

گزارش علمی ۱
اسفند ۱۳۹۹

نقشه مسائلی اجتماعی - فرهنگی شیعیان ایران

بنابر دیدگاه ۶۰ نفر از پژوهشگران دانشگاهی و فعالان اجتماعی - فرهنگی



گروه بررسی های راهبردی میراث
Miras Strategic Studies Unit
لجنة میراث للدراسات الاستراتيجية



بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللهم صل على محمد و آل محمد و عجل فرجهم

قال مولانا امیر المؤمنین (علیه السلام) ثابروا علی صلاح المؤمنین و المتقین غرر الحکم

گزارش علمی ۱

نقشه مسائل اجتماعی-فرهنگی شیعیان ایران
بنابر نظر ۶۰ نفر از پژوهشگران دانشگاهی و فعالان اجتماعی-فرهنگی
اسفند ۱۳۹۹

تهیه شده توسط گروه بررسی های راهبردی میراث
(وابسته به انجمن میراث اسلامی)

مدیر گروه: امیرمهدی مناقبی، Managhebi@mssint.com
مدیر پژوهشی: علیرضا رحمانی، Rahmani@mssint.com

همکاران

مصاحبه: محسن امین
پیمایش و تحلیل آماری: سید عباس اسدی مله‌خان
مرور آثار: هامون سلامتی
ویراستاری: موسسه ویراستاران، مهدی صالحی
صفحه‌آرایی: علی‌اکبر محمدخانی


اطلاعات تماس


۰۲۱-۲۶۴۰۸۰۴۷
www.mssint.com
Contact@mssint.com




گروه بررسی‌های راهبردی میراث
Miras Strategic Studies Unit
لجنة فترات للدراسات الاستراتيجية

برای دریافت گزارش‌ها و اطلاع از فعالیت‌های گروه می‌توانید
علاوه بر سایت در شبکه‌های اجتماعی ما را دنبال کنید:

 [mssint](#)

 [mssint](#)

 [mss.inst](#)

استفاده از مطالب این گزارش با ذکر منبع، بلامانع است.

درآمد	۱
بخش اول: مصاحبه با خبرگان.....	۱
بخش دوم: پیمایش خبرگان.....	۱
بخش سوم: مرور آثار پژوهشی.....	۱
بخش اول: مصاحبه با خبرگان.....	۲
مقدمه و طرح مسئله.....	۲
روش‌شناسی.....	۵
ادبیات مفهومی.....	۶
شیعه در ایران.....	۶
مسائل اجتماعی فرهنگی.....	۷
تضاد ارزش‌ها.....	۸
بی‌سازمانی اجتماعی.....	۹
تحلیل داده‌ها.....	۱۱
کدهای اولیه.....	۱۱
مضامین پایه.....	۱۲
مضامین سازمان‌دهنده.....	۱۲
تشریح مضامین سازمان‌دهنده.....	۱۴
مضامین فراگیر.....	۲۱
مسائل اولویت‌دار.....	۲۲
مدل نهایی.....	۲۳

۲۵	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
۲۷	بخش دوم: پیمایش خبرگان
۲۷	مقدمه.....
۲۷	۱- یافته‌های توصیفی.....
۲۸	۱-۱- متغیرهای زمینه‌ای.....
۲۸	۱-۱-۱- بررسی جنسیت خبرگان.....
۲۸	۱-۱-۲- وضعیت سنی خبرگان.....
۳۱	۱-۱-۳- بررسی وضعیت حوزه فعالیت خبرگان.....
۳۱	۱-۱-۴- بررسی وضعیت تحصیلات دانشگاهی خبرگان.....
۳۳	۱-۱-۵- بررسی وضعیت تحصیلات حوزوی خبرگان.....
۳۳	۱-۲- شاخص ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان.....
۳۵	۱-۳- شاخص هنجارهای زندگی در جامعه شیعی.....
۳۷	۱-۴- شاخص وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه ایران.....
۳۹	۱-۵- شاخص مسائل هویتی شیعه در جامعه ایران.....
۴۱	۱-۶- شاخص نحوه مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به‌عنوان دیگری.....
۴۳	۱-۷- شاخص آموزش و تعلیم و تربیت شیعیان در ایران.....
۴۷	۱-۹- شاخص مسائل اقتصادی شیعیان در ایران.....
۴۹	۱-۱۰- شاخص مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران.....
۵۱	۱-۱۱- شاخص مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران.....
۵۳	۱-۱۲- شاخص مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته.....
۵۵	۱-۱۳- شاخص مسائل ناشی از مناسک شیعی.....
۶۴	۲- تحلیل و آزمون‌های آماری.....
۶۴	۲-۱- آزمون مقایسه میانگین شاخص ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان برحسب سه حوزه عملیاتی.....
۶۶	۲-۲- آزمون مقایسه میانگین شاخص هنجارهای زندگی در جامعه شیعی برحسب سه حوزه عملیاتی.....
۶۹	۲-۳- آزمون مقایسه میانگین شاخص وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه شیعی ایران برحسب سه حوزه عملیاتی.....
۷۰	۲-۴- آزمون مقایسه میانگین شاخص مسائل هویتی شیعه در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی.....

- ۷۴-۲-۵- آزمون مقایسه میانگین شاخص نحوه مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به‌عنوان دیگری برحسب سه حوزه عملیاتی ۷۴
- ۷۶-۲-۶- آزمون مقایسه میانگین شاخص آموزش و تعلیم و تربیت شیعیان در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی ۷۶
- ۷۸-۲-۷- آزمون مقایسه میانگین شاخص پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع برحسب سه حوزه عملیاتی ۷۸
- ۸۰-۲-۸- آزمون مقایسه میانگین شاخص مسائل اقتصادی شیعیان در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی ۸۰
- ۸۲-۲-۹- آزمون مقایسه میانگین شاخص مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران برحسب سه حوزه عملیاتی ۸۲
- ۸۵-۲-۱۰- آزمون مقایسه میانگین شاخص مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران برحسب سه حوزه عملیاتی ۸۵
- ۸۸-۲-۱۱- آزمون مقایسه میانگین شاخص مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته برحسب سه حوزه عملیاتی ۸۸
- ۹۱-۲-۱۲- آزمون مقایسه میانگین شاخص مسائل ناشی از مناسک شیعی برحسب سه حوزه عملیاتی ۹۱
- ۹۳-۲-۱۳- آزمون مقایسه میانگین شاخص مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان برحسب سه حوزه عملیاتی ۹۳
- ۹۵-۲-۱۴- آزمون مقایسه میانگین شاخص مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی ۹۵
- ۹۷-۲-۱۵- جمع‌بندی تحلیل میانگین شاخص‌ها برحسب سطوح عملیاتی (دانشگاهی، حوزوی و فعال فرهنگی) ۹۷
- بخش سوم: مرور آثار پژوهشی..... ۹۸**
- ۹۸- مقدمه..... ۹۸
- ۹۹- آسیب‌های ناشی از مدرنیته و جهانی‌شدن در حوزه دین..... ۹۹
- ۱۰۵- هنجارهای اجتماعی و سبک زندگی در نسبت با دین..... ۱۰۵
- ۱۰۷- آسیب‌شناسی سیستم آموزشی دینی..... ۱۰۷
- ۱۰۹- چالش‌های دین‌داری و ابعاد آن..... ۱۰۹
- ۱۱۴- نحوه مواجهه با تکثر و تنوعات فکری، عقیدتی، سیاسی و... در جامعه شیعی ۱۱۴
- ۱۱۶- آسیب‌شناسی حوزه فقه و نظام حوزوی..... ۱۱۶
- ۱۱۹- آسیب‌شناسی حاکمیت دینی در ایران پس از انقلاب اسلامی..... ۱۱۹
- ۱۲۰- آسیب‌های ناشی از مسائل اقتصادی بر حوزه دین ۱۲۰
- ۱۲۱- سیر تحول و آینده جمعیت شیعه در ایران..... ۱۲۱
- ۱۲۲- پیشنهادهای پژوهشی..... ۱۲۲
- ۱۲۴- جمع‌بندی..... ۱۲۴
- ۱۲۴- منابع:..... ۱۲۴

درآمد

کتاب پیش رو حاصل گردآوری خروجی‌های پژوهشی در پروژه نقشه مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان ایران است که به‌همت «گروه بررسی‌های راهبردی میراث» به انجام رسیده است. هدف اصلی این کتاب بازتاب دستاوردهای پژوهشی این پروژه در قالبی علمی است تا علاقه‌مندان و پژوهشگران این حوزه را با خروجی‌های پژوهش مذکور آشنا ساخته و امکان خوانش و بررسی دقیق‌تر را به ایشان ارائه کند. آنچه در قالب این کتاب خواهیم دید، از لحاظ ساختاری به سه بخش عمده تقسیم می‌شود که فصول اصلی این کتاب را تشکیل داده‌اند:

بخش اول: مصاحبه با خبرگان

در این بخش، به تشریح فرایند فاز اول پژوهش، یعنی مصاحبه با خبرگان خواهیم پرداخت. در این قسمت، مفاهیم نظری، چارچوب مفهومی، اصول روش‌شناختی و داده‌های مستخرج از مصاحبه با خبرگان به‌همراه فرایند تحلیل آن‌ها و مدل مفهومی ارائه خواهد شد. لازم به ذکر است که هدف از این بخش از پژوهش، دستیابی به شبکه مضامینی است که «تصویر ذهنی خبرگان» از مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان ایران را نمایان می‌کند.

بخش دوم: پیمایش خبرگان

بخش دوم به ارائه نتایج پیمایشی می‌پردازد که در جامعه بزرگ‌تری از خبرگان به اجرا درآمده است. در این مرحله با استفاده از روش کمی به سنجش میزان توافق خبرگان حول مسائل مطرح‌شده و همین‌طور نظام اولویت‌بندی ایشان از مسائل پرداخته‌ایم.

بخش سوم: مرور آثار پژوهشی

در بخش سوم، در هریک از محورهای موضوعی مورد اشاره خبرگان، به گردآوری داده‌های علمی مرتبط با آن حوزه پرداخته شده است. هدف از این بخش، شناسایی وضعیت هریک از موضوعات، براساس میزان اختصاص فعالیت‌های علمی به آن‌هاست. در این بخش خواهیم دید که چه زوایایی از مسائل مذکور تاکنون از سوی سایر پژوهشگران مورد توجه قرار گرفته است و چه زوایایی نیاز به توجه بیشتر دارد.

بخش اول: مصاحبه با خبرگان

مقدمه و طرح مسئله

حیات و پویایی جامعه سبب می‌شود که پرسش از «مسائل اجتماعی»، پرسشی همواره حاضر و زنده باشد و مطالعه مسائل اجتماعی، چه در حیطه مطالعات جامعه‌شناختی و چه برای سیاست‌ها و سیاست‌گذاران، اهمیت غیرقابل‌انکاری بیابد. پژوهشگران نیز معمولاً ارزش و اولویت ویژه‌ای برای مطالعه مسائل اجتماعی قائل بوده و حسب زمینه‌ها و اقتضات، به گوشه‌ای یا به سطحی از این مسائل می‌پردازند. حل مشکل عده‌ای از مردم با هدف رفع موانع موجود بر سر رشد، رفاه و بالندگی ایشان و همچنین تلاش برای ارتقای سطح زندگی جمعی و اجتماعی، عموماً غایت مطالعه مسائل اجتماعی است که البته پس از شناخت جامعه‌ای از کم‌وکیف این مسائل حاصل می‌گردد.

چنان‌که گفته شد، مطالعه مسائل اجتماعی یکی از موضوعات پربسامد در رشته‌های علوم اجتماعی و سیاست‌گذاری اجتماعی است. باین‌حال توجه به ساحات مختلف و مسئله‌مند گروه‌های اجتماعی و فرهنگی در ایران، چندان مورد توجه واقع نشده و بیشتر شاهد انجام پژوهش‌های کلی و مرسوم در خصوص مسائل اجتماعی و فرهنگی جامعه ایران هستیم که طبیعتاً نسبت به پژوهش‌های مبدعانه و موردی، به ابعاد مختلف مسائل ایرانیان توجهی ندارند. این غفلت همچنین باعث می‌شود که جامعه‌شناسان، تحلیل‌گران، تصمیم‌سازان و سیاست‌گذاران، هرکدام در مرحله شناخت مسئله، تصویر روشنی از ابعاد، زوایا و سطوح

مختلف مسائل نداشته باشند و به تبع در امر تحلیل و سیاست‌گذاری به بیراهه بروند. لذا باید عنایت داشت که فقدان یا نقصان شناخت از مسائل یا تمسک به شناخت‌های غیرواقع‌نما و تحریفی از مسائل اجتماعی، پژوهشگران و سیاست‌گذاران را از غایت‌نهایی خود دور ساخته و در بسیاری از موارد بر شدت و پیچیدگی مسائل مورد نظر می‌افزاید.

از سوی دیگر، دامنه وسیع مسائل اجتماعی، پژوهشگران را بر آن می‌دارد تا برای به‌چنگ آوردن شناختی درخور و البته واقعی از مسائل اجتماعی مدنظر، یکی از دو مسیر ذیل را طی نمایند:

۱. تمرکز بر مسئله‌ای خاص: پژوهشگران برای تحصیل شناخت منطبق با واقع از مسائل اجتماعی، می‌توانند روی مسئله خاصی تمرکز کرده و به مطالعه آن در میان گروه‌های اجتماعی مختلف بپردازند. پژوهش درباب جرائمی همچون دزدی در میان اقشار مختلف یک جامعه، با اینکه همچنان وسعت دامنه زیادی دارد، ولی به هر ترتیب کار پژوهشگران را آسان‌تر خواهد کرد و ضمن ازمیان برداشتن بسیاری از سردرگمی‌های ناشی از گستردگی دامنه، با تعیین چارچوبی مشخص، ایشان را در بررسی موضوع یا مسئله‌ای خاص یاری خواهد نمود.

۲. تمرکز بر گروه اجتماعی خاص: راه دیگر این است که به‌جای بررسی یک مسئله در میان گروه‌های مختلف اجتماعی، یکی از این گروه‌ها، حسب اولویت‌های تحقیق، برگزیده و تعریف شود و پژوهشگران صرفاً مسائل این گروه خاص را مطالعه نمایند. پژوهش در باب مسائل اجتماعی شیعیان ایران در این مسیر قرار می‌گیرد که در ادامه، به تفصیل آن می‌پردازیم.

ایرانیان از دیرباز از محبان اهل‌بیت عصمت و طهارت (ع) بوده و ایران به‌عنوان کشوری شناخته می‌شود که تاریخ آن با تشیع پیوستگی خاصی دارد (رضائی، ۱۳۹۵). در تاریخ این کشور، رابطه فیما بین دو منبع مستقل هویتی، یعنی شیعه‌بودن و ایرانی‌بودن، از عصر نخستین اسلامی تا زمانه قدرت‌گرفتن صفویان و با رسمیت‌یافتن مذهب تشیع نشان‌دار گشته و این مذهب بدون استحاله در ایرانی‌بودن و البته ضمن توسعه و تکوین در بستر فرهنگ ایرانی، با جوانب و سطوح مختلف جامعه ایرانی عجین شده است (جعفریان، ۱۳۶۵: ۱۶-۲۸). همین وضعیت در زمینه‌های جمعیت‌شناختی نیز تسری یافته و امروز ایران از معدود کشورهایی است که شیعیان اثنی‌عشری در آن اکثریت را دارا هستند. افزون بر این، علما و مجتهدان شیعی از دوران صفویه تا امروز، به‌عنوان رهبران جامعه ایرانی شناخته شده و به‌واسطه نفوذ بالایی که میان ایرانیان دارند، در نقاط حساس تاریخی نقش‌آفرین بوده و تحولات بزرگی

را در عرصه‌های جامعه و سیاست رقم زده‌اند (کدی، ۱۳۶۹: ۶۰-۶۳). انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ به رهبری امام‌خمینی(ره) و تشکیل حکومت اسلامی شیعی نیز از دیگر مظاهر رسوخ تشیع در پیکره این جامعه و درهم‌تنیدگی سرنوشت ایرانیان و تشیع بوده است که مقدرات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ایرانیان را دستخوش تغییرات بسیاری نموده است.

امروزه و پس از پشت‌سرنهاندن بیش از چهار دهه تجربه حکومت و سیاست‌های مذهبی (شیعی)، به‌دلایل مختلف اعم از اینکه شیعیان در ایران اکثریت مطلق را دارا هستند، قدرت به دست ایشان است و حکمرانی سیاسی آنان صبغه‌ای شیعی دارد، ایرانیان با مذهب شیعه شناخته شده و اساساً تمایزگذاری میان ایرانیان و شیعیان ایرانی کار چندان آسانی به نظر نمی‌رسد. باوجوداین و از آنجاکه احتمال می‌دهیم در میان مسائل اجتماعی جامعه ایران، بخشی از مسائل بیش از سایرین رنگ‌وبوی شیعی داشته باشند، در این پژوهش، کوشش داریم روی این حیث از مسائل جامعه ایران تمرکز نموده و نظام مسائل اجتماعی و فرهنگی شیعیان ایران را استخراج نماییم. این موضوع البته از نظر مطالعاتی چندان مورد توجه پژوهشگران واقع نشده و محدود پژوهش‌هایی که در خصوص مسائل اجتماعی شیعیان ایران انجام پذیرفته نیز یا به کیفیت حکومت و سیاست شیعی مرتبط شده یا جنبه فرهنگی را پوشش داده و مشخصاً تحولات صوری و مناسکی شیعیان ایران را در دستور کار پژوهشی خود قرار داده‌اند. باین‌همه به‌نظر می‌رسد ضرورت دارد مسائل اجتماعی شیعیان ایرانی یا به‌عبارت دقیق‌تر مسائل ایرانیان از این حیث که شیعه هستند، مورد توجه پژوهشگران و محققان قرار گیرد و به‌نوعی مسائل اجتماعی جامعه شیعیان که ابعاد و جوانبی شیعی داشته و به‌نحوی از مسائل عام ایرانیان قابل تفکیک است، مطالعه شود.

افزون بر این و از آنجاکه هریک از گروه‌های سیاست‌مدار، سیاست‌گذار، دانشگاهی و مجریان، تصورات و تصویرهای خود را از مسائل مورد نظر دارند، توصیف و تحلیل دقیق این تصویرها برای شناخت دقیق‌تر و جامع‌تر مسائل ضروری به‌نظر می‌رسد. بدین‌منظور در پژوهش حاضر سعی شده تا ضمن کاربست رهیافت‌های «تضاد ارزشی» و «بی‌سازمانی اجتماعی» در توصیف و تبیین مسائل که یکی از رهیافت‌های شایان توجه در زمینه مسائل اجتماعی است، به مسائل اجتماعی شیعیان ایرانی پردازیم و با تأکید بر دو گروه اثرگذار در عرصه شیعی، یعنی اساتید و پژوهشگران دانشگاهی و همچنین فعالان میدانی (اعم از نیروهایی که با اهداف شیعی در امور خیر، تربیتی، تبلیغی و... فعالیت می‌کنند)، مختصات تصویر ایشان از

نظام مسائل شیعیان ایرانیان را ترسیم نموده و شاخ‌وبرگ‌های آن را در یک چارچوب دو وجهی برجسته‌سازیم. با این عطف توجه، سؤال اصلی این پژوهش این‌گونه سامان می‌یابد: «دو گروه خبرگان دانشگاهی و میدانی چه تصویری از مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان ایران دارند؟»

روش‌شناسی

با عنایت به مسئله اصلی و سؤال مطروحه، برای شناسایی تصویر مدنظر هریک از خبرگان، لازم بود به شیوه‌ای کیفی، به گفت‌وگو با ایشان بپردازیم و تلاش کنیم معانی، تفاسیر و ایده‌های مرکزی ایشان را در موضوع تحقیق شناسایی نماییم. ویژگی اساسی روش کیفی که در این پژوهش به آن نیازمندیم، بر حالت اکتشافی این رویکرد مبتنی است که با استفاده از داده‌های عمقی و تفسیر این داده‌ها، به کشف مفهومی جدید می‌پردازد (فلیک، ۱۳۹۱). لذا تلاش شد پاسخ یا پاسخ‌های دو گروه اصلی با رویکردی «کیفی»، گردآوری و ضمن کاربست روشی کیفی تحلیل گردند. در این مسیر از روش «مصاحبه نیمه‌ساختمند» برای گردآوری داده‌ها استفاده شد و ضمن کاربست نمونه‌گیری «هدفمند» با تعدادی از متخصصان این عرصه، از دو گروه فعالان میدانی و شخصیت‌های دانشگاهی، که اهتمام‌هایی شیعی داشتند، گفت‌وگو کردیم. در این نوع مصاحبه، هدف اصلی کسب اطلاعات بیشتر و عمیق‌تر است و مصاحبه‌گر به مقدار زیادی ابزار تحقیق را با سطح درک و فهم پاسخگو هماهنگ می‌نماید و او در هدایت فرایند مصاحبه، آزادی عمل بیشتری دارد و در مواردی که احساس می‌کند توضیح پاسخگو کافی نیست، می‌تواند از پاسخگو توضیح بیشتری بخواهد (ازکیا، ۱۳۸۲: ۴۸۲-۴۸۳). در این راستا، مدنظر قراردادن «اشباع مفهومی» در پاسخ‌های دریافتی تا بیست مصاحبه مفصل به طول انجامید و داده‌های گردآوری‌شده نهایتاً به شیوه «تحلیل مضمون»^۱ و با هدف دستیابی به «شبکه مضامین» مدنظر جنیفر آتیرید استرلینگ^۲ (۲۰۰۱) تحلیل شد. گفتنی است این روش، پژوهشگر را قادر می‌سازد که داده‌های پراکنده را به مجموعه‌ای منسجم و یکپارچه تبدیل کند (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰). همچنین استفاده از نرم‌افزار MAXQDA برای تحلیل کیفی، باعث شد تا فرایند کدگذاری و مقوله‌بندی مضامین با سرعت و دقت بیشتری انجام پذیرد. علاوه‌براین، این نرم‌افزار کمک کرد تا مقوله‌های

۱. Thematic Analysis .۱

۲. Attride-Stirling .۲

کانونی و ارکان اصلی نظام مسائل شیعیان ایران استخراج و در قالب یک «شبکه مضمونی» که در بردارنده مهم‌ترین ارکان مسئله‌مند و روابط فی‌مابین آن‌هاست، عرضه گردد. همچنین به‌واسطه اینکه یکی از محورهای اصلی گفت‌وگوهای نیمه‌ساختارمند را، پرسش از اولویت و ترتیب و ترتب این مسائل نسبت به یکدیگر تشکیل می‌داد، در پایان، مهم‌ترین اولویت‌ها نیز استخراج شد تا تصویر نخبگان مورد نظر از نظام مسائل اجتماعی و فرهنگی شیعیان ایران شکل نظم‌یافته به خود بگیرد.

اسامی مصاحبه‌شوندگان به ترتیب الفبا و با حذف عناوین:

پژوهشگران دانشگاهی: محمدرضا پویانفر، علی جعفری، سید جواد حسینی، جبار رحمانی، مهدی سلیمانیه، احمد شکرچی، ریحانه صارمی، محسن صوریان، علی اشرف فتحی، محسن حسام مظاهری، مسلم نادعلی زاده.

فعالان اجتماعی و فرهنگی: سید عبدالحمید ابطحی، اسماعیل آذری، مجید تفرشی، نسیم صادقی، حسن طارمی راد، محمدحسین قدوسی، محمدحسین معینی، حمیدرضا مقصودی.

ادبیات مفهومی

شیعه در ایران

موقعیت ایران در جهان تشیع، از لحاظ ژئوپلیتیکی دارای اهمیتی ویژه است. می‌توان به‌صورت کلی ایران را دارای نوعی محوریت و موقعیت کانونی در جهان تشیع به‌حساب آورد که تغییرات آن تأثیر بسزایی بر کلیت جهان شیعه به‌همراه دارد. تحولات سیاسی و فرهنگی ایران در یک قرن و به‌طور ویژه وقوع انقلاب اسلامی در ایران، تأثیر بسزایی در وضعیت شیعیان داشته و دارد (پیشگاهی‌فرد و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۱). ایران از این حیث که منزلگاه جمعیت قابل توجهی از شیعیان است و همچنین به‌سبب برخورداری از حداکثر جمعیت شیعه در کشور، دست‌کم از عصر صفوی تا امروز، دارای جایگاهی مهم در جهان تشیع بوده است. به‌طور طبیعی، حضور جمعیت حداکثری شیعه در ایران باعث می‌شود تا خواه‌ناخواه جنبه‌های متعددی از حیات دینی مردم بر مسائل اجتماعی ایشان سایه بیفکنند. از این جهت می‌توان بسیاری از مسائل اجتماعی فرهنگی موجود در ایران را به‌نحوی مسئله جهان تشیع نیز به‌حساب آورد. ازسویی دیگر، استقرار حاکمیت دینی در ایران پس از انقلاب اسلامی، به این موضوع دامن

زده است. این امر به معنای ایجاد ارتباط تنگاتنگ میان حوزه فقه و زندگی اجتماعی ایرانیان است که در زمینه‌های مختلف بروز و ظهورهای متفاوتی به همراه دارد (مطلبی و همکاران، ۱۳۹۱). به بیان دیگر می‌توان حضور حداکثری فقه را، به عنوان یکی از حوزه‌های بسیار مهم ساختار دینی، در حیات اجتماعی ایران پس از انقلاب اسلامی شاهد بود. تدوین قوانین ناظر به حوزه فقه، ورود حاکمیت به حوزه رسانه و فرهنگ با نگاه دینی، تسری نگاه دینی به حوزه آموزش و پرورش و مواردی از این دست همگی ناظر بر شروع دورانی جدید برای حاکمیت دینی و شیعی در ایران هستند که پس از انقلاب اسلامی رخ داده است (امین‌فرد، ۱۳۹۸). جملگی این موارد، در کنار سابقه تاریخی و ریشه عمیق فرهنگی تشیع در ایران، باعث می‌شود تا پیوند میان دو مفهوم شیعه‌بودن و ایرانی‌بودن بسیار وثیق و عمیق باشد و از این حیث، نگاه به مسائل اجتماعی فرهنگی ایران از نظرگاهی شیعی، به موضوعی درخور اهمیت بدل گردد. در این میان، در پژوهش حاضر و با اتخاذ رویکرد علمی به مقوله مسائل اجتماعی، در پی آنیم تا پیوند حوزه‌های مذکور و تصویر کلی خبرگان این عرصه، از بُعد شیعی، مسائل ایرانیان را شناسایی کنیم.

مسائل اجتماعی فرهنگی

رویکرد کلی در بررسی مسائل اجتماعی از این حیث مورد اهمیت است که شناسایی و تعریف مسئله و به تبع نحوه مواجهه با یک مسئله اجتماعی در سایه آن حاصل می‌شود. در این رابطه، برای مواجهه با مسائل اجتماعی، تاکنون رویکردهای نظری متنوع و متعددی مطرح شده است که طبعاً ذکر انواع و اقسام گوناگون آن‌ها از حوصله این نوشتار خارج است؛ اما می‌توان به طیف وسیعی از این رویکردها اشاره نمود و از نخستین رویکردها مانند آسیب‌شناسی اجتماعی تا رویکردهای متأخر همچون برساخت‌گرایی یا رویکرد انتقادی نام برد. در این پژوهش و با عنایت به مقتضیات مسئله و در راستای مواجهه با مسائل اجتماعی و فرهنگی شیعیان ایران از دو رویکرد «تضاد ارزشی» و «بی‌سازمانی اجتماعی» در شناخت و تبیین مسائل استفاده می‌شود که در ادامه معرفی خواهند شد.

تضاد ارزش‌ها

در این رویکرد، مسائل اجتماعی اساساً حاصل تضاد بین گروه‌های مختلف اجتماعی دانسته شده و در بستری از تعاملات و روابط جمعی و اجتماعی فهم می‌شوند. در نظر قائلان به این رویکرد، اصل تضاد به دلیل تفاوت در ارزش‌ها و شیوه‌های محقق‌نمودن آن‌ها حاصل می‌گردد و این ارزش‌ها و علی‌الخصوص تفاوت و تخالف میان آن‌هاست که به شکل‌گیری مسائل دامن می‌زند. در این رویکرد، مسائل به سه دسته عمده طبیعی، اصلاحی و اخلاقی تقسیم می‌شوند. وجه تمایز این سه دسته در توافق گروه‌های مختلف در تعریف مسئله و ارائه راه‌حل برای آن‌هاست. «مسائل طبیعی» از سوی همه، مسئله و البته نامطلوب تلقی شده و عموماً کنش اجتماعی در پیدایش آن مسئله دخالتی ندارد و بلایای طبیعی در این دسته از مسائل جای می‌گیرند. در «مسائل اصلاحی»، هرچند در اصل مسئله بودن و نامطلوب‌بودنشان اشتراک نظر وجود دارد، در چگونگی حل مسئله بسیار متکثر هستند. مسائلی مانند جرم و جنایت یا اعتیاد مصادیقی از این دسته‌اند. در نهایت، «مسائل اخلاقی» نه در تعریف مسئله و نه در ارائه راهکار، از سوی همگان مورد توافق نیستند. مسائلی همچون سقط جنین، ازدواج سفید یا حتی طلاق از این‌گونه مسائل محسوب می‌شوند. اما درخصوص راهکار حل و فصل مسائل نیز باید اشاره کرد که سه گونه شیوه حل مسئله در رویکرد تضاد ارزش‌ها وجود دارد. اولین حالت «غلبه» یک گروه بر سایرین است؛ یعنی یک گروه به واسطه قدرت خود بر سایر گروه‌ها غلبه کرده و ارزش‌های خود را از طرق مطلوب خود محقق می‌سازد. حالت دوم «توافق» است که گروه‌های مختلف به دلیل وجود یک مصلحت بالاتر، تضادهای موجود را نادیده می‌گیرند. حالت سوم نیز «معامله» است که گروه‌های مختلف ضمن مذاکره، چانه‌زنی و موازنه قدرت، هریک تاحدی موفق به تحقق ارزش‌های مورد نظر خود می‌شوند (رابینگتون و واینبرگ، ۱۳۹۷: ۶۶).

ازسویی دیگر موضوع تضاد ارزش‌ها در حیطه سیاست‌گذاری ناظر به مسائل اجتماعی نیز دخیل است. به این معنا که اتخاذ یک سیاست خاص در قبال مسئله یا مسائل اجتماعی مشخص، نیازمند درک صحیح و کامل از ساختارهای نهادی یک جامعه است که به ایجاد و گسترش ارزش‌هایی ویژه در آن جامعه پرداخته‌اند. بدون حصول شناخت درخصوص ارزش‌های

ساخته و پرداخته نهادهای اجتماعی و درک رابطه میان آنها در یک مسئله که بعضاً به‌عنوان تضاد شناخته می‌شود، اتخاذ یک روند سیاست‌گذارانه ممکن نخواهد بود (استورات، ۲۰۰۹). در عرصه سیاست‌گذاری و در مواجهه با تضاد ارزش‌ها، رویکردهای رایج اتخاذشده، معمولاً به ایجاد نوعی توافق یا غلبه یک منظومه ارزشی بر منظومه دیگر معطوف است. سیاست‌گذاران به‌صورت عمده به‌دنبال ایجاد تعادل میان ارزش‌های موجود هستند؛ درحالی‌که ماهیت چرخه‌ای ارزش‌ها می‌تواند بر این فرایند اثرگذار باشد. نحوه مواجهه سیاست‌گذار با تضاد ارزش‌ها باید در بستر نهادی آن ارزش فهم شود و از این نظر، می‌توان سناریوهای متفاوتی را در سیاست‌گذاری، ناظر به حل مسائل ناشی از تضاد ارزش‌ها در نظر گرفت (تاچر و رین، ۲۰۰۴). با این ملاحظه، رویکرد «تضاد ارزش‌ها» در مطالعه مسائل اجتماعی شیعیان از این حیث که علی‌القاعده وجوه ارزشی در آنها پرننگ است، امکانات قابل‌توجهی در اختیار این پژوهش قرار می‌دهد و ما را در شناخت هرچه بهتر و دقیق‌تر این نظام مسائل یاری خواهد کرد.

بی‌سازمانی اجتماعی

در رویکرد «بی‌سازمانی اجتماعی»، مسائل از نظر تغییرات پرسرعت در هنجارها و نظام‌های اجتماعی مورد توجه قرار می‌گیرند. در این رویکرد، وضعیت بی‌سازمانی اجتماعی به حالتی اطلاق می‌شود که در آن، مقررات کارایی لازم را نداشته و امور جمعی و اجتماعی و رای مقررات یا چارچوب‌های قانونی پیش می‌رود. یکی از جلوه‌های بارز بی‌سازمانی اجتماعی از منظر اندیشمندان این حوزه، به مقوله نظم اجتماعی مربوط می‌شود. از هم‌گسیختگی نظم اجتماعی، به شکل‌گیری باورهایی از سوی جامعه منجر می‌گردد که آن وضعیت را به‌عنوان وضعیتی نامطلوب و مسئله‌دار تلقی کنند. این نگاه به‌نحوی نشانگر شکل‌گیری مسئله اجتماعی در بعد ذهنی جامعه است (سراج‌زاده و گیلانی، ۱۳۸۹: ۲۲۶).

نظریه‌های بی‌سازمانی اجتماعی، جامعه را یک نظام پیچیده و پویا می‌داند که بخش‌های مختلف آن از طریق قواعد و مقررات اجتماعی با یکدیگر هماهنگ و منظم می‌شوند و هنگامی که مسئله‌ای یک بخش از نظام را تغییر می‌دهد، سایر بخش‌های آن نیز باید خود را با آن بخش هماهنگ و سازگار کنند. از نگاه این نظریه، مسائل اجتماعی محصول درهم‌ریختگی سازمان اجتماعی و فرهنگی است. چنان‌که طلاق، جنایت، جنگ، خودکشی، اعتیاد، خشونت، الکلیسم و سایر مسائل اجتماعی از این نگاه، برآیند گسیختگی مناسبات هنجارین مردمی است

که هر جامعه‌ای، ثبات و استمرار خود را مدیون آن‌هاست. به سخن دیگر، آشکال گوناگون نابهنجاری، نتیجه دگرگونی و گسیختگی قوانین نظام‌بخش و سازمان‌دهنده‌ای است که قبلاً وجود داشته‌اند، ک.

ولی به‌واسطه تغییرات نابهنجار اجتماعی، واژگون شده و سپس به‌وجودآورنده انحراف شده‌اند (محمدی اصل، ۱۳۸۵: ۱۲۳ و ۱۳۸).

از منظر نظریه بی‌سازمانی اجتماعی، کارانبودن هنجارهای اجتماعی در مواجهه با موقعیت‌های جدید، نشانی از بروز بی‌سازمانی اجتماعی است. به بیان دیگر، در وضعیت بی‌سازمانی اجتماعی که ناشی از تغییرات عموماً ناگهانی در محیط اجتماعی است، هنجارها توان تنظیم‌گری رفتارهای اجتماعی را از دست می‌دهند (پروین و همکاران، ۱۳۹۵: ۹۶). نظریه‌های بی‌سازمانی اجتماعی، کاهش کارایی نهادهای اجتماعی، مانند خانواده و تضعیف تقیدهای خویشاوندی به‌عنوان نیروهای غیررسمی کنترل اجتماعی، همچنین کاهش انسجام سنتی اجتماعی را، که پیامد رشد سریع صنعتی‌شدن و شهرنشینی و مهاجرت فزاینده به‌سوی حوزه‌های شهری است، باعث افزایش جرمی همچون قتل، سرقت، انحرافات جنسی و اعتیاد می‌داند (احمدی، ۱۳۸۴: ۴۳). برای این وضعیت، سه حالت کلی متصور است که اجمالاً عبارتند از: حالت اول، شامل بی‌هنجاری؛ یعنی نبود قوانین و هنجارهای متناسب با کنش‌ها. حالت دوم، ستیز فرهنگی به‌معنای تضاد دو مجموعه از هنجارها و قوانین. حالت سوم، اختلال یا عدم تناسب در پاداش و مجازات نسبت به پیروی و تخطی از هنجارها که هرکدام مابازای خاص خود را در جامعه، گروه‌های اجتماعی و مسائل خاص ایشان دارند (رابینگتون و واینبرگ، ۱۳۹۷: ۵۱). در ترسیم مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان ایران، از این جهت دو رویکرد مذکور مورد توجه قرار گرفته‌اند که در این مسائل، قابلیت تبیین بالایی را دارند. در رویکرد تضاد ارزش‌ها، شاهد برهم‌کنش مجموعه‌هایی متفاوت از نظامات ارزشی هستیم که هر یک در پی تحقق خود تلاش کرده و با سایر منظومه‌های ارزشی نقاط تلاقی می‌یابند که به تولید مسئله منجر می‌شود. زمانی که از مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان سخن می‌گوییم، باید به ماهیت تشیع به‌عنوان یک مذهب توجه داشته باشیم که واجد منظومه ارزشی و هنجاری ویژه است. در این زمینه، هم‌راستابودن شیوه‌های تحقق ارزش‌ها در میان گروه‌های مختلف، پدیدآور مسائلی است که می‌توان در عرصه اجتماعی و فرهنگی شاهد آن‌ها بود.

ازسوی دیگر، تحولات پرسرعت جامعه ایران در ساحات فرهنگی و اجتماعی، باعث می‌شود

سازوکارهای پاسخگویی به نیازهای اجتماعی دائماً با چالش‌های جدی مواجه شوند. روبه‌روشدن با نظم‌های جدید اجتماعی و ورود به عرصه‌های نوین ارتباطی به‌واسطه تحولات ناشی از مدرنیته، سکولاریزاسیون و جهانی‌شدن، باعث می‌شود تا رویکرد بی‌سازمانی اجتماعی قابلیت تبیین مسائل مذکور را داشته باشد و از این حیث، در این پژوهش در کنار رویکرد تضاد ارزش‌ها از آن استفاده شود.

تحلیل داده‌ها

برای ترسیم تصویر خبرگان از مسائل اجتماعی و فرهنگی شیعیان، مصاحبه نیمه‌ساخت یافته با تعدادی از خبرگان در دو گروه فعالان دانشگاهی و میدانی را در دستور کار قرار دادیم. سؤالات حول پنج محور شامل شاخص‌های تعریف مسئله، حوزه‌های موضوعی، مثال‌ها و مصداق‌ها، اولویت‌بندی و آینده و راه‌حل‌های پیشنهادی طرح شدند و مصاحبه‌شوندگان به این سؤالات به‌صورت شفاهی پاسخ گفتند. پس از اتمام مصاحبه‌ها و دستیابی به اشباع (تکرار داده‌ها از سوی مصاحبه‌شوندگان و طرح‌نشدن داده جدید)، برای کدگذاری و تحلیل داده‌های گردآوری‌شده، از روش تحلیل تماتیک یا تحلیل مضمون استفاده شد. این روش با الهام از مراحل پیشنهادی آتراید و استرلینگ پیش گرفته شد که با مقوله‌بندی سه‌مرحله‌ای شامل مضامین پایه، مضامین سازمان‌دهنده و درنهایت، مضامین فراگیر، به تحلیل متن می‌پردازد. گفتنی است که در این شیوه تحلیلی، گزاره‌های اولیه شامل جملاتی می‌شوند که مصاحبه‌شونده در فرایند مصاحبه مطرح کرده و عیناً به متن نوشتاری تبدیل شده است. همچنین پس از گردآوری گزاره‌ها، نوبت به استخراج کدهای اولیه می‌رسد.

کدهای اولیه

کدهای اولیه نشانگر معنای مورد نظر مصاحبه‌شونده از بیان یک گزاره است که مصاحبه‌گر آن را تلخیص و استنباط کرده است. در این پروژه، پس از بررسی گزاره‌های مستخرج از مصاحبه با خبرگان، از مجموع گزاره‌های مذکور تعداد ۳۸۵ مورد کد اولیه استخراج شد. کدهای اولیه هر یک به یکی از گزاره‌های موجود در مصاحبه‌ها ناظر هستند و بعضاً برخی از گزاره‌ها بیش از یک کد اولیه را دربرمی‌گیرند.

مضامین پایه ۳

مضامین پایه از اصلاح و پیرایش کدهای اولیه به دست آمده است. برای این منظور باتوجه به سؤالات پژوهش، کدهای اولیه بدون ربط معنایی کنار گذاشته شده و همچنین کدهایی که از لحاظ معنایی با سایر موارد دارای هم‌پوشانی بودند، در آن‌ها ادغام یا کنار گذاشته شدند. ثمره این مرحله، دستیابی به ۳۵۳ مضمون پایه بود که مرحله نخست فرایند تحلیل مضمون را شکل می‌دهند. در مراحل بعد، این مضامین پایه، مبنای مقوله‌بندی قرار خواهند گرفت.

مضامین سازمان‌دهنده ۴

سطح دوم از مضامین در روش تحلیل مضمون سه مرحله‌ای مدل آتراید - استرلینگ، به مضامین سازمان‌دهنده اختصاص دارد. لذا از آنجا که مضامین سازمان‌دهنده از مقوله‌بندی مضامین پایه حاصل می‌شوند، در این قسمت باتوجه به ربط معنایی میان مضامین پایه و همچنین زمینه هریک از مصاحبه‌ها، عملیات مقوله‌بندی صورت پذیرفته است. در این مرحله، از مجموع مضامین پایه مذکور به تعداد ۱۹ مضمون سازمان‌دهنده دست یافتیم که برای هریک عنوانی متناسب با کلیت مضامین دلالت‌گر موجود در آن انتخاب کرده‌ایم. جدول ۱ نشانگر مجموع مضامین سازمان‌دهنده است که در مقابل هریک نیز می‌توان تعداد مضامین پایه دلالت‌گر بر آن را مشاهده نمود. لازم به ذکر است مضامین سازمان‌دهنده بعضاً جهات متفاوت یا حتی متضادی از یک مبحث را دربرمی‌گیرند. به‌عنوان مثال، در مضمون ناظر به مقوله جمعیت می‌توان دو رویکرد مثبت و منفی را مشاهده نمود؛ به این معنا که از نظر برخی خبرگان، به مسئله جمعیت به‌عنوان یک عامل پراهمیت در منظومه مسائل شیعیان اشاره شده است و از منظر برخی دیگر، مقوله جمعیت، عاملی انحرافی و کم‌اهمیت در منظومه مسائل شیعیان به حساب می‌آید. اما از این حیث که هر دو گروه به مقوله جمعیت اشاره نموده‌اند، مضامین پایه ناظر به مقوله جمعیت ذیل یک مضمون سازمان‌دهنده درخصوص این موضوع مقوله‌بندی و تجمیع شده‌اند.

Basic Themes .۳

Organizing Themes .۴

جدول ۱. مضامین سازمان دهنده

شماره	مضامین سازمان دهنده	تعداد مضامین پایه ناظر
۱	هنجارها و شیوه‌های عمل اجتماعی در نسبت با دین	۳۸
۲	نقاط ارتباط و افتراق میان ایرانی‌بودن و شیعه‌بودن	۲۲
۳	تکثر در جامعه و گونه‌های مواجهه با آن به‌منزله مسئله شیعی	۲۶
۴	نقش اساسی مؤلفه‌های هویتی در مسائل شیعیان	۱۷
۵	تمایز، تقابل و مواجهه با اهل سنت به‌منابه دیگری	۹
۶	چالش‌های حوزه آموزش در ربط با دین	۸
۷	پیوند حاکمیت و تشیع در ایران و مسائل ناشی از آن	۴۴
۸	جایگاه و نقش کلیدی ساحت اقتصادی در تعریف مسائل شیعیان	۱۱
۹	تحولات جمعیتی و نسبت آن با مسائل شیعیان	۶
۱۰	تغییرات نسلی و مسائل ناشی از آن	۶
۱۱	مدخلیت تحولات ناشی از مدرنیته در مسائل شیعیان	۳۷
۱۲	تأثیر روابط جهانی و منطقه‌ای در شکل‌گیری مسائل شیعیان	۱۱
۱۳	چالش برانگیز بودن مناسک شیعی و جایگاه و اهمیت آن	۲۴
۱۴	نسبت دین تفکر و عقلانیت در جامعه شیعه	۲۴
۱۵	جایگاه محوری اعتقادات به‌عنوان مسئله‌ای مستقل و اثرگذار	۱۹
۱۶	ضعف جدی در تبلیغ و الگوهای ارائه دین	۱۱
۱۷	تضعیف نهاد مرجعیت و افول جایگاه آن	۱۰
۱۸	تغییر جایگاه کارکردی روحانیت	۱۷
۱۹	عدم‌همانگی فقه شیعه با ساختار و نیازهای جامعه کنونی	۱۳

تشریح مضامین سازمان‌دهنده

در این قسمت با توجه به مباحث مطرح‌شده از سوی خبرگان در فرایند مصاحبه، به تشریح مضامین سازمان‌دهنده می‌پردازیم تا درک و دید بهتر و روشن‌تری نسبت به مفاهیم طرح‌شده در این مضامین حاصل شود.

۱. هنجارها و شیوه‌های عمل اجتماعی در نسبت با دین

هنجارهای اجتماعی در نسبت با دین و مذهب در این زمینه مورد توجه قرار گرفته‌اند. مسائلی همچون هم‌بستگی و مسئولیت اجتماعی و تأثیر تشیع بر آن در جامعه ایران مورد توجه خبرگان در این زمینه بوده است. همچنین حوزه‌های خرد همچون روابط زناشویی، حجاب، خانواده، روابط زن و مرد و به‌صورت کلی، سبک زندگی از این منظر که چه پیوندی با حوزه دین دارد، مورد توجه خبرگان است. کمرنگ‌شدن چارچوب‌های دینی در امور مرتبط با زندگی روزمره و از سویی، بروز و ظهور زمینه‌های مبتنی بر اعتقادات و شعائر دینی در بسیاری از کنش‌های اجتماعی جامعه ایران، در این محور مورد توجه قرار می‌گیرند. به‌طور کلی، پیوند و درهم‌آمیختگی اسلام شیعی به‌مثابه دین و مذهب اکثریت و هنجارهای اجتماعی در جامعه ایرانی از نظر خبرگان، عاملی است که می‌تواند اکثر حوزه‌های مسائل اجتماعی ایران را در پیوند با مذهب کرده و ریشه‌های مرتبط با تشیع را در این مسائل شناسایی کند.

۲. نقاط ارتباط و افتراق میان ایرانی‌بودن و شیعه‌بودن

از منظر خبرگان مصاحبه‌شده، انطباق بسیار زیادی بین مسائل اجتماعی فرهنگی ایران در کلیت آن با مسائل شیعیان وجود دارد. بسیاری از مؤلفه‌ها و عواملی که رنگ‌وبوی ملی در آن‌ها به‌وضوح مشهود است، پیوندی عمیق با تشیع یافته‌اند که می‌توان به زبان فارسی یا آیین نوروز به‌عنوان مثال اشاره کرد. از منظر برخی خبرگان، تقابل میان ایرانی‌بودن و شیعه‌بودن، در آینده قابل طرح است و می‌توان سرنخ‌هایی از این شکاف را در وضعیت فعلی جامعه مشاهده کرد. اما به‌صورت کلی، این دو حوزه فعلاً در ربطی عمیق با یکدیگر قرار دارند.

۳. تکثر در جامعه و گونه‌های مواجهه با آن به‌منزله مسئله‌ای شیعی

در این محور، مصاحبه‌شوندگان به موضوع تکثر در جامعه به‌عنوان مسئله‌ای نگریده‌اند که ابعادی از آن، برخاسته از ساحت‌های اعتقادی تشیع است و ابعادی نیز با سابقه تاریخی و ویژگی‌های فرهنگ ایرانی مرتبط است. همچنین عامل حاکمیت نیز بر نحوه نگرش و مواجهه با موضوع تکثر اثرگذار است. به‌طور کلی پذیرفتن تکثرها، چه بیرونی و چه درونی، یکی از مسائل جامعه شیعه ایران به‌حساب می‌آید. این عدم‌پذیرش در مواردی به خشونت و واکنش‌های تند تبدیل شده که از منظر خبرگان، برای رشد و بلوغ تشیع آسیب‌زاست. لزوم پذیرش تکثرها و ایجاد بسترهای گفت‌وگو و تعامل با سایرین از ضرورت‌های این حوزه برشمرده شده است که بعضی خبرگان نیز به تحولات آینده در این بستر امیدوارند.

۴. نقش اساسی مؤلفه‌های هویتی در مسائل شیعیان

مصاحبه‌شوندگان در این محور به اهمیت موضوعات هویتی برای شیعیان می‌پردازند. از منظر برخی از ایشان، آنچه عامل تمایز میان مسائل اجتماعی از مسائل اجتماعی شیعیان است، همین مؤلفه‌های هویتی است. منشأ این عوامل هویتی به‌طور عمده به اعتقادات و مناسک باز می‌گردد. از منظر برخی خبرگان، مواجهه تشیع با بسترهای جدید، ضرورت بازنگری در هویت شیعی را پدید آورده است؛ گرچه در حال حاضر این سیر تحولی وضعیت مناسبی ندارد. مسئله هویت شیعیان بر ساحت‌های دیگری نیز اثرگذار است و خود را در مسائل خردتری همچون نحوه مواجهه با دیگری، فردگرایی، انقلابی‌گری و فردگرایی در دین‌داری نمایان می‌کند. به‌طور کلی هویت شیعی علی‌رغم نقش کلیدی و اساسی در شکل‌دهی به تشیع در ایران، بسترساز مسائلی نیز هست که هم‌اکنون جامعه شیعیان ایرانی با آن دست به‌گریبان است و راه چاره آن نیز در بازنگری هویتی دیده می‌شود.

۵. تمایز، تقابل و مواجهه با اهل سنت به‌مثابه دیگری

مسئله اهل سنت به‌عنوان دیگری شیعیان در ایران، از سوی بسیاری از خبرگان مورد توجه است. می‌توان دو رویکرد اساسی را در این نظرات مشاهده نمود: یک رویکرد اهل سنت را به‌عنوان رقیب و دشمن تشیع در ایران می‌شناسد که از زوایای مختلف، به ایجاد مسئله برای جامعه شیعی ایران منجر می‌شود و سعی در غلبه همه‌جانبه بر شیعه دارد. از سوی دیگر،

نظرات سایر خبرگان مبنی بر اصلاح نحوه تعامل با اهل سنت بوده و ایشان را لزوماً به‌عنوان یک رقیب ستیزه‌جو نمی‌شناسد، بلکه به‌دنبال اصلاح تعاملات سابق با این گروه است.

۶. چالش‌های حوزه آموزش در ربط با دین

مقوله آموزش یکی از موارد مورد توجه خبرگان در خصوص مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان است. آموزش در اینجا اعم از کلیت نظام آموزشی و آموزش مفاهیم دینی است. آسیب اساسی از منظر خبرگان در حیطه آموزش برای تشیع، ناهماهنگی شیوه‌ها و نظام آموزشی با نیازهای روز و عقب‌ماندگی در تأمین شیوه‌های کارآمد آموزشی برای محتوای دینی است. بی‌توجهی جامعه شیعه به مقوله آموزش و پیروی از الگوهای قدیمی و نامتناسب با عصر حاضر، عاملی است که از منظر این خبرگان برای شیعه امروزی مسئله‌ساز شده است.

۷. پیوند حاکمیت و تشیع در ایران و مسائل ناشی از آن

پیوند حاکمیت و دین در ایران مسئله‌ای است که از زوایای مختلف مورد توجه خبرگان بوده است. از منظر اکثر قریب به اتفاق خبرگان صاحب‌شده، پیوند مذکور آسیب‌های متنوعی را برای شیعیان در ایران به‌همراه داشته است. در این زمینه، ضعف‌های حاکمیتی و اجرایی از سوی نهاد قدرت به بدبینی نسبت به کلیت دین منجر شده است. نگاه‌های تمامیت‌خواه و تکثرزدا در بدنه حاکمیتی از دیگر آسیب‌های برآمده از این حوزه است. به‌طور جدی، از میان رفتن ظرفیت‌ها و قدرت‌های گفتمان دینی پس از انقلاب، به‌واسطه کژکاردهای نهاد حکومت، یکی از مهم‌ترین آسیب‌های مورد اشاره خبرگان است. افزون بر این، گفتنی است که برخی خبرگان بیان می‌کنند که در بدنه مذهبی جامعه شاهد شکل‌گیری جریان‌هایی هستیم که خود را از حاکمیت دینی جدا می‌کنند و می‌توان در آینده نه‌چندان دور، شاهد رشد و گسترش جریان‌های این‌چنینی در بدنه مذهبی جامعه بود.

۸. جایگاه و نقش کلیدی ساحت اقتصادی در تعریف مسائل شیعیان

عامل اقتصادی و مسئله معیشت، یکی از موارد مورد توجه خبرگان در مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان است. تأمین‌نشدن نیازهای معیشتی اقشار مختلف در جامعه و فاصله با وضعیت مطلوب اقتصادی، از نظر خبرگان عاملی است که به فردی‌شدن دین‌داری در میان افراد جامعه دامن زده

است. همچنین نبود توجه کافی به مسئله معیشت و اقتصاد از سوی متولیان نهاد دین باعث دورشدن حجم قابل توجهی از مردم از گفتمان دینی و مذهبی گردیده است. به بیان دیگر، اصلاح مسائل اقتصادی و معیشتی شرط لازم اصلاح برخی مسائل جامعه شیعی ایران محسوب می‌شود.

۹. تحولات جمعیتی و نسبت آن با مسائل شیعیان

مسئله جمعیت و رشد آن نیز به‌عنوان یک مؤلفه مهم مورد توجه خبرگان بوده است. البته نوع نگاه به مسئله جمعیت از دید خبرگان دارای تفاوت‌هایی است. برخی به‌طور کلی مسئله کاهش جمعیت شیعه در ایران را مسئله‌ای بی‌اهمیت و غیرراهبردی تلقی می‌کنند؛ حال آنکه عده‌ای دیگر معتقد به اهمیت راهبردی این مسئله هستند. همچنین نحوه مواجهه با مسئله جمعیت از سوی این خبرگان با دو رویکرد ذهنی و عینی توضیح داده می‌شود. در رویکرد ذهنی، برای اصلاح مسئله جمعیت بر اصلاح شیوه‌های تفکر و نگرش به مقوله جمعیت تأکید می‌شود درحالی‌که در رویکرد عینی، مسئله جمعیت فراتر از اصلاح صرف نگرش‌ها و دیدگاه‌ها و در قامت یک کنش اجتماعی، نشان‌دار می‌گردد.

۱۰. تغییرات نسلی و مسائل ناشی از آن

مسئله گسست نسلی از سوی خبرگان، به‌عنوان مسئله‌ای کلیدی معرفی می‌شود. در اینجا مقصود از گسست نسلی، ناهماهنگی نسل‌های جدید با نظام‌های ارزشی و هنجاری تشیع بوده که به‌دلیل تحولات پرسرعت جهان مدرن به وجود آمده است. کاهش ظرفیت‌های اندیشه‌ای در نسل‌های جدید، سطحی‌شدن و تغییر ارزش‌های اساسی این نسل در مواجهه با دین از جمله مواردی است که از سوی خبرگان به آن اشاره شده است. البته این شکاف علاوه‌بر تهدیدهای مذکور، از نظر برخی واجد فرصت‌ها و ظرفیت‌های رشد برای نسل جدید نیز هست که باید به آن‌ها توجه بیشتری معطوف شود.

۱۱. مدخلیت تحولات ناشی از مدرنیته در مسائل شیعیان

در نظر برخی خبرگان، مدرنیته و تأثیرات آن بر نحوه زندگی، از عوامل مسئله‌ساز برای شیعیان به‌حساب می‌آید. رشد و گسترش بسترهای ارتباطی و فناوارانه، مواجهه جامعه شیعه با جامعه جهانی، سکولارشدن زیست اجتماعی در جهان مدرن، روابط بین‌المللی در عرصه‌های مختلف

زندگی، ناتوانی تشیع در همگام‌شدن با شیوه‌های نوین تعامل با جهان و هماهنگ‌نبودن نهادهای دینی با تحولات جهان مدرن، مواردی هستند که نقش بسزایی در تولید مسائل اجتماعی فرهنگی تشیع ایفا می‌کنند. به‌طور کلی آسیب اساسی این حوزه به ناتوانی جامعه شیعیان برای هماهنگی و مواجهه صحیح با جریانات پرسرعت جهانی بازمی‌گردد.

۱۲. تأثیر روابط جهانی و منطقه‌ای در شکل‌گیری مسائل شیعیان

جهانی‌شدن و تأثیرات ناشی از آن، عاملی مسئله‌ساز برای شیعیان است. فقدان یک الگوی نظام‌مند در مواجهه با سایرین در عرصه جهانی و در ساحت‌های سیاسی و فرهنگی، یکی از مسائل مهم این حوزه است. همچنین هماهنگ‌نبودن تشیع و جهان اسلام در مواجهه با بسیاری از مسائل، باعث می‌شود تا ظرفیت‌های موجود در این فضا به‌درستی مورد استفاده قرار نگیرند. لزوم اصلاح تعامل شیعیان با سایرین در عرصه بین‌المللی و تربیت نیروهای متخصص در این زمینه، از راهکارهایی است که خبرگان به آن اشاره می‌کنند.

۱۳. چالش‌برانگیز بودن مناسک شیعی و جایگاه و اهمیت آن‌ها

مسئله مناسک خود به‌عنوان یکی از شاخص‌های تعریف مسئله اجتماعی فرهنگی شیعیان به‌شمار می‌رود. در این حوزه، با مسائلی از جمله سنگین‌شدن کفه مناسک در مقایسه با سایر ساحت‌های دین‌داری مواجه هستیم. این مسئله در نحوه نگرش گفتمان سنتی به دین و همین‌طور حاکمیت دینی در کشور ریشه دارد. توجه غیرمتعادل به حوزه مناسک، به برجسته‌ترشدن این حوزه نسبت به سایر حوزه‌ها، همچون اعتقادات، منجر شده و با دورشدن از سنجه‌ها و شاخص‌های اعتقادی، بستر پیدایش انحرافات و سطحی‌شدن دین‌داری در جامعه ایران را فراهم نموده است. مصاحبه‌شوندگان از ضرورت کاربست نگاه اصلاحی در حوزه مناسک مذهبی و متناسب‌سازی این حوزه با چارچوب‌های اندیشه‌ای و عقیدتی تشیع سخن گفته‌اند.

۱۴. نسبت دین تفکر و عقلانیت در جامعه شیعه

ضعیف‌شدن ساحت معرفتی و تعقلی در میان شیعیان، یکی از مسائل مورد توجه از سوی خبرگان است. مصاحبه‌شوندگان در این خصوص به مواردی همچون جایگزینی مقولاتی مانند

سبک زندگی یا مناسک با اندیشه‌ورزی دینی اشاره نموده و این‌گونه نگرانی خود را از این تحولات بیان داشته‌اند. این مسئله از نظر خبرگان می‌تواند از چند وجه حاصل شده باشد؛ یکی از این وجوه، تحولات جهان جدید است که به‌طور کلی تقلیل‌دهنده عرصه اندیشه به سبک زندگی و حیات روزمره است. از سوی دیگر، بی‌توجهی به بازنگری در مبانی معرفتی از سوی نهاد دین و پویانبودن و به‌روزنبودن گفتمان تدین سنتی به تضعیف این حوزه در چند قرن اخیر منجر شده است. خبرگان در این زمینه بر لزوم تقویت بُعد اندیشه‌ورزانه در شیعیان تأکید کرده و همین‌طور بیان می‌کنند که در آینده نزدیک شاهد بروز و ظهور جریان‌های تحول‌خواه در عرصه معارف شیعی در جامعه ایران خواهیم بود.

۱۵. جایگاه محوری اعتقادات به‌عنوان مسئله‌ای مستقل و اثرگذار

مقوله اعتقادات نیز یکی از شاخص‌های تعیین مسائل اجتماعی-فرهنگی شیعیان در ایران است. در این زمینه، خبرگان معتقدند مجموعه عقاید، اثرگذاری بسیاری بر سایر مسائل خواهد داشت. ضرورت تمرکز بر تقویت اعتقادات در جامعه شیعه و همین‌طور ارتقای جایگاه اعتقادات برای شیعیان ازجمله مواردی است که خبرگان به‌عنوان راه‌حل به آن اشاره می‌کنند. در مقابل نیز گروهی از خبرگان به این مسئله نظر دارند که ساحت اعتقادات در حال حاضر به‌دلیل گستردگی آسیب‌ها و اولویت‌داشتن مسائل دیگر در مراتب پایین‌تری از اهمیت قرار گرفته است.

۱۶. ضعف جدی در تبلیغ و الگوهای ارائه دین

آسیب‌های حوزه تبلیغ و اشاعه اسلام و تشیع از سوی متولیان، مورد توجه خبرگان است. فقدان فعالیت نظام‌مند تبلیغی و عدم تبیین صحیح و قابل درک برای مخاطب، آسیب‌هایی است که در این حوزه به آن‌ها اشاره می‌شود. در این زمینه می‌توان به آسیب‌های ناشی از شعارزدگی و عدم‌التزام عملی مبلغان دینی به آموزه‌های دین، به‌عنوان آسیب‌های مورد اشاره خبرگان توجه کرد.

۱۷. تضعیف نهاد مرجعیت و افول جایگاه آن

از منظر خبرگان مصاحبه‌شده، مرجعیت تقلید شیعه جایگاه کلیدی و محوری خود را

درمقایسه‌با گذشته از دست داده و در این زمینه در حال طی نمودن سیری نزولی است. در این نظرگاه، بخشی از این مسئله به ویژگی‌ها و توانایی‌های شخصی مراجع فعلی بازمی‌گردد که درمقایسه‌با پیشینیان خود، فاقد کارکردهای اساسی مرجعیت در سطح جامعه هستند و بخش دیگر، متوجه مقلدان و تحولاتی است که در ماهیت دین‌داری آنان به وقوع پیوسته است. از منظر خبرگان، توانایی اثرگذاری اجتماعی مرجعیت کاهش یافته است و از لحاظ فکری با بدنه‌ای متوسط از مراجع مواجه هستیم. همچنین در گفت‌وگوهایی که با دو گروه خبرگان انجام شد، پراکندگی و خشونت، از ثمرات تضعیف جایگاه مرجعیت در جامعه شیعه دانسته شده است.

۱۸. تغییر جایگاه کارکردی روحانیت

روحانیت شیعه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین بازیگران نهاد دین در جامعه ایران، از جهات متنوعی مورد توجه خبرگان قرار گرفته است. مسئله کاهش معنادار مشروعیت روحانیت در جامعه و به‌تبع از دست رفتن پایگاه اجتماعی روحانیت در این زمینه قابل اشاره است. همچنین رشد کمی روحانیت در کنار کمبود رشد کیفی آن برای این نهاد مسئله‌ساز است. البته طبق داده‌های به‌دست‌آمده از مصاحبه‌ها، برخی از آسیب‌ها در این زمینه به ساختار حوزه‌های علمیه بازمی‌گردد که با حرکت به سمت شیوه‌های بروکراتیک، از کیفیت آموزش و تربیت نیرو در آن‌ها کاسته شده است. افزون بر این، مسئله پیوند روحانیت با قدرت در سال‌های پس از انقلاب نیز به کاهش اعتماد عمومی به این قشر منجر شده است. برخی از خبرگان بر این باورند که در آینده، با روند بسیار گسترده‌تری از به‌حاشیه‌راندن شدن علمای دینی در سطح جامعه مواجه خواهیم شد. همچنین مردمی شدن روحانیت، فاصله گرفتن از نهاد قدرت و همسوس شدن این قشر با معیارهای مورد تأیید ایشان در ساحت عمل، به‌عنوان راه‌های برون‌رفت روحانیت از این وضعیت برشمرده شده است.

۱۹. ناهماهنگی فقه شیعه با ساختار و نیازهای جامعه کنونی

مسئله فقه به‌عنوان نظام هنجاری جامعه متدین از سوی خبرگان مورد توجه است. معضل اساسی در این زمینه، ناهماهنگی فقه شیعه با نیازهای روز و مشکلات انسان معاصر است. از منظر خبرگان، فقه شیعه زاینده نیست و همین رکود، معضلاتی را برای آن به همراه داشته

است. این فقه، به تعبیر مصاحبه‌شوندگان، نگاهی تک‌بعدی نسبت به بسیاری از مسائل دارد و مبتنی بر نیازهای روز، تغییر و تکامل نیافته است. همچنین مسائلی همچون نفی دیگری و نپذیرفتن تکثر، به‌نحوی به چارچوب‌های فقهی شیعه بازمی‌گردد که به حاشیه‌راندن دیگری‌های شیعیان دامن زده است. این خبرگان از ضرورت همگام‌سازی فقه با نیازهای جهان معاصر و افزایش توان پاسخگویی آن از سوی علمای این حوزه نسبت به مسائل موجود، به‌عنوان راهکاری ایجابی یاد کرده‌اند.

مضامین فراگیر ۵

مضامین فراگیر، آخرین سطح از مقوله‌بندی در این روش را شامل می‌شود و دربرگیرنده کلی‌ترین مفاهیم حاکم بر متن مورد تحلیل است که در اینجا، همان خروجی مصاحبه با خبرگان می‌باشد. بالاترین سطح انتزاع، مربوط به مضامین فراگیر می‌شود. در این پروژه، درنهایت شش مضمون فراگیر از ترکیب مضامین سازمان‌دهنده حاصل شد که به این شرح است.

شماره	مضامین فراگیر	شماره مضامین سازمان‌دهنده ناظر
۱	نظام ارزشی و هنجاری جامعه ایرانی در نسبت با شیعیان	۲-۱
۲	هویت شیعی و نحوه مواجهه با دیگری‌های آن	۵-۴-۳
۳	کژکارکردهای نهادهای اجتماعی	۹-۸-۷-۶
۴	چالش‌های جهان جدید برای تشیع	۱۲-۱۱-۱۰
۵	مسائل تدین و ساحت‌های مختلف آن	۱۶-۱۵-۱۴-۱۳
۶	مسائل نهادهای رسمی دین	۱۹-۱۸-۱۷

مسائل اولویت‌دار

طبیعتاً شناخت صرف مسائل پراکنده و بعضاً گسیخته از هم، به ترسیم یک تصویر جامع از نظام مسائل شیعیان ایران کمکی نخواهد کرد. به همین منظور، در یکی از محورهای اصلی مصاحبه‌هایی که با خبرگان این عرصه داشتیم، سؤالاتی درباب اولویت‌های این نظام مسائل و ترتیب و ترتب آن‌ها نسبت به یکدیگر نیز پرسیده شد تا در آخر، اهم مسائل مدنظر استخراج گردد و این‌گونه تصمیم‌سازان و سیاست‌گذاران را در سیاست‌های مرتبط یاری دهد. در این زمینه، تحلیل مجزای مسائل با اولییتی که مصاحبه‌شوندگان مطرح کردند، حاکی از این بود که اولاً علی‌رغم پراکندگی موجود در مسائل یادشده، نوعی وفاق اجمالی نیز میان آن‌ها بر سر مسائل اولویت‌دار وجود دارد. ثانیاً هر یک از آن‌ها به ابعاد و جوانبی از مسائل پرداخته بودند که ضرورت دارد برای تبیین بهتر این نظام مسائل، مسئله‌های دارای اولویت بیشتر را در کنار یکدیگر دسته‌بندی نمود. بدین‌منظور آنچه در ادامه از نظر می‌گذرد، مجموعه اولویت‌هایی است که به‌سبب تکرار، از دل مصاحبه‌ها استخراج شده و به‌نحوی مهم‌ترین دغدغه‌های مصاحبه‌شوندگان دانشگاهی و فعالان میدانی عرصه مذهبی و شیعی را نشان می‌دهد.

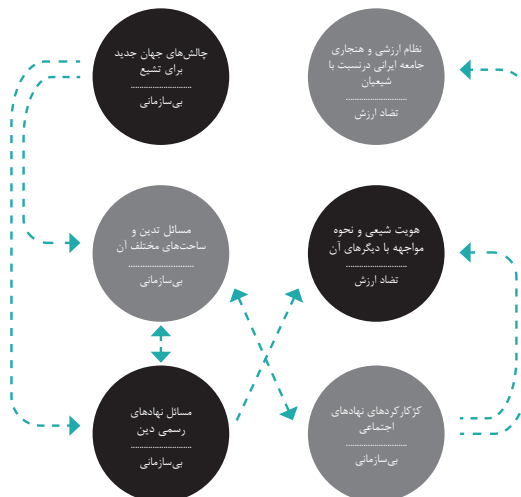
در این رابطه گفتنی است از میان حدود بیست مصاحبه نیمه‌ساختمند، چهارده نفر به‌نوعی به بحث «حکومت شیعی» توجه ویژه داشته و در قالب تعبیراتی همچون «تشیع در قدرت»، «روحانیت در قدرت»، «تشیع سیاسی»، «سیاست‌گذاری مذهبی» و «عدم‌زایش نظام دینی» به وجوه مسئله‌مند و مسئله‌ساز نظام سیاسی شیعی در جامعه ایران پرداخته و عمدتاً آن را در صدر اولویت‌های مدنظر خود جای داده بودند. همچنین، به‌نظر می‌رسد مسئله «تغییرات نسلی» در جامعه ایران که اکثریت آن را شیعیان تشکیل می‌دهند، برای دو گروه مصاحبه‌شونده از مسائل اولویت‌دار محسوب می‌شود؛ با این تفاوت که دانشگاهیان، این مسئله را در قامت مسئله‌ای فرهنگی و اجتماعی صورت‌بندی نموده و گروه فعالان مذهبی میدانی، از تغییرات نسلی به‌مثابه نوعی «بحران عقیدتی و هویتی» تعبیر کرده‌اند. از دیگر مسائل با اولویت بالا می‌توان به مسئله «عدالت اجتماعی» در جامعه شیعیان اشاره کرده که تعداد درخور توجهی از مصاحبه‌شوندگان هر دو گروه از جهات مختلف به آن پرداخته بودند. افزون بر این، مسائلی همچون «مناسک‌گرایی»، «رشد جمعیت اهل سنت ایران»، «تکثر و

همزیستی»، «نهادهای مذهبی مانند مرجعیت»، «تقابل سنت و مدرنیته»، «تشیع در وضعیت غیبت امام» و همچنین «رسانه، تشیع و زندگی روزمره» در شمار مسائل با اولویت مطروحه توسط نمونه‌های انتخابی قرار گرفتند. در ادامه پنج عنوان از این مسائل، برحسب اولویت (بیشترین به کمترین)، ارائه می‌گردند:

۱. حکومت شیعی در ایران؛
۲. تغییرات نسلی و هویتی جامعه شیعیان؛
۳. عدالت اجتماعی در جامعه شیعی؛
۴. مناسک‌گرایی در میان ایرانیان شیعه؛
۵. رشد جمعیت اهل سنت در مقایسه با شیعیان ایران.

مدل نهایی

در مدل زیر، نمای کلی مضامین فراگیر را به‌همراه نسبت میان آن‌ها مشاهده می‌کنیم. نسبت میان مضامین در مواردی دوسویه و در مواردی تک‌سویه است که با توجه به پاسخ‌های مصاحبه‌شوندگان به سؤالات، طراحی شده است. همچنین با عنایت به چارچوب مفهومی این پژوهش که بر مبنای نظریه‌های تضاد ارزشی و بی‌سازمانی اجتماعی طرح‌ریزی شده است، به این موضوع اشاره می‌شود که هریک از مضامین مذکور از سوی مصاحبه‌شوندگان ذیل کدام‌یک از این مفاهیم قرار می‌گیرند و منشأ ایجاد مسائل به کدام رویکرد بازمی‌گردد.



در توضیح نمودار بالا باید گفت که باتوجه‌به چارچوب مفهومی پژوهش که بر دو رویکرد تضاد ارزش‌ها و بی‌سازمانی اجتماعی در تبیین مسائل اجتماعی مبتنی بود، مضامین فراگیر شش‌گانه نهایی را با برجسب هریک از این رویکردها، در مدل نهایی ارائه کردیم. معنای برجسب‌های مذکور در کنار مضامین فراگیر، غلبه رویکرد مذکور در تبیین خبرگان از آن محور بوده است. به‌عنوان مثال، مضمون «چالش‌های جهان جدید برای تشیع» دارای برجسب بی‌سازمانی اجتماعی است و این امر به‌معنای غلبه این رویکرد در تبیین خبرگان از مسائل این حوزه می‌باشد. به بیان دیگر، تغییرات پرسرعتی که ناشی از مدرنیته به وجود آمده است، جامعه شیعه را در محیط و شرایط جدیدی قرار می‌دهد که سازوکارها و الگوهای هنجاری سابق جهت حفظ نظم موجود، دیگر کارایی نخواهند داشت. از این حیث می‌توان این مضمون را با رویکرد بی‌سازمانی اجتماعی تبیین نمود. درعین حال توجه به این نکته ضروری است که ذکر یکی از دو رویکرد بی‌سازمانی اجتماعی یا تضاد ارزش‌ها در کنار مضامین فراگیر، به‌معنای تبیین تام‌وتمام آن مضمون توسط رویکرد مذکور نیست و چه‌بسا جنبه‌هایی از مسائل موجود در مضمون فراگیر مورد نظر در قالب رویکرد دوم نیز قابل تبیین باشند؛ کمالینکه در مثالی که ذکر شد، می‌توان جنبه‌هایی از مدرنیته را در مواجهه با تشیع موجد پیدایش تضادهای ارزشی در میان گروه‌های مختلف اجتماعی دانست. از این‌رو برجسب‌های مذکور به‌معنای غلبه بیشتر یک رویکرد در تبیین آن مضمون به‌شمار می‌روند. همچنین در کنار اشاره به رویکرد نظری تبیین نظام مسائل بر مبنای تضاد ارزش‌ها و بی‌سازمانی، در مدل نهایی سعی شده تا پیوند میان مضامین مذکور نیز از طریق رسم خطوط و فلش‌های یک‌طرفه و دوطرفه نمایش داده شود. توضیح بیشتر آنکه هریک از این فلش‌ها نشانگر رابطه این مضامین با یکدیگر بوده و تأثیر و تأثرات این حوزه‌ها بر یکدیگر را باتوجه‌به آرای خبرگان مورد مصاحبه بیان می‌کنند. فلش‌های دوطرفه از تأثیر دوجانبه و گردشی مضامین مذکور بر یکدیگر حکایت داشته و فلش‌های یک‌طرفه، روابط یک‌سویه و به‌نحوی روابط علی موجود میان حوزه‌های مسائل را نشان می‌دهند. ترسیم فلش‌ها چنان‌که بیان شد، براساس گزاره‌هایی است که مصاحبه‌شوندگان درخصوص پیوند این مسائل و روابط علی میان آن‌ها مورد توجه قرار داده‌اند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این پژوهش روی دو گروه تأثیرگذار در جامعه ایران، یعنی فعالان دانشگاهی و میدانی، متمرکز شده‌ایم تا تصویر ایشان را از بُعد شیعی نظام مسائل اجتماعی و فرهنگی ایرانیان به‌دست آوریم. طی مراحل مختلف، از گردآوری تا تحلیل داده‌ها، این نکته را مدنظر داشتیم که اولاً، مسائل را با کمترین جهت‌دهی یا مداخله، به‌شکلی واقع‌نما از خبرگان دریافت نموده و ثانیاً در قالب رویکردی نظری، «تضاد ارزش‌ها» و «بی‌سازمانی اجتماعی» را تحلیل نماییم. این شیوه کمک کرد تا ضمن گردآوری داده‌های ارزشمند از طیف‌های مختلف خبرگان که به شیوه هدفمند برگزیده شده بودند، به یک تصویر نسبتاً جامع از نظام مسائل اجتماعی و فرهنگی شیعیان دست یافته و خصوصاً با تدوین نظام اولویت‌ها، ارزش این بیانیه تصویر را به‌گونه‌ای مضاعف نماییم تا در قامت یک پژوهش توصیف‌گر، درک اولیه مناسبی برای بسیاری از سیاست‌ها و سیاست‌گذاری‌ها فراهم نماید. نتایج این پژوهش همچنین در گام نخست، حوزه‌های اصلی مسئله‌مند بُعد شیعی مسائل اجتماعی و فرهنگی ایرانیان را برجسته نموده و در گام دوم، این مسائل را در قالب دو نظریه تضاد ارزشی و بی‌سازمانی، دسته‌بندی می‌کند. افزون بر این، استخراج نظام رده‌بندی مسائل، ترتیب و ترتبی از برآیند اولویت‌های مدنظر مصاحبه‌شوندگان را به این تصویر اضافه کرد که دستاوردی در جهت هرچه ملموس‌تر شدن حوزه‌های اصلی نظام مسائل ایران خواهد بود.

درنهایت می‌توان شاهد نمایی کلی از تصویر ذهنی خبرگان نسبت به اهم مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان ایران بود که به‌همراه تبیین نظری، به رابطه موجود میان این حوزه‌های مسائل نیز اشاره می‌کند. این خروجی می‌تواند برای مواجهه با مسائل مذکور راهگشای تصمیم‌سازان و سیاست‌گذاران این حوزه باشد و به کمک این تصویر جامع، نقاط پراهمیت و نیازمند توجه بیشتر را برای ایشان مشخص سازد. بدیهی است برای دستیابی به خروجی‌های عملیاتی و دقیق‌تر، نیازمند اجرای پژوهش‌های دیگری هستیم که به تکمیل و تدقیق نتایج حاصل از این پژوهش کمک کنند؛ پژوهش‌هایی در قالب پیمایش‌های کمی و ترکیبی که نظام مسائل و درجه اهمیت آن‌ها را به‌طور بسیار دقیق‌تر مشخص نمایند. در پایان و با بهره‌گیری از مدل استخراجی، می‌توان به دو رکن مسئله‌مند نظام مسائل شیعیان ایران اشاره نمود و از «کژکارکردهای نهادهای اجتماعی» و «چالش‌های جهان جدید برای تشیع» به‌عنوان دو منبع اصلی یا دو منبع محوری مسئله‌ساز نام برد. در این زمینه،

لازم به ذکر است، چنان‌که در شکل نموداری نیز مشخص است، آن دو مضمون فراگیری که بیشترین تأثیر را در روابط خود بر دیگر مضامین دارند، دو مضمون مذکورند که به ترتیب تحولاتی را در «نظام ارزشی و هنجاری شیعیان» و «هویت شیعی» پدید می‌آورند و همچنین به مسائل مرتبط با «نهادهای رسمی دین» و «مسائل تدین» دامن می‌زنند. توضیح بیشتر آنکه در یک تعبیر کلان، ریشه و منشأ پدیدآیی مسائل اجتماعی شیعیان در آسیب‌های برآمده از «تشیع در قدرت» به معنای عام کلمه و نیز «بحران دین و مدرنیته» قابل پی‌جویی است که اولی مخصوص به ایران در چهار دههٔ اخیر بوده و دومی هر دینی را در هر نقطه از این کرهٔ خاکی تهدید و تحدید نموده است. مؤید این تفسیر نیز اولویت‌های استخراجی پنجگانه هستند که مشخصاً در دو اولویت نخست، یعنی «حکومت شیعی در ایران» و «تغییرات نسلی و هویتی جامعهٔ شیعیان»، به ترتیب به تشیع در قدرت و بحران دین و مدرنیته ارجاع می‌دهند. با این ملاحظه به نظر می‌رسد برای پیشگیری از تزیاید مسائل و همچنین تبدیل‌شدن آن‌ها به آسیب و بحران جدی، پیش از هر کوششی باید در گام نخست، الگویی از زیست دینی سازوار با جهان مدرنیته و اقتضائات آن برای شیعیان ارائه شود که نه خللی به دین‌داری و شیعه‌بودن ایشان وارد آورد و نه آن‌ها را در برابر مدرنیته به مرحلهٔ ستیزه‌جویی یا درماندگی برساند که مآلاً نتایجی همچون شکنندگی، بحران هویت و دین‌گریزی و حتی دین‌ستیزی را برایشان محتمل می‌سازد. در گام دوم که تاحدودی در پیوند با گام نخست قرار می‌گیرد، ضروری است حاکمیت دینی در جهت ارائهٔ سیاست و برنامه‌ای مشخص، این مشکل را به رسمیت بشناسد و چه در مسیر مقاومت در برابر آن در فرض عدم امکان هم‌زیستی دین و مدرنیته و چه در مسیر هم‌نوایی و امکان زیست هم‌زمان دین و مدرنیته، برای خود (شکل و محتوای حکمرانی) و جامعه (شهروندان شیعهٔ ایرانی) طرحی نو دراندازد؛ طرحی که به واسطهٔ آن، از سوی شیعیان ایرانی از ابهام و سردرگمی فعلی رهایی یابند، الگویی ممکن، پویا و منعطف از دین‌داری در اختیار داشته باشند و در آخر بتوانند ضمن شیعه‌بودن، به مثابه شهروندی محترم و بالنده در جهان جدید زندگی کرده و از مسائل، معضلات و بحران‌های مزبور رهایی یابند. از سوی دیگر، طرح مذکور، شیعیان ایرانی را یاری نماید تا با حل و فصل مسائل اولویت‌دار برخاسته از تقابل دین و مدرنیته و همچنین تشیع در قدرت، به سایر حوزه‌ها و مسائل بپردازند و از بحرانی‌شدن مسائلی همچون مسئلهٔ جمعیت، فربگی مناسکی، فقدان عدالت اجتماعی و مانند آن‌ها جلوگیری نمایند.

بخش دوم: پیمایش خبرگان

مقدمه

بخش دوم به ارائه نتایج پیمایشی می‌پردازد که در جامعه بزرگ‌تری از خبرگان به اجرا درآمده است. در این مرحله، چهل و یک نفر از جامعه خبرگان به تکمیل پرسشنامه پرداخته‌اند. این بخش با استفاده از روش کمی به سنجش میزان توافق خبرگان حول مسائل مطرح شده و همین‌طور نظام اولویت‌بندی ایشان از مسائل پرداخته است. علاوه بر این، در قسمت پایانی این بخش، با توجه به حوزه فعالیت خبرگان که به سه گروه دانشگاهی، حوزوی و فعال فرهنگی تقسیم می‌شود، به بررسی هم‌بستگی آرای خبرگان در هر یک از این سه گروه پرداخته شده است. در ادامه به توصیف یافته‌های حاصل از پیمایش و نتایج تحلیل‌های آماری انجام‌شده بر روی داده‌های مذکور خواهیم پرداخت.

۱- یافته‌های توصیفی

یافته‌های این بخش از گزارش با استناد به توصیف شاخص‌ها و گویه‌های آن در قالب جداول توزیع فراوانی و نمودارها ترسیم خواهد شد تا در آن به بررسی وضعیت هر یک از شاخص‌های مدنظر از منظر نخبگان پرداخته شود.

۱-۱- متغیرهای زمینه‌ای

۱-۱-۱- بررسی جنسیت خبرگان

اطلاعات مندرج در جدول ۱ نشان می‌دهد:

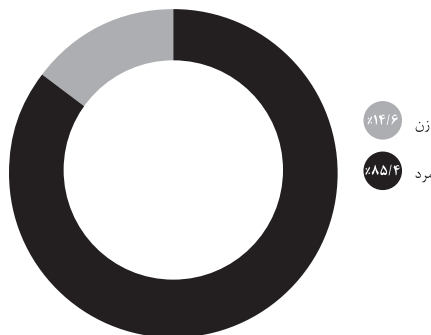
الف) نسبت مردان به زنان در بین خبرگان بررسی مسائل اهل تشیع به مراتب بیشتر بوده است.

ب) ۸۵/۴ درصد پاسخگویان مرد و ۱۴/۶ درصد نیز زن بوده‌اند.

جدول ۱. توزیع فراوانی خبرگان بررسی مسائل تشیع برحسب جنسیت

ردیف	جنسیت	فراوانی	درصد
۱	زن	۶	۱۴/۶
۲	مرد	۳۵	۸۵/۴
۳	جمع کل	۴۱	۱۰۰/۰

نمودار ۱. نسبت مردان به زنان در بین خبرگان بررسی مسائل تشیع



۱-۱-۲- وضعیت سنی خبرگان

اطلاعات استخراج‌شده از سن خبرگان در جدول ۲ نشان می‌دهد:

الف) جوان‌ترین خبره از میان خبرگان بررسی مسائل تشیع ۲۷ سال سن و مسن‌ترین آن‌ها ۶۷ سال سن دارد.

ب) میانگین سنی خبرگان ۴۰/۱۵ سال است. بدین معنی که سن خبرگان مورد بررسی این پژوهش نسبتاً جوان و رو به میان سالی است.

ج) میانۀ سنی پاسخگویان ۳۸ سال است به طوری که سن نیمی از پاسخگویان بیشتر از ۳۸ و سن نیمی دیگر از آنها کمتر از ۳۸ سال است. میانۀ سنی به دلیل اینکه تحت تأثیر داده‌های پرت و پراکنده قرار نمی‌گیرد، آماره مناسبی برای تفسیر فوق است.

د) انحراف از معیار نیز برابر با ۱۰/۴۵۸ بوده، بدین معنی که سن ۶۸ درصد پاسخگویان بین ۲۹/۷ تا ۵۰/۶ سال است.

جدول ۲. آماره‌های مربوط به سن پاسخگویان

انحراف معیار	میانۀ	میانگین سنی	مسن‌ترین (بالا‌ترین سن)	جوان‌ترین (پایین‌ترین سن)	تعداد پاسخگویان
۱۰/۴۵۸	۳۸	۴۰/۱۵	۶۷	۲۷	۴۲

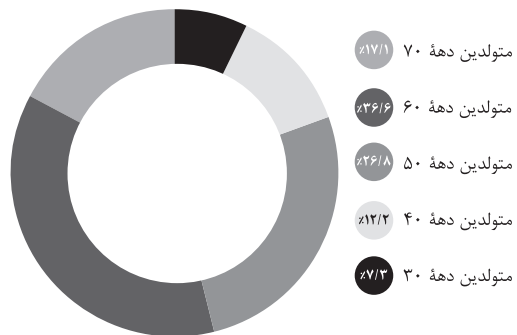
در نمودار ۲ پراکندگی سنی پاسخگویان نمایش داده شد که سن ۱۴/۶ درصد پاسخگویان (معادل ۶ نفر) ۴۲ سال بوده است.

دسته‌بندی اعداد خام سن در ۵ گروه عمده سنی صورت گرفته است و داده‌ها چنین نشان می‌دهد:

الف) بیشترین و کمترین نسبت سنی به ترتیب مربوط به گروه سنی ۳۰ تا ۳۹ ساله با ۳۴/۱ درصد و ۶۰ تا ۶۹ ساله با ۷/۳ درصد می‌باشد.

ب) میزان ۱۷/۱ درصد از پاسخگویان نیز در گروه سنی ۲۰ تا ۲۹ ساله قرار داشته‌اند.

نمودار ۳. نمودار توزیع گروه‌های عمده سنی پاسخگویان



همچنین براساس سال تولد خبرگان می‌توان آن‌ها در ۵ دهه - از دهه ۳۰ تا دهه ۷۰ - تقسیم‌بندی کرد. از این رو یافته‌های این بخش در جدول ۳ نشان می‌دهد:

الف) بیشترین نسبت متولدین مربوط به دهه ۶۰ با ۳۶/۶ درصد (معادل ۱۵ نفر) می‌باشد.

ب) کمترین نسبت متولدین نیز مربوط به دهه ۳۰ با ۷/۳ درصد (معادل ۳ نفر) بوده است.

جدول ۳. توزیع فراوانی خبرگان برحسب حوزه فعالیت

ردیف	دهه تولد	فراوانی	درصد
۱	متولدین دهه ۳۰ شمسی	۳	۷/۳
۲	متولدین دهه ۴۰ شمسی	۵	۱۲/۲
۳	متولدین دهه ۵۰ شمسی	۱۱	۲۶/۸
۴	متولدین دهه ۶۰ شمسی	۱۵	۳۶/۶
۵	متولدین دهه ۷۰ شمسی	۷	۱۷/۱
۶	جمع کل	۴۱	۱۰۰/۰

۳-۱-۱- بررسی وضعیت حوزه فعالیت خبرگان

بررسی وضعیت حوزه فعالیت خبرگان در جدول ۴ نشان می‌دهد:

الف) بیشترین نسبت حوزه فعالیت خبرگان بررسی مسائل شیعیان مربوط به فعالان دانشگاهی با ۳۶/۶ درصد (معادل ۱۵ نفر) بوده است.

ب) کمترین نسبت حوزه فعالیت خبرگان مربوط به دو حوزه فعالان حوزوی و دانشگاهی - حوزوی با ۲/۴ درصد است.

جدول ۴. توزیع فراوانی خبرگان برحسب حوزه فعالیت

ردیف	حوزه فعالیت	فراوانی	درصد
۱	دانشگاهی	۱۵	۳۶/۶
۲	فعال فرهنگی	۸	۱۹/۵
۳	حوزوی	۱	۲/۴
۴	هر سه حوزه	۴	۹/۸
۵	دانشگاهی و فرهنگی	۹	۲۲/۰
۶	دانشگاهی و حوزوی	۱	۲/۴
۷	حوزوی و فرهنگی	۳	۷/۳
۸	جمع کل	۴۱	۱۰۰/۰

۴-۱-۱- بررسی وضعیت تحصیلات دانشگاهی خبرگان

بررسی وضعیت تحصیلات دانشگاهی خبرگان در جدول ۵ نشان می‌دهد:

الف) بیشترین نسبت تحصیلات دانشگاهی مربوط به مقطع دکتری با ۵۲/۵ درصد (معادل ۲۱ مورد) بوده است.

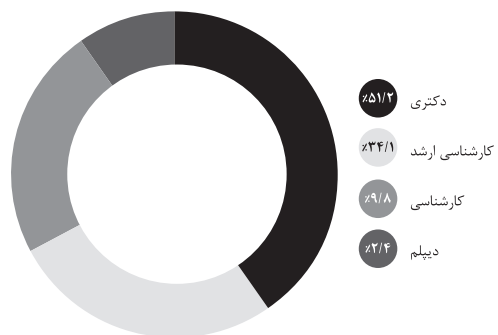
ب) کمترین نسبت تحصیلات دانشگاهی نیز مربوط به مقطع دیپلم با ۲/۴ درصد (معادل یک مورد) بوده است.

جدول ۵. توزیع فراوانی خبرگان برحسب تحصیلات دانشگاهی

ردیف	تحصیلات	فراوانی	درصد	درصد معتبر
۱	دکتری	۲۱	۵۱/۲	۵۲/۵
۲	کارشناسی ارشد	۱۴	۳۴/۱	۳۵/۰
۳	کارشناسی	۴	۹/۸	۱۰/۰
۴	دیپلم	۱	۲/۴	۲/۵
۵	جمع کل	۴۰	۹۷/۶	۱۰۰/۰
۶	بدون پاسخ	۱	۲/۴	-
۷	جمع کل	۴۱	۱۰۰/۰	-

در نمودار ۴ اطلاعات حاصل از بررسی سطح تحصیلات خبرگان ترسیم شده است.

نمودار ۴. نمودار توزیع گروه‌های تحصیلی پاسخگویان



۵-۱-۱- بررسی وضعیت تحصیلات حوزوی خبرگان

براساس اطلاعات مندرج در جدول ۶ یافته‌ها نشان می‌دهد:

الف) میزان ۱۹/۵ درصد (معادل ۸ نفر) از مجموع کل خبرگان دارای مدرک حوزوی هستند.

ب) از بین ۸ نفر خبره دارای مدرک حوزوی ۷۵ درصد (معادل ۶ نفر) دارای مدرک سطح و

۲۵ درصد (معادل ۲ نفر) نیز دارای مدرک خارج حوزوی هستند.

جدول ۶. توزیع فراوانی خبرگان برحسب تحصیلات حوزوی

ردیف	تحصیلات حوزوی	فراوانی	درصد	درصد معتبر
۱	سطح	۶	۱۴/۶	۷۵/۰
۲	خارج	۲	۴/۹	۲۵/۰
۳	اجتهاد	۰	۰/۰	۰/۰
۴	جمع کل	۸	۱۹/۵	۱۰۰/۰
۵	بدون پاسخ	۳۳	۸۰/۵	-
۶	جمع کل	۴۱	۱۰۰/۰	-

۲-۱- شاخص ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان

در جدول ۷ اطلاعات مستخرج از داده‌ها نشان می‌دهد:

الف) کمترین و بیشترین نمره مشاهده شده مربوط به شاخص ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان، در بین پاسخگویان به ترتیب ۴ و ۲۰ بوده است. بدین معنی که در بین خبرگان، نمره ۴ مربوط به پاسخگویانی است که حداقل ارتباط را بین این دو مسئله می‌دانند؛ در حالی که نمره ۲۰ خبرگانی هستند که معتقدند بیشترین ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان وجود دارد. ب) میانگین کسب شده (۱۳/۳۲) شاخص فوق از میانگین مورد انتظار سه گویه (۱۲) بیشتر است؛ از این رو در مجموع خبرگان این حوزه موافقت متوسطی با شاخص «مرتبط بودن مسائل ایران و شیعیان» داشته‌اند.

ج) انحراف از معیار داده‌ها نیز برابر ۴/۲۶۹ است. بدین معنی که حدود ۶۸ درصد پاسخگویان نمره‌ای بین ۹/۰۵۱ تا ۱۷/۵۸۹ کسب کرده‌اند. این عدد نشان می‌دهد که نمرات حول میانگین، پراکندگی نسبتاً زیادی دارد.

جدول ۷. آماره‌های مربوط به شاخص ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان

انحراف از معیار	واریانس	میانگین	نمره مشاهده شده		نمره مورد انتظار		تعداد گویه	تعداد پاسخگو
			بیشترین	کمترین	بیشترین	کمترین		
۴/۲۶۹	۱۸/۲۲	۱۳/۳۲	۲۰	۴	۲۱	۳	۳	۴۱

برای بررسی بیشتر شاخص ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان، به بررسی گویه‌های تشکیل‌دهنده این شاخص می‌پردازیم. بررسی گویه‌های شاخص فوق در جدول ۸ نشان می‌دهد:

الف) بیشترین موافقت در شاخص ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان، مربوط به گویه «آنچه در حال حاضر برای ایران مسئله‌ای اجتماعی فرهنگی است، برای شیعیان ایران نیز مسئله محسوب می‌شود و تمایزی میان این دو وجود ندارد»، با میانگین ۴/۶۶ بوده است. بدین معنی که ۲۶/۸ درصد خبرگان موافق، ۲۲ درصد تاحدودی موافق، ۱۴/۸ درصد کاملاً موافق هستند که آنچه در حال حاضر برای ایران مسئله‌ای اجتماعی فرهنگی است، برای شیعیان ایران نیز مسئله محسوب می‌شود و تمایزی میان این دو وجود ندارد.

ب) بیشترین مخالفت در شاخص ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان مربوط به گویه «مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان در ایران، باید جدای از عموم مسائل تعریف شود و دارای ماهیتی مستقل باشد» با میانگین ۳/۰۷ بوده است. بدین معنی که ۲۹/۳ درصد خبرگان مخالف، ۲۲ درصد تاحدودی مخالف و ۱۷/۱ درصد کاملاً مخالف این قضیه هستند که مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان در ایران باید جدای از عموم مسائل تعریف شود و دارای ماهیتی مستقل باشد.

ج) در بین سه گویه مورد بررسی شاخص فوق، پراکندگی پاسخ‌های خبرگان از میانگین در گویه سوم با ۱/۶۵۹ به مراتب کمتر از دو گویه دیگر است. بدین معنی که در مورد گویه «تمایز مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان ایران نسبت به مسائل اجتماعی فرهنگی ایران در این است که مسائل شیعیان بیشتر ماهیتی دینی دارند»، خبرگان اتفاق نظر بیشتری داشته‌اند و پراکندگی پاسخ آن‌ها از میانگین، به نسبت دو گویه دیگر کمتر بوده است.

جدول ۸. بررسی گویه‌های شاخص ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان

رتبه	گویه‌ها	کاملاً موافقم	موافقم	مؤقتاً موافقم	تأییدی	بی‌تأیید	مخالقم	تأییدی مخالف	مخالقم	کاملاً مخالفم	میانگین	انحراف معیار
۱	آنچه در حال حاضر برای ایران مسئله‌های اجتماعی فرهنگی است، برای شیعیان ایران نیز مسئله محسوب می‌شود و تمایزی میان این دو وجود ندارد.	۱۴/۸	۲۶/۸	۲۲/۰	۹	۹/۸	۴	۷/۳	۳	۱۲/۲	۴/۶۶	۱/۸۶۶
۲	مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان در ایران باید جدای از عموم مسائل تعریف شود و دارای ماهیتی مستقل باشد.	۴/۹	۹/۸	۴	۲	۴/۹	۵	۱۲/۲	۹	۲۲/۰	۳/۰۷	۱/۷۳۸
۳	تمایز مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان ایران نسبت به مسائل اجتماعی فرهنگی ایران در این است که مسائل شیعیان بیشتر ماهیتی دینی دارند.	۷/۳	۱۷/۱	۷	۱۳	۳۱/۷	۳	۷/۳	۵	۱۲/۲	۴/۲۷	۱/۶۵۹

۳-۱- شاخص هنجارهای زندگی در جامعه شیعی

در جدول ۹ اطلاعات مستخرج از داده‌ها نشان می‌دهد:

الف) کمترین و بیشترین نمره مشاهده شده مربوط به شاخص هنجارهای زندگی در جامعه شیعی در بین پاسخگویان به ترتیب ۴ و ۲۰ بوده است. بدین معنی که در بین خبرگان، نمره ۴ مربوط به پاسخگویانی است که کمترین موافقت را با مسئله قلمداد کردن هنجارهای زندگی در جامعه شیعی داشته‌اند؛ در حالی که نمره ۲۰ مربوط به خبرگانی است که با مسئله قلمداد کردن رعایت هنجارهای زندگی در جامعه شیعی به عنوان مسئله اساسی موافقت کاملی داشته‌اند.

ب) میانگین کسب شده (۱۲/۷۳) شاخص فوق از میانگین مورد انتظار سه گویه (۱۲) با اختلاف اندکی بیشتر است؛ از این رو در مجموع خبرگان این حوزه موافقت نسبتاً متوسطی با شاخص «هنجارهای زندگی در جامعه شیعی» داشته‌اند.

ج) انحراف از معیار داده‌ها نیز برابر ۳/۹۳۱ است. بدین معنی که حدود ۶۸ درصد پاسخگویان نمره‌ای بین ۸/۷۹۹ تا ۱۶/۱۲۱ کسب کرده‌اند. این عدد نشان می‌دهد که نمرات حول میانگین، پراکندگی زیادی دارند.

جدول ۹. آماره‌های مربوط به شاخص هنجارهای زندگی در جامعه شیعی

انحراف از معیار	واریانس	میانگین	نمره مشاهده شده		نمره مورد انتظار		تعداد گویه	تعداد پاسخگو
			بیشترین	کمترین	بیشترین	کمترین		
۳/۹۳۱	۱۵/۴۵	۱۲/۷۳	۲۰	۴	۲۱	۳	۳	۴۱

برای بررسی بیشتر شاخص هنجارهای زندگی در جامعه شیعی به بررسی گویه‌های تشکیل‌دهنده این شاخص می‌پردازیم. بررسی گویه‌های شاخص فوق در جدول ۱۰ نشان می‌دهد:

الف) بیشترین موافقت در شاخص هنجارهای زندگی در جامعه شیعی مربوط به گویه «تحولات سبک زندگی امروزی شیعیان ایران ناشی از روند تحولات جهانی شدن است و یک روند عادی و سیال بوده و خواهد بود» با میانگین ۵/۲۷ بوده است. بدین معنی که ۴۱/۵ درصد خبرگان موافق، ۳۱/۷ درصد تا حدودی موافق، ۹/۸ درصد کاملاً موافق هستند که تحولات سبک زندگی امروزی شیعیان ایران ناشی از روند تحولات جهانی شدن است و یک روند عادی و سیال بوده و خواهد بود.

ب) کمترین موافقت در شاخص هنجارهای زندگی در جامعه شیعی مربوط به گویه «کاهش الزامات دینی در رفتارهای اجتماعی ایرانیان، مسئله‌ای جدی برای شیعیان در ایران است» با میانگین ۴/۹۳ بوده است. بدین معنی که ۲۹/۳ درصد خبرگان موافق، ۲۲ درصد کاملاً موافق و ۱۲/۲ درصد تا حدودی موافق این قضیه هستند که کاهش الزامات دینی در رفتارهای اجتماعی ایرانیان، مسئله‌ای جدی برای شیعیان در ایران است.

ج) در بین سه گویه مورد بررسی شاخص فوق، پراکندگی پاسخ‌های خبرگان از میانگین گویه سوم با ۱/۲۶۵ به مراتب کمتر از دو گویه دیگر است. بدین معنی که درباره گویه «تحولات سبک زندگی امروزی شیعیان ایران، ناشی از روند تحولات جهانی شدن است و یک روند عادی و سیال بوده و خواهد بود» خبرگان اتفاق نظر بیشتری داشته‌اند و پراکندگی پاسخ آن‌ها، از میانگین به نسبت دو گویه دیگر کمتر بوده است.

جدول ۱۰. بررسی گویه‌های شاخص هنجارهای زندگی در جامعه شیعی

رتبه	گویه	کاملاً موافقم	موافقم	موافقم تا حدودی	بینابین	مخالفم تا حدودی	مخالفم	مخالفم کاملاً	میانگین	انحراف معیار
۱	الگوی سبک زندگی فعلی جامعه ایران از معیارهای مطلوب شیعی فاصله زیادی دارد و این از مسائل پراهمیت شیعیان ایران است.	۲۲/۰	۳۶/۶	۴/۹	۱۴/۶	۹/۸	۴/۸	۲/۴	۵/۰۷	۱/۷۶۶
۲	کاهش الزامات دینی در رفتارهای اجتماعی ایرانیان، مسئله‌ای جدی برای شیعیان در ایران است.	۲۲/۰	۲۹/۳	۱۲/۲	۹/۸	۱۲/۲	۵/۲	۲/۴	۴/۹۳	۱/۸۲۲
۳	تحولات سبک زندگی امروزی شیعیان ایران، ناشی از روند تحولات جهانی شدن است و یک روند عادی و سیال بوده و خواهد بود.	۹/۸	۴۱/۵	۳۱/۷	۷/۳	۲/۴	۳/۷	۰/۰	۵/۲۷	۱/۲۶۵

۴-۱- شاخص وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه ایران

در جدول ۱۱ اطلاعات مستخرج از داده‌ها نشان می‌دهد:

الف) کمترین و بیشترین نمره مشاهده شده مربوط به شاخص وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه ایران در بین پاسخگویان به ترتیب ۱۵ و ۲۸ بوده است. بدین معنی که در بین خبرگان، نمره ۱۵ مربوط به پاسخگویانی است که موافقت کمتری را با مسئله وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه ایران داشته‌اند؛ در حالی که نمره ۲۸ مربوط به خبرگانی است که موافقت کاملی با مسئله قلمداد کردن وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه به عنوان مسئله اساسی جامعه تشیع داشته‌اند.

ب) میانگین کسب شده (۲۲/۵۶) شاخص فوق از میانگین مورد انتظار چهار گویه (۱۶) با اختلاف خیلی زیادی بیشتر است؛ از این رو در مجموع خبرگان این حوزه موافقت خیلی بالایی با شاخص «ضرورت وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه ایران» داشته‌اند.

ج) انحراف از معیار داده‌ها نیز برابر ۳/۱۴۷ است. بدین معنی که حدود ۶۸ درصد پاسخگویان

نمره‌ای بین ۱۹/۴۱۳ تا ۲۵/۷۰۷ کسب کرده‌اند. این عدد نشان می‌دهد که نمرات حول میانگین، پراکندگی کمی دارند.

جدول ۱۱. آماره‌های مربوط به شاخص وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه

انحراف از معیار	واریانس	میانگین	نمره مشاهده شده		نمره مورد انتظار		تعداد گویه	تعداد پاسخگو
			بیشترین	کمترین	بیشترین	کمترین		
۳/۱۴۷	۹/۹۰	۲۲/۵۶	۲۸	۱۵	۲۸	۴	۴	۴۱

برای بررسی بیشتر شاخص وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه، به بررسی گویه‌های تشکیل‌دهنده این شاخص می‌پردازیم. بررسی گویه‌های شاخص فوق در جدول ۱۲ نشان می‌دهد:

الف) بیشترین موافقت در شاخص وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه مربوط به گویه «نحوه مواجهه با گروه‌های مختلف و متکثر در جامعه و توجه به همزیستی مسالمت‌آمیز آن‌ها یک مسئله مهم برای شیعیان است» با میانگین ۶/۱۰ بوده است. بدین معنی که ۴۱/۵ درصد خبرگان موافق، ۳۹ درصد کاملاً موافق، ۱۴/۶ درصد تا حدودی موافق هستند که نحوه مواجهه با گروه‌های مختلف و متکثر در جامعه و توجه به همزیستی مسالمت‌آمیز آن‌ها یک مسئله مهم برای شیعیان است.

ب) کمترین موافقت در شاخص وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه، مربوط به گویه «پذیرش تنوع و تکثرهای موجود در زمینه‌های مختلف (فکری، سیاسی، عقیدتی، ...) از سوی سطح عمومی جامعه، مسئله‌ای چندان جدی برای شیعیان در ایران محسوب نمی‌شود» با میانگین ۳/۱۲ بوده است. بدین معنی که بیش از نیمی (۵۳/۷ درصد) از خبرگان مخالف، ۷/۳ درصد تا حدودی مخالف و ۴/۹ درصد مخالف این قضیه هستند که پذیرش تنوع و تکثرهای موجود در زمینه‌های مختلف (فکری، سیاسی، عقیدتی و ...) از سوی سطح عمومی جامعه مسئله‌ای چندان جدی برای شیعیان در ایران محسوب نمی‌شود.

ج) در بین چهار گویه مورد بررسی شاخص فوق، پراکندگی پاسخ‌های خبرگان از میانگین در گویه چهارم با ۰/۸۸۳ به مراتب کمتر از سه گویه دیگر است. بدین معنی که خبرگان در مورد گویه «عدم امکان گفت‌وگو و تعامل میان گروه‌های مختلف و به رسمیت نشناختن

تفاوت‌های موجود بین این گروه‌ها از مسائل اساسی برای شیعه در ایران به حساب می‌آید»
 اتفاق نظر بیشتری داشته‌اند و پراکندگی پاسخ آن‌ها از میانگین، به نسبت سه گویه دیگر
 کمتر بوده است.

جدول ۱۲. بررسی گویه‌های شاخص وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه ایران

ردیف	گویه‌ها	کاملاً موافقم	موافقم	تا حدودی موافقم	نیستین	مخالقم تا حدودی	مخالقم	کاملاً مخالفم	میانگین	انحراف معیار
۱	نحوه مواجهه با گروه‌های مختلف و متکثر در جامعه و توجه به همزیستی مسالمت‌آمیز آن‌ها یک مسئله مهم برای شیعیان است.	۱۶ ۳۹/۰	۱۷ ۴۱/۵	۶ ۱۴/۶	۱ ۲/۴	۰ ۰/۰	۱ ۲/۴	۰ ۰/۰	۶/۱۰	۱/۰۲۰
۲	عدم‌پذیرش تنوع و تکثرهای موجود در زمینه‌های مختلف (فکری، سیاسی، عقیدتی و...) از سوی نهادهای رسمی یک مسئله جدی برای شیعیان در ایران محسوب می‌شود.	۱۵ ۳۶/۶	۱۷ ۴۱/۵	۴ ۹/۸	۲ ۴/۹	۲ ۴/۹	۲ ۴/۹	۱ ۲/۴	۵/۹۳	۱/۲۳۳
۳	پذیرش تنوع و تکثرهای موجود در زمینه‌های مختلف (فکری، سیاسی، عقیدتی و...) از سوی سطح عمومی جامعه، مسئله‌ای چندان جدی برای شیعیان در ایران محسوب نمی‌شود.	۲ ۴/۹	۳ ۷/۳	۵ ۱۲/۲	۴ ۹/۸	۳ ۷/۳	۲۲ ۵۳/۷	۲ ۴/۹	۳/۱۲	۱/۶۷۶
۴	عدم امکان گفت‌وگو و تعامل میان گروه‌های مختلف و به‌رسمیت نشناختن تفاوت‌های موجود بین این گروه‌ها از مسائل اساسی برای شیعه در ایران به حساب می‌آید.	۷ ۱۷/۱	۱۷ ۴۱/۵	۱۳ ۳۱/۷	۴ ۹/۸	۰ ۰/۰	۰ ۰/۰	۰ ۰/۰	۵/۶۶	۰/۱۸۸۳

۵-۱- شاخص مسائل هویتی شیعه در جامعه ایران

در جدول ۱۳ اطلاعات مستخرج از داده‌ها نشان می‌دهد:

الف) کمترین و بیشترین نمره مشاهده‌شده مربوط به شاخص مسائل هویتی شیعه در ایران، در بین پاسخگویان به ترتیب ۴ و ۲۱ بوده است. بدین معنی که در بین خبرگان، نمره ۴

مربوط به پاسخگویی است که مسائل هویتی شیعه را مسئله کم‌اهمیتی قلمداد کرده‌اند؛ درحالی‌که نمره ۲۱ مربوط به خبرگانی است که مسائل هویتی شیعیان در جامعه ایران را مسئله‌ای کاملاً بااهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) میانگین کسب‌شده شاخص فوق (۱۵/۵۴) از میانگین مورد انتظار سه گویه (۱۲) با اختلاف بیشتر است؛ از این‌رو در مجموع، خبرگان این حوزه، مسئله «هویت شیعه در جامعه ایران» را به‌عنوان یکی از مسائل مهم اعلام کرده‌اند.

ج) انحراف از معیار داده‌ها نیز برابر ۴/۲۱۴ است. بدین‌معنی که حدود ۶۸ درصد پاسخگویان نمره‌ای بین ۱۱/۳۲۶ تا ۱۹/۷۵۴ کسب کرده‌اند. این عدد نشان می‌دهد که نمرات حول میانگین، پراکندگی نسبتاً زیادی دارند.

جدول ۱۳. آماره‌های مربوط به شاخص مسائل هویتی شیعه در جامعه ایران

انحراف از معیار	واریانس	میانگین	نمره مشاهده‌شده		نمره مورد انتظار		تعداد گویه	تعداد پاسخگو
			بیشترین	کمترین	بیشترین	کمترین		
۴/۲۱۴	۱۷/۷۶	۱۵/۵۴	۲۱	۴	۲۱	۳	۳	۴۱

برای بررسی بیشتر شاخص مسائل هویتی شیعه در جامعه ایران، به بررسی گویه‌های تشکیل‌دهنده این شاخص می‌پردازیم. بررسی گویه‌های شاخص فوق در جدول ۱۴ نشان می‌دهد:

الف) بیشترین موافقت در شاخص مسائل هویتی شیعه در جامعه ایران مربوط به گویه «مسائل هویتی شیعیان یکی از مهم‌ترین مسائل آن‌ها در ایران است» با میانگین ۵/۳۴ بوده است. بدین‌معنی که ۴۶/۳ درصد خبرگان موافق، ۱۷/۱ درصد کاملاً موافق، ۱۴/۶ درصد تاحدودی موافق هستند که مسائل هویتی شیعیان یکی از مهم‌ترین مسائل آن‌ها در ایران است.

ب) کمترین موافقت در شاخص مسائل هویتی شیعه در جامعه ایران مربوط به گویه «هویت شیعیان ایران نیاز به تعریف مجدد و بازنگری دارد» با میانگین ۵/۰۵ بوده است. بدین‌معنی که ۳۱/۷ درصد خبرگان موافق، ۲۲ درصد کاملاً موافق و ۱۷/۱ درصد تاحدودی موافق این قضیه هستند که هویت شیعیان ایران به تعریف مجدد و بازنگری نیاز دارد.

ج) در بین سه گویه مورد بررسی شاخص فوق، پراکندگی پاسخ‌های خبرگان از میانگین در گویه اول با ۱/۴۹۳ به مراتب کمتر از دو گویه دیگر است. بدین معنی که خبرگان اتفاق نظر بیشتری در مورد گویه «مسائل هویتی شیعیان یکی از مهم‌ترین مسائل آن‌ها در ایران است» داشته‌اند و پراکندگی پاسخ آن‌ها از میانگین به نسبت دو گویه دیگر کمتر بوده است.

جدول ۱۴. بررسی گویه‌های شاخص مسائل هویتی شیعه در جامعه ایران

ردیف	چونما	کاملآ موافقم	موافقم	مؤقتاً موافقم	تأییدی	بینابین	مخالقم	تأییدی مخالقم	مخالقم	کاملآ مخالقم	میانگین	انحراف معیار
۱	مسائل هویتی شیعیان یکی از مهم‌ترین مسائل آن‌ها در ایران است.	۷ ۱۷/۱	۱۹ ۴۶/۳	۶ ۱۴/۶	۳ ۷/۳	۲ ۴/۹	۴ ۹/۸	۰ ۰/۰	۵ ۳۴	۱/۴۹۳		
۲	در حال حاضر شیعیان در ایران از لحاظ هویتی دچار نوعی سردرگمی هستند که باعث پیدایش مسائل بسیار و پیامدهای منفی برای شیعه در ایران شده است.	۸ ۱۹/۵	۱۷ ۴۱/۵	۳ ۷/۳	۵ ۱۲/۲	۴ ۹/۸	۲ ۴/۹	۲ ۴/۹	۵ ۱۵	۱/۷۲۶		
۳	هویت شیعیان ایران نیاز به تعریف مجدد و بازنگری دارد.	۹ ۲۲/۰	۱۳ ۳۱/۷	۷ ۱۷/۱	۴ ۹/۸	۲ ۴/۹	۳ ۷/۳	۳ ۷/۳	۵ ۰۵	۱/۸۴۳		

۶-۱- شاخص نحوه مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به عنوان دیگری

در جدول ۱۵ اطلاعات مستخرج از داده‌ها نشان می‌دهد:

الف) کمترین و بیشترین نمره مشاهده شده مربوط به شاخص مواجهه شیعیان با اهل سنت به عنوان دیگری در جامعه در بین پاسخگویان به ترتیب ۱۳ و ۳۴ بوده است. بدین معنی که در بین خبرگان، نمره ۱۳ مربوط به پاسخگویانی است که مسائل ناشی از مواجهه شدن شیعیان با اهل سنت را مسئله‌ای نسبتاً کم‌اهمیت قلمداد کرده‌اند؛ در حالی که نمره ۳۴ مربوط به خبرگانی است که مسائل ناشی از نحوه مواجهه شیعیان با اهل سنت را یک مسئله کاملاً بااهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) میانگین کسب شده (۲۷/۱۵) شاخص فوق از میانگین مورد انتظار پنج گویه (۲۰) با اختلاف

نسبتاً زیادی بیشتر است؛ از این رو در مجموع، خبرگان این حوزه مسئله «نحوه مواجهه شیعیان با اهل سنت به‌عنوان دیگری» را مسئله‌ای با اهمیت زیاد عنوان کرده‌اند. (ج) انحراف از معیار داده‌ها نیز برابر ۵/۹۸۹ است. بدین معنی که حدود ۶۸ درصد پاسخگویان نمره‌ای بین ۲۱/۱۶۱ تا ۳۳/۱۳۹ کسب کرده‌اند. این عدد نشان می‌دهد که نمرات حول میانگین، پراکندگی نسبتاً زیادی دارند.

جدول ۱۵. آماره‌های مربوط به شاخص نحوه مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به‌عنوان دیگری

انحراف از معیار	واریانس	میانگین	نمره مشاهده شده		نمره مورد انتظار		تعداد گویه	تعداد پاسخگو
			بیشترین	کمترین	بیشترین	کمترین		
۵/۹۸۹	۳۵/۸۸	۲۷/۱۵	۳۴	۱۳	۳۵	۵	۵	۴۱

برای بررسی بیشتر شاخص مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به‌عنوان دیگری، به بررسی گویه‌های تشکیل دهنده این شاخص می‌پردازیم. بررسی گویه‌های شاخص فوق در جدول ۱۶ نشان می‌دهد: (الف) بیشترین موافقت در شاخص مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به‌عنوان دیگری، به گویه «در صورت نیاز به ایجاد تغییرات در نحوه تعامل شیعیان ایران با اهل سنت، به‌نظر می‌رسد ما نیازمندیم اصلاحاتی در راستای افزایش تعاملات و کاهش تنش‌های موجود داشته باشیم» با میانگین ۵/۳۹ مربوط بوده است. بدین معنی که ۴۱/۵ درصد خبرگان موافق، ۲۶/۸ درصد کاملاً موافق و ۹/۸ درصد تاحدودی موافق هستند که در صورت نیاز به ایجاد تغییرات در نحوه تعامل شیعیان ایران با اهل سنت، به‌نظر می‌رسد ما در راستای افزایش تعاملات و کاهش تنش‌های موجود به اصلاحاتی نیازمندیم.

(ب) کمترین موافقت و به‌عبارتی بیشترین مخالفت در شاخص مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به‌عنوان دیگری مربوط به گویه «شیعیان ایران نیاز دارند تا تعامل سازنده‌تری با اهل سنت ایران داشته باشد» با میانگین ۲/۰۵ بوده است. بدین معنی که ۴۱/۵ درصد خبرگان مخالف، ۳۹ درصد کاملاً مخالف و ۷/۳ درصد تاحدودی مخالف این قضیه هستند که شیعیان ایران نیاز دارند تعامل سازنده‌تری با اهل سنت ایران داشته باشد.

(ج) در بین پنج گویه مورد بررسی شاخص فوق، پراکندگی پاسخ‌های خبرگان از میانگین در گویه اول با ۱/۲۸۴ به‌مراتب کمتر از چهار گویه دیگر است. بدین معنی که خبرگان اتفاق نظر بیشتری

درمورد گویۀ «شیعیان ایران نیاز دارند تا تعامل سازنده‌تری با اهل سنت ایران داشته باشند» داشته‌اند و پراکندگی پاسخ آن‌ها از میانگین، به نسبت چهار گویۀ دیگر کمتر بوده است.

جدول ۱۶. بررسی گویه‌های شاخص مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به‌عنوان دیگری

ردیف	گویه‌ها	میانگین کایلا	میانگین	میانگین	میانگین	میانگین	میانگین	میانگین	میانگین	میانگین					
۱	اهل سنت مهم‌ترین رقیب شیعیان در ایران به حساب می‌آیند که به دنبال غلبه همه‌جانبه بر شیعیان هستند.	۲/۴	۱	۲/۴	۱۲/۲	۵	۹/۸	۴	۱۴/۶	۱۵	۳۶/۶	۹	۲۲/۰	۲/۷۱	۱/۵۵۳
۲	شیعیان ایران نیاز دارند تا تعامل سازنده‌تری با اهل سنت ایران داشته باشند.	۰/۰	۱	۲/۴	۷/۳	۳	۲/۴	۱	۷/۳	۱۷	۴۱/۵	۱۶	۳۹/۰	۲/۰۵	۱/۲۸۴
۳	به‌نظر من نحوه تعامل شیعیان با اهل سنت ایران نیازمند تغییر نیست و در حال حاضر تعامل خوبی بین آن‌ها برقرار است.	۲/۴	۲	۴/۹	۰/۰	۵	۱۲/۲	۵	۲۴/۴	۱۸	۴۳/۹	۵	۱۲/۲	۲/۶۸	۱/۳۵۰
۴	تلاش‌های شیعیان باید معطوف به مواجهه و رقابت با اهل سنت در عرصه‌های مختلف باشد.	۲۹/۳	۱۳	۳۱/۷	۷/۳	۳	۱۲/۲	۵	۱۲/۲	۸	۱۹/۵	۰/۰	۰/۰	۵/۲۰	۱/۸۴۷
۵	در صورت نیاز به ایجاد تغییرات در نحوه تعامل شیعیان ایران با اهل سنت، به‌نظر من رسیدن ما نیازمند اصلاحاتی در راستای افزایش تعاملات و کاهش تنش‌های موجود داشته باشیم.	۲۶/۸	۱۱	۴۱/۵	۹/۸	۴	۴/۹	۲	۴/۹	۳	۷/۳	۲	۴/۹	۵/۳۹	۱/۷۵۹

۷-۱- شاخص آموزش و تعلیم و تربیت شیعیان در ایران

در جدول ۱۷ اطلاعات مستخرج از داده‌ها نشان می‌دهد:

الف) کمترین و بیشترین نمره مشاهده‌شده مربوط به شاخص آموزش و تعلیم و تربیت شیعیان در ایران، در بین پاسخگویان به ترتیب ۲ و ۱۴ بوده است. بدین معنی که در بین خبرگان، نمره ۲ مربوط به پاسخگویانی است که مسائل ناشی از آموزش و تعلیم و تربیت شیعیان در ایران را مسئله‌ای کاملاً کم‌اهمیت قلمداد کرده‌اند؛ در حالی که نمره ۱۴ مربوط به خبرگانی است که مسائل ناشی از آموزش و تعلیم و تربیت شیعیان در ایران را مسئله‌ای کاملاً بااهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) میانگین کسب‌شده (۱۰/۹۸) شاخص فوق از میانگین مورد انتظار دو گویه (۸) بیشتر است؛ از این‌رو در مجموع خبرگان این حوزه مسئله «آموزش، تعلیم و تربیت شیعیان در ایران» را مسئله‌ای با اهمیت بالا عنوان کرده‌اند.

ج) انحراف از معیار داده‌ها نیز برابر ۲/۹۴۵ است. بدین معنی که حدود ۶۸ درصد پاسخگویان نمره‌ای بین ۸/۰۳۵ تا ۱۳/۹۲۵ کسب کرده‌اند. این عدد نشان می‌دهد که نمرات حول میانگین، پراکندگی نسبتاً کمی دارند.

جدول ۱۷. آماره‌های مربوط به شاخص آموزش و تعلیم و تربیت شیعیان در ایران

انحراف از معیار	واریانس	میانگین	نمره مشاهده‌شده		نمره مورد انتظار		تعداد گویه	تعداد پاسخگو
			بیشترین	کمترین	بیشترین	کمترین		
۲/۹۴۵	۸/۶۷	۱۰/۹۸	۱۴	۲	۱۴	۲	۴۱	

برای بررسی بیشتر شاخص آموزش و تعلیم و تربیت شیعیان در ایران به بررسی گویه‌های تشکیل‌دهنده این شاخص می‌پردازیم. بررسی گویه‌های شاخص فوق در جدول ۱۸ نشان می‌دهد: الف) بیشترین موافقت در شاخص آموزش و تعلیم و تربیت شیعیان در ایران مربوط به گویه «ضعف نظام آموزشی ایران در همه زمینه‌ها جدای از آموزش مفاهیم دینی، برای شیعیان مسئله‌ساز شده است» با میانگین ۵/۵۴ بوده است. بدین معنی که ۳۱/۴ درصد خبرگان موافق، ۲۶/۸ درصد کاملاً موافق و ۱۹/۵ درصد تا حدودی موافق هستند که ضعف نظام آموزشی ایران در همه زمینه‌ها، جدای از آموزش مفاهیم دینی، برای شیعیان مسئله‌ساز شده است. ب) کمترین موافقت و به عبارتی بیشترین مخالفت در شاخص آموزش و تعلیم و تربیت شیعیان در ایران مربوط به گویه «نظام آموزش در ایران از وضعیت مناسبی برخوردار نیست و این موضوع مسئله‌ای جدی برای شیعیان به حساب می‌آید» با میانگین ۵/۴۴ بوده است. بدین معنی که ۴۶/۳ درصد خبرگان موافق، ۲۴/۴ درصد کاملاً موافق و ۹/۸ درصد تا حدودی موافق این قضیه هستند که نظام آموزش در ایران از وضعیت مناسبی برخوردار نیست و این موضوع مسئله‌ای جدی برای شیعیان به حساب می‌آید.

ج) در بین دو گویه مورد بررسی شاخص فوق، پراکندگی پاسخ‌های خبرگان از میانگین در گویه دوم با ۱/۴۱۶ به مراتب کمتر از گویه اول است. بدین معنی که خبرگان در مورد گویه

«ضعف نظام آموزشی ایران در همه زمینه‌ها، جدای از آموزش مفاهیم دینی، برای شیعیان مسئله‌ساز شده است» اتفاق نظر بیشتری داشته‌اند و پراکندگی پاسخ آن‌ها از میانگین، به نسبت گویۀ دیگر کمتر بوده است.

جدول ۱۸. بررسی گویه‌های شاخص آموزش و تربیت شیعیان در ایران

ردیف	گویه‌ها	میانگین کل	میانگین شیعیان	میانگین کلی	میانگین مذهبی	میانگین ملی	میانگین منطقه‌ای	میانگین شهری	میانگین روستایی	میانگین کل	میانگین شیعیان	میانگین کلی	میانگین مذهبی	میانگین ملی	میانگین منطقه‌ای	میانگین شهری	میانگین روستایی
۱	نظام آموزش در ایران از وضعیت مناسبی برخوردار نیست و این موضوع مسئله‌ای جدی برای شیعیان به حساب می‌آید.	۱۰	۲۴/۴	۱۹	۴۶/۳	۴	۹/۸	۲	۴/۹	۲	۴/۹	۱	۲/۴	۳	۷/۳	۵/۴۴	۱/۷۱۸
۲	ضعف نظام آموزشی ایران در همه زمینه‌ها، جدای از آموزش مفاهیم دینی، برای شیعیان مسئله‌ساز شده است.	۱۱	۲۶/۸	۱۴	۳۴/۱	۸	۱۹/۵	۵	۱۲/۲	۱	۲/۴	۱	۲/۴	۱	۲/۴	۵/۵۴	۱/۴۱۶

۸-۱- شاخص پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع

در جدول ۱۹ اطلاعات مستخرج از داده‌ها نشان می‌دهد:

الف) کمترین و بیشترین نمره مشاهده‌شده مربوط به شاخص پیوند دین و سیاست در جامعه ایران، با تأکید بر تشیع، در بین پاسخگویان به ترتیب ۶ و ۲۱ بوده است. بدین معنی که در بین خبرگان، نمره ۶ مربوط به پاسخگویانی است که مسائل ناشی از پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع را مسئله‌ای کم‌اهمیت قلمداد کرده‌اند؛ در حالی که نمره ۲۱ مربوط به خبرگانی است که مسائل ناشی از پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع را یک مسئله کاملاً بااهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) میانگین کسب‌شده شاخص فوق (۱۶/۸۸) از میانگین مورد انتظار سه گویه (۱۲) بیشتر است؛ از این رو در مجموع خبرگان این حوزه مسئله «پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع» را مسئله‌ای با اهمیت نسبتاً بالا ارزیابی کرده‌اند.

ج) انحراف از معیار داده‌ها نیز برابر ۳/۸۰۲ است. بدین معنی که حدود ۶۸ درصد پاسخگویان

نمره‌ای بین ۱۳/۰۷۸ تا ۲۰/۶۸۲ کسب کرده‌اند. این عدد نشان می‌دهد که نمرات حول میانگین، پراکندگی نسبتاً کمی دارند.

جدول ۱۹. آماره‌های مربوط به شاخص پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع

انحراف از معیار	واریانس	میانگین	نمره مشاهده شده		نمره مورد انتظار		تعداد گویه	تعداد پاسخگو
			بیشترین	کمترین	بیشترین	کمترین		
۳/۸۰۲	۱۴/۴۶	۱۶/۸۸	۲۱	۶	۲۱	۳	۳	۴۱

برای بررسی بیشتر شاخص پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع، به بررسی گویه‌های تشکیل‌دهنده این شاخص می‌پردازیم. بررسی گویه‌های شاخص فوق در جدول ۲۰ نشان می‌دهد:

الف) بیشترین موافقت در شاخص پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع مربوط به گویه «پیوند دین و حکومت پس از انقلاب اسلامی، منجر به افزایش بدبینی و سلب اعتماد عمومی نسبت به نهاد دین شده است» با میانگین ۵/۹۵ بوده است. بدین معنی که ۴۸/۸ درصد خبرگان کاملاً موافق، ۲۲ درصد موافق و ۱۹/۵ درصد تا حدودی موافق هستند که پیوند دین و حکومت پس از انقلاب اسلامی، به افزایش بدبینی و سلب اعتماد عمومی نسبت به نهاد دین منجر شده است. ب) موافقت کمتر در شاخص پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع مربوط به گویه «به نظر می‌رسد خروج حکومت از حوزه دین و واگذاری آن به عرصه عمومی جامعه، راه برون‌رفت از مشکلات امروزی باشد» با میانگین ۵/۲۲ بوده است. بدین معنی که ۲۹/۳ درصد تا حدودی موافق، ۲۴/۴ درصد خبرگان موافق و ۲۲ درصد کاملاً موافق این قضیه هستند که به نظر می‌رسد خروج حکومت از حوزه دین و واگذاری آن به عرصه عمومی جامعه، راه برون‌رفت از مشکلات امروزی باشد.

ج) در بین سه گویه مورد بررسی شاخص فوق، پراکندگی پاسخ‌های خبرگان از میانگین در گویه اول با ۱/۳۹۶ به مراتب کمتر از دو گویه دیگر است. بدین معنی که خبرگان در مورد گویه «پیوند دین و حکومت پس از انقلاب اسلامی، منجر به افزایش بدبینی و سلب اعتماد عمومی نسبت به نهاد دین شده است» اتفاق نظر بیشتری داشته‌اند و پراکندگی پاسخ آن‌ها از میانگین به نسبت دو گویه دیگر کمتر بوده است.

جدول ۲۰. بررسی گویه‌های شاخص پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع

ردیف	گویه	کاملاً موافقم	موافقم	ناحدودی موافقم	پهلوین	مخالفم ناحدودی	مخالفم	کاملاً مخالفم	میانگین	انحراف معیار	
۱	پیوند دین و حکومت پس از انقلاب اسلامی، منجر به افزایش بدبینی و سلب اعتماد عمومی نسبت به نهاد دین شده است.	۴۸/۸	۲۲/۰	۹	۸	۱۹/۵	۰/۰	۲	۴/۹	۲	۱/۳۹۶
۲	به نظر می‌رسد خروج حکومت از حوزه دین و واگذاری آن به عرصه عمومی جامعه، راه برون‌رفت از مشکلات امروزی باشد.	۲۲/۰	۲۴/۴	۱۰	۱۲	۲۹/۳	۵	۱۲/۲	۲	۴/۹	۱/۵۰۹
۳	تمامیت‌خواهی حکومت دینی در ایران منجر به تضعیف ظرفیت‌های اجتماعی فرهنگی شیعیان در ایران شده است.	۴۶/۳	۲۲/۰	۹	۴	۹/۸	۵	۱۲/۲	۲	۴/۹	۱/۶۹۲

۹-۱- شاخص مسائل اقتصادی شیعیان در ایران

در جدول ۲۱ اطلاعات مستخرج از داده‌ها نشان می‌دهد:

الف) کمترین و بیشترین نمره مشاهده شده مربوط به شاخص مسائل اقتصادی شیعیان در ایران در بین پاسخگویان به ترتیب ۵ و ۲۱ بوده است. بدین معنی که در بین خبرگان، نمره ۵ مربوط به پاسخگویانی است که مسائل ناشی از مشکلات اقتصادی شیعیان در ایران را مسئله‌ای کم‌اهمیت قلمداد کرده‌اند؛ در حالی که نمره ۲۱ مربوط به خبرگانی است که مسائل ناشی از مشکلات اقتصادی شیعیان در ایران را یک مسئله کاملاً با اهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) میانگین کسب شده (۱۵/۲۲) شاخص فوق از میانگین مورد انتظار سه گویه (۱۲) بیشتر است؛ از این رو در مجموع، خبرگان این حوزه «مسائل و مشکلات اقتصادی شیعیان در ایران» را مسئله‌ای با اهمیت متوسط رو به بالا ارزیابی کرده‌اند.

ج) انحراف از معیار داده‌ها نیز برابر ۳/۶۳۲ است. بدین معنی که حدود ۶۸ درصد پاسخگویان نمره‌ای بین ۱۱/۵۹۷ تا ۱۸/۸۴۳ کسب کرده‌اند. این عدد نشان می‌دهد که نمرات حول میانگین، پراکندگی متوسطی دارند.

جدول ۲۱. آماره‌های مربوط به شاخص مسائل اقتصادی شیعیان در ایران

انحراف از معیار	واریانس	میانگین	نمره مشاهده شده		نمره مورد انتظار		تعداد گویه	تعداد پاسخگو
			بیشترین	کمترین	بیشترین	کمترین		
۳/۶۲۳	۱۳/۱۳	۱۵/۲۲	۲۱	۵	۲۱	۳	۳	۴۱

برای بررسی بیشتر شاخص مسائل اقتصادی شیعیان در ایران، به بررسی گویه‌های تشکیل‌دهنده این شاخص می‌پردازیم. بررسی گویه‌های شاخص فوق در جدول ۲۲ نشان می‌دهد:

الف) بیشترین موافقت در شاخص مسائل اقتصادی شیعیان در ایران مربوط به گویه «مسئله فقر و مشکلات معیشتی از مهم‌ترین مسائل شیعیان در ایران به حساب می‌آید» با میانگین ۵/۴۱ بوده است. بدین معنی که ۳۴/۱ درصد خبرگان موافق، ۲۴/۴ درصد کاملاً موافق و ۱۷/۱ درصد تاحدودی موافق هستند که مسئله فقر و مشکلات معیشتی از مهم‌ترین مسائل شیعیان در ایران به حساب می‌آید.

ب) موافقت کمتر در شاخص مسائل اقتصادی شیعیان در ایران به گویه «نهاد دین توجه کافی به مسائل اقتصادی ندارد و این موضوع باعث افزایش فاصله جامعه ایرانی از دین شده است» با میانگین ۴/۴۶ مربوط بوده است. بدین معنی که ۲۹/۳ درصد تاحدودی موافق، ۱۹/۵ درصد خبرگان موافقتی بینابین و ۱۴/۶ درصد موافق این قضیه هستند که نهاد دین توجه کافی به مسائل اقتصادی ندارد و این موضوع باعث افزایش فاصله جامعه ایرانی از دین شده است.

ج) در بین سه گویه مورد بررسی شاخص فوق، پراکندگی پاسخ‌های خبرگان از میانگین در گویه دوم با ۱/۲۵۷ به مراتب کمتر از دو گویه دیگر است. بدین معنی که خبرگان اتفاق نظر بیشتری در مورد گویه «بسیاری از مسائل اجتماعی فرهنگی ناشی از ابعاد اقتصادی بوده و برای حل آن باید ابتدا به حل جنبه‌های اقتصادی آن پرداخت» داشته‌اند و پراکندگی پاسخ آن‌ها از میانگین به نسبت دو گویه دیگر کمتر بوده است.

جدول ۲۲. بررسی گویه‌های شاخص مسائل اقتصادی شیعیان در ایران

ردیف	گویه‌ها	کاملاً موافقم	موافقم	ناحدودی موافقم	بی‌تفاوت	ناحدودی مخالفم	مخالفم	کاملاً مخالفم	میانگین	انحراف معیار
۱	مسئله فقر و مشکلات معیشتی از مهم‌ترین مسائل شیعیان در ایران به حساب می‌آید.	۱۰ ۲۴/۴	۱۴ ۳۴/۱	۷ ۱۷/۱	۶ ۱۴/۶	۱ ۲/۴	۳ ۷/۳	۰ ۰/۰	۵/۴۱	۱/۴۴۹
۲	بسیاری از مسائل اجتماعی فرهنگی ناشی از ابعاد اقتصادی بوده و برای حل آن باید ابتدا به حل جنبه‌های اقتصادی آن پرداخت.	۸ ۱۹/۵	۱۱ ۲۶/۸	۱۳ ۳۱/۷	۷ ۱۷/۱	۰ ۰/۰	۲ ۴/۹	۰ ۰/۰	۵/۳۴	۱/۲۵۷
۳	نهاد دین توجه کافی به مسائل اقتصادی ندارد و این موضوع باعث افزایش فاصله جامعه ایرانی از دین شده است.	۵ ۱۲/۲	۶ ۱۴/۶	۱۲ ۲۹/۳	۸ ۱۹/۵	۳ ۷/۳	۴ ۹/۸	۳ ۷/۳	۴/۴۶	۱/۷۱۹

۱-۱۰- شاخص مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران

در جدول ۲۳ اطلاعات مستخرج از داده‌ها نشان می‌دهد:

الف) کمترین و بیشترین نمره مشاهده شده مربوط به مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران، در بین پاسخگویان به ترتیب ۴ و ۲۱ بوده است. بدین معنی که در بین خبرگان، نمره ۴ مربوط به پاسخگویانی است که مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران را مسئله‌ای کم‌اهمیت قلمداد کرده‌اند؛ در حالی که نمره ۲۱ مربوط به خبرگانی است که مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران را یک مسئله کاملاً بااهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) میانگین کسب شده (۱۳/۱۹) شاخص فوق از میانگین مورد انتظار سه گویه (۱۲) با اختلاف کمی بیشتر است؛ از این رو در مجموع خبرگان این حوزه «مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران» را مسئله‌ای با اهمیت متوسط ارزیابی کرده‌اند.

ج) انحراف از معیار داده‌ها نیز برابر ۵/۰۱۱ است؛ بدین معنی که حدود ۶۸ درصد پاسخگویان نمره‌ای بین ۸/۱۷۹ تا ۱۸/۲۰۱ کسب کرده‌اند. این عدد نشان می‌دهد که نمرات حول میانگین، پراکندگی خیلی بالایی دارند.

جدول ۲۳. آماره‌های مربوط به شاخص مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران

انحراف از معیار	وارانس	میانگین	نمره مشاهده‌شده		نمره مورد انتظار		تعداد گویه	تعداد پاسخگو
			بیشترین	کمترین	بیشترین	کمترین		
۵/۰۱۱	۲۵/۱۱	۱۳/۱۹	۲۱	۴	۲۱	۳	۳	۴۱

برای بررسی بیشتر شاخص مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران، به بررسی گویه‌های تشکیل‌دهنده این شاخص می‌پردازیم. بررسی گویه‌های شاخص فوق در جدول ۲۴ نشان می‌دهد:

الف) بیشترین موافقت در شاخص مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران، مربوط به گویه «حل مسئله جمعیت در ایران در گرو اصلاح نگرش‌ها و فرهنگ است و سیاست‌های تشویقی درخصوص فرزندآوری باید معطوف به این حوزه باشند» با میانگین ۴/۸۵ بوده است؛ بدین معنی که ۲۶/۸ درصد خبرگان تاحدودی موافق، ۲۴/۴ درصد موافق و ۱۴/۶ درصد کاملاً موافق هستند که حل مسئله جمعیت در ایران در گرو اصلاح نگرش‌ها و فرهنگ است و سیاست‌های تشویقی درخصوص فرزندآوری باید معطوف به این حوزه باشند. ب) موافقت کمتر و به عبارتی مخالفت بیشتر در شاخص مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران، مربوط به گویه «کاهش رشد جمعیت شیعه، برخلاف تصور غالب در این زمینه، از اهمیت چندانی برخوردار نبوده و مسئله کلیدی نیست» با میانگین ۳/۸۰ بوده است. بدین معنی که ۲۲ درصد تاحدودی مخالف، ۱۷/۱ درصد خبرگان مخالف و ۱۴/۶ درصد موافق این قضیه هستند که کاهش رشد جمعیت شیعه برخلاف تصور غالب در این زمینه، از اهمیت چندانی برخوردار نبوده و مسئله کلیدی نیست.

ج) در بین سه گویه مورد بررسی شاخص فوق، پراکندگی پاسخ‌های خبرگان از میانگین در گویه اول با ۲/۰۱۹ به مراتب خیلی بیشتر از دو گویه دیگر است. بدین معنی که خبرگان اتفاق نظر خیلی کمتری درمورد گویه «مسئله کاهش جمعیت، علی‌الخصوص کاهش جمعیت شیعه در ایران، بسیار حیاتی و مهم است» داشته‌اند و پراکندگی پاسخ آن‌ها از میانگین، به نسبت دو گویه دیگر بیشتر بوده است.

جدول ۲۴. بررسی گویه‌های شاخص مسائل جمعیتی شیعیان در ایران

ردیف	گویه	مؤلفان کامل	تعداد مورد مورد	تعداد مورد مورد	تعداد مورد مورد	تعداد مورد مورد	تعداد مورد مورد	تعداد مورد مورد	تعداد مورد مورد	تعداد مورد مورد						
۱	مسئله کاهش جمعیت، علی‌الخصوص کاهش جمعیت شیعه در ایران، بسیار حیاتی و مهم است.	۱۲/۲	۱۰	۲۴/۴	۵	۱۲/۲	۳	۷/۳	۶	۱۴/۶	۸	۱۹/۵	۴	۹/۸	۴/۱۵	۲/۱۹
۲	کاهش رشد جمعیت شیعه، برخلاف تصور غالب در این زمینه، از اهمیت چندانی برخوردار نبوده و مسئله کلیدی نیست.	۱۲/۲	۶	۱۴/۶	۳	۷/۳	۶	۱۴/۶	۹	۲۲/۰	۷	۱۷/۱	۵	۱۲/۲	۳/۸۰	۱/۹۵۲
۳	حل مسئله جمعیت در ایران، در گرو اصلاح نگرش‌ها و فرهنگ است و سیاست‌های تشویقی درخصوص فرزندآوری باید معتوف به این حوزه باشند.	۱۴/۶	۱۰	۲۴/۴	۱۱	۲۶/۸	۶	۱۴/۶	۲	۴/۹	۶	۱۴/۶	.	۰/۰	۴/۸۵	۱/۵۹۰

۱۱-۱- شاخص مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران

در جدول ۲۵ اطلاعات مستخرج از داده‌ها نشان می‌دهد:

الف) کمترین و بیشترین نمره مشاهده‌شده مربوط به مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران در بین پاسخگویان به ترتیب ۱۱ و ۲۰ بوده است. بدین معنی که در بین خبرگان، نمره ۱۱ مربوط به پاسخگویانی است که مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران را مسئله‌ای کم‌اهمیت‌تر قلمداد کرده‌اند؛ درحالی که نمره ۲۰ مربوط به خبرگانی است که مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران را مسئله‌ای کاملاً بااهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) میانگین کسب‌شده (۱۵/۱۹) شاخص فوق از میانگین مورد انتظار سه گویه (۱۲) با اختلاف کمی بیشتر است؛ از این رو در مجموع خبرگان این حوزه «مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران» را مسئله‌ای با اهمیت متوسط و رو به بالا ارزیابی کرده‌اند.

ج) انحراف از معیار داده‌ها نیز برابر ۲/۳۹۰ است. بدین معنی که حدود ۶۸ درصد پاسخگویان نمره‌ای بین ۱۲/۸۰ تا ۱۷/۵۸ کسب کرده‌اند. این عدد نشان می‌دهد که نمرات حول میانگین، پراکندگی خیلی کمی دارند.

جدول ۲۵. آماره‌های مربوط به شاخص مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران

انحراف از معیار	واریانس	میانگین	نمره مشاهده شده		نمره مورد انتظار		تعداد گویه	تعداد پاسخگو
			بیشترین	کمترین	بیشترین	کمترین		
۲/۳۹۰	۵/۷۱	۱۵/۱۹	۲۰	۱۱	۲۱	۳	۳	۴۱

برای بررسی بیشتر شاخص مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران، به بررسی گویه‌های تشکیل‌دهنده این شاخص می‌پردازیم. بررسی گویه‌های شاخص فوق در جدول ۲۶ نشان می‌دهد:

الف) بیشترین موافقت در شاخص مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران مربوط به گویه «شکاف نسلی و عدم هماهنگی نسل‌های جدید با ارزش‌ها و باورهای شیعی، مسئله مهمی برای شیعیان در ایران به حساب می‌آید» با میانگین ۵/۹۸ بوده است. بدین معنی که ۴۳/۹ درصد خبرگان موافق، ۲۹/۳ درصد کاملاً موافق و ۲۴/۴ درصد تا حدودی موافق هستند که شکاف نسلی و عدم هماهنگی نسل‌های جدید با ارزش‌ها و باورهای شیعی، مسئله مهمی برای شیعیان در ایران به حساب می‌آید.

ب) موافقت کمتر و به عبارتی مخالفت بیشتر در شاخص مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران، به گویه «ظرفیت‌های بسیار امیدوارکننده‌ای در نسل‌های جدید شیعه وجود دارد که نوید آینده‌ای روشن را می‌دهد» با میانگین ۴/۲۹ مربوط بوده است. بدین معنی که ۳۱/۷ درصد نظری بینابین، ۲۶/۸ درصد خبرگان تا حدودی موافق و ۱۷/۱ درصد موافق این قضیه هستند که ظرفیت‌های بسیار امیدوارکننده‌ای در نسل‌های جدید شیعه وجود دارد که آینده‌ای روشن را نوید می‌دهد.

ج) در بین سه گویه مورد بررسی شاخص فوق، پراکندگی پاسخ‌های خبرگان از میانگین در گویه اول با ۰/۸۸۰ به مراتب خیلی کمتر از دو گویه دیگر است. بدین معنی که خبرگان اتفاق نظر خیلی بیشتری در مورد گویه «شکاف نسلی و عدم هماهنگی نسل‌های جدید با ارزش‌ها و باورهای شیعی، مسئله مهمی برای شیعیان در ایران به حساب می‌آید» داشته‌اند و پراکندگی پاسخ آن‌ها از میانگین به نسبت دو گویه دیگر کمتر بوده است.

جدول ۲۶. بررسی گویه‌های شاخص مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران

ردیف	گویه‌ها	موقعیت کاملاً موافقم	موقعیت موافقم	موقعیت تا حدودی موافقم	بی‌تفاوت	موقعیت تا حدودی مخالفم	مخالفم	مخالفم کاملاً	میانگین	معیار انحراف	
۱	شکاف نسلی و عدم هماهنگی نسل‌های جدید با ارزش‌ها و باورهای شیعی، مسئله مهمی برای شیعیان در ایران به حساب می‌آید.	۲۹/۳	۴۳/۹	۱۰	۲۴/۴	۰/۰	۱	۲/۴	۰/۰	۵/۹۸	۰/۱۸۸۰
۲	نسل‌های جدید شیعه در ایران نسبت به گذشته فاصله بیشتری با دین و تدین دارند و برخوردهای این نسل با دین بسیار سطحی و هیجانی است.	۱۹/۵	۸	۲۹/۳	۱۲	۳۹/۰	۱۶	۹/۸	۴	۰/۰	۱/۰۷۵
۳	ظرفیت‌های امیدوارکننده‌ای در نسل‌های جدید شیعه وجود دارد که نوید آینده‌ای روشن را می‌دهد.	۲/۴	۱	۱۷/۱	۷	۲۶/۸	۱۱	۳۱/۷	۱۳	۳	۳۱/۷

۱۲-۱- شاخص مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته

در جدول ۲۷ اطلاعات مستخرج از داده‌ها نشان می‌دهد:

الف) کمترین و بیشترین نمره مشاهده شده مربوط به مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته در بین پاسخگویان به ترتیب ۴ و ۱۴ بوده است. بدین معنی که در بین خبرگان، نمره ۴ مربوط به پاسخگویانی است که مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته را مسئله‌ای کم‌اهمیت‌تر قلمداد کرده‌اند؛ در حالی که نمره ۱۴ مربوط به خبرگانی است که مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته را مسئله‌ای کاملاً بااهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) میانگین کسب شده (۱۱/۵۹) شاخص فوق از میانگین مورد انتظار دو گویه (۸) با اختلاف زیادی بیشتر است؛ از این رو در مجموع، خبرگان این حوزه «مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته» را مسئله‌ای با اهمیت خیلی بالا ارزیابی کرده‌اند.

ج) انحراف از معیار داده‌ها نیز برابر ۱/۸۹۷ است. بدین معنی که حدود ۶۸ درصد پاسخگویان نمره‌ای بین ۹/۶۹ تا ۱۳/۴۹ کسب کرده‌اند. این عدد نشان می‌دهد که نمرات حول میانگین، پراکندگی خیلی کمی دارند.

جدول ۲۷. آماره‌های مربوط به شاخص مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته

انحراف از معیار	واریانس	میانگین	نمره مشاهده شده		نمره مورد انتظار		تعداد گویه	تعداد پاسخگو
			بیشترین	کمترین	بیشترین	کمترین		
۱/۸۹۷	۳/۶۰	۱۱/۵۹	۱۴	۴	۱۴	۲	۲	۴۱

برای بررسی بیشتر شاخص مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته به بررسی گویه‌های تشکیل‌دهنده این شاخص می‌پردازیم. بررسی گویه‌های شاخص فوق در جدول ۲۸ نشان می‌دهد: الف) بیشترین موافقت در شاخص مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته مربوط به گویه «عدم توانایی الگوی زندگی شیعی در پاسخ به نیازهای زندگی مدرن یکی از مهم‌ترین مسائل شیعیان ایران به حساب می‌آید» با میانگین ۵/۸۰ بوده است. بدین معنی که ۳۴/۱ درصد خبرگان کاملاً موافق، ۳۱/۷ درصد موافق و ۲۴/۴ درصد تا حدودی موافق هستند که عدم توانایی الگوی زندگی شیعی در پاسخ به نیازهای زندگی مدرن یکی از مهم‌ترین مسائل شیعیان ایران به حساب می‌آید.

ب) موافقت کمتر در شاخص مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته مربوط به گویه «تغییرات پرسرعت مدرنیته در زمینه‌های مختلف، همچون فناوری‌های رسانه‌ای و ارتباطی و تحولات ناشی از آن، منجر به شکل‌گیری مسائل اجتماعی فرهنگی زیادی برای شیعیان ایران شده است» با میانگین ۵/۷۸ بوده است. بدین معنی که ۵۱/۲ درصد موافق، ۲۲ درصد خبرگان کاملاً موافق و ۱۷/۱ درصد تا حدودی موافق این قضیه هستند که تغییرات پرسرعت مدرنیته در زمینه‌های مختلف، همچون فناوری‌های رسانه‌ای و ارتباطی و تحولات ناشی از آن، منجر به شکل‌گیری مسائل اجتماعی فرهنگی زیادی برای شیعیان ایران شده است.

ج) در بین دو گویه مورد بررسی شاخص فوق، پراکندگی پاسخ‌های خبرگان از میانگین در گویه دوم با ۱/۰۳۰ به مراتب کمتر از گویه اول است. بدین معنی که خبرگان اتفاق نظر بیشتری در مورد گویه «عدم توانایی الگوی زندگی شیعی در پاسخ به نیازهای زندگی مدرن یکی از مهم‌ترین مسائل شیعیان ایران به حساب می‌آید» داشته‌اند و پراکندگی پاسخ آن‌ها از میانگین به نسبت گویه اول کمتر بوده است.

جدول ۲۸. بررسی گویه‌های شاخص مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته

رتبه	گویه‌ها	موافقم کاملاً	موافقم	مواقف محدودی	تأیید می‌کنم	مخالفم	مخالفم کاملاً	میانگین	انحراف معیار
۱	تغییرات پرسرعت مدرنیته در زمینه‌های مختلف، همچون فناوری‌های رسانه‌ای و ارتباطی و تحولات ناشی از آن، منجر به شکل‌گیری مسائل اجتماعی فرهنگی زیادی برای شیعیان ایران شده است.	۳۴/۱	۳۱/۷	۲۴/۴	۲/۴	۲/۴	۰/۰	۵/۷۸	۱/۲۹۴
۲	عدم توانایی الگوی زندگی شیعی در پاسخ به نیازهای زندگی مدرن یکی از مهم‌ترین مسائل شیعیان ایران به حساب می‌آید.	۲۲/۰	۵۱/۲	۱۷/۱	۷/۳	۲/۴	۰/۰	۵/۸۰	۱/۰۳۰

۱۳-۱- شاخص مسائل ناشی از مناسک شیعی

در جدول ۲۹ اطلاعات مستخرج از داده‌ها نشان می‌دهد:

الف) کمترین و بیشترین نمره مشاهده شده مربوط به مسائل ناشی از مناسک شیعی در بین پاسخگویان به ترتیب ۸ و ۲۱ بوده است. بدین معنی که در بین خبرگان، نمره ۸ مربوط به پاسخگویانی است که مسائل ناشی از مناسک شیعی را مسئله‌ای کم‌اهمیت تر قلمداد کرده‌اند؛ در حالی که نمره ۲۱ مربوط به خبرگانی است که مسائل ناشی از مناسک شیعی را یک مسئله کاملاً بااهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) میانگین کسب شده (۱۵/۹۵) شاخص فوق از میانگین مورد انتظار سه گویه (۱۲) با اختلاف زیادی بیشتر است؛ از این رو در مجموع خبرگان این حوزه «مسائل ناشی از مناسک شیعی» را مسئله‌ای با اهمیت بالا ارزیابی کرده‌اند.

ج) انحراف از معیار داده‌ها نیز برابر ۳/۸۵۳ است. بدین معنی که حدود ۶۸ درصد پاسخگویان نمره‌ای بین ۱۲/۰۹۷ تا ۱۹/۸۰۳ کسب کرده‌اند. این عدد نشان می‌دهد که نمرات حول میانگین، پراکندگی زیادی دارند.

جدول ۲۹. آماره‌های مربوط به شاخص مسائل ناشی از مناسک شیعی

انحراف از معیار	واریانس	میانگین	نمره مشاهده شده		نمره مورد انتظار		تعداد گویه	تعداد پاسخگو
			بیشترین	کمترین	بیشترین	کمترین		
۳/۸۵۳	۱۴/۸۵	۱۵/۹۵	۲۱	۸	۲۱	۳	۳	۴۱

برای بررسی بیشتر شاخص مسائل ناشی از مناسک شیعی، به بررسی گویه‌های تشکیل دهنده این شاخص می‌پردازیم. بررسی گویه‌های شاخص فوق در جدول ۳۰ نشان می‌دهد:

الف) بیشترین موافقت در شاخص مسائل ناشی از مناسک شیعی به گویه «در حال حاضر مناسک و آیین‌ها اهمیت بیشتری نسبت به سایر حوزه‌های دین پیدا کرده است» با میانگین ۵/۶۶ مربوط بوده است. بدین معنی که ۳۹ درصد خبرگان موافق، ۲۶/۸ درصد کاملاً موافق و ۱۷/۱ درصد تاحدودی موافق هستند که در حال حاضر مناسک و آیین‌ها اهمیت بیشتری نسبت به سایر حوزه‌های دین پیدا کرده است.

ب) موافقت کمتر در شاخص مسائل ناشی از مناسک شیعی مربوط به گویه «آسیب‌ها و انحرافات دینی برآمده از نگاه عرفی شده به مناسک و به حاشیه رفتن سایر زمینه‌های اعتقادی و اخلاقی است» با میانگین ۵/۰۲ بوده است. بدین معنی که ۲۹/۳ درصد موافق، ۲۲ درصد خبرگان تاحدودی موافق و ۱۷/۱ درصد کاملاً موافق این قضیه هستند که آسیب‌ها و انحرافات دینی برآمده از نگاه عرفی شده به مناسک و به حاشیه رفتن سایر زمینه‌های اعتقادی و اخلاقی است.

ج) در بین سه گویه مورد بررسی شاخص فوق، پراکندگی پاسخ‌های خبرگان از میانگین در گویه دوم با ۱/۷۱۸ به مراتب بیشتر از دو گویه دیگر است. بدین معنی که خبرگان در مورد گویه «نگاه سنتی حکومت به دین باعث شده است تا مناسک نسبت به حوزه‌هایی چون اعتقادات و اخلاق اهمیت بیشتری پیدا کند» اتفاق نظر کمتری داشته‌اند و پراکندگی پاسخ آن‌ها از میانگین، به نسبت دو گویه دیگر بیشتر بوده است.

جدول ۳۰. بررسی گویه‌های شاخص مسائل ناشی از مناسک شیعی

ردیف	گویه‌ها	میانگین کاملاً موافقم	میانگین کاملاً مخالفم	میانگین	میانگین تأییدی مخالفم	میانگین بی‌بین	میانگین تأییدی موافقم	میانگین	میانگین کاملاً موافقم	میانگین کاملاً مخالفم
۱	در حال حاضر مناسک و آیین‌ها اهمیت بیشتری نسبت به سایر حوزه‌های دین پیدا کرده است.	۱۱ ۲۶/۸	۰ ۰/۰	۱ ۲/۴	۲ ۴/۹	۴ ۹/۸	۷ ۱۷/۱	۱۶ ۳۹/۰	۱۱ ۲۶/۸	۰ ۰/۰
۲	نگاه سنتی حکومت به دین باعث شده است تا مناسک نسبت به حوزه‌هایی چون اعتقادات و اخلاق اهمیت بیشتری پیدا کند.	۱۴ ۳۴/۱	۱ ۲/۴	۳ ۷/۳	۲ ۴/۹	۷ ۱۷/۱	۷ ۱۷/۱	۷ ۱۷/۱	۱۴ ۳۴/۱	۱ ۲/۴
۳	آسیب‌ها و انحرافات دینی، برآمده از نگاه عرفی‌شده به مناسک و به‌حاشیه‌رفتن سایر زمینه‌های اعتقادی و اخلاقی است.	۷ ۱۷/۱	۲ ۴/۹	۱ ۲/۴	۴ ۹/۸	۶ ۱۴/۶	۹ ۲۲/۰	۱۲ ۲۹/۳	۷ ۱۷/۱	۲ ۴/۹

۱۴-۱- شاخص مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان ایران

در جدول ۳۱ اطلاعات مستخرج از داده‌ها نشان می‌دهد:

(الف) کمترین و بیشترین نمره مشاهده‌شده مربوط به مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان ایران در بین پاسخگویان به ترتیب ۶ و ۱۴ بوده است. بدین معنی که در بین خبرگان، نمره ۶ مربوط به پاسخگویانی است که مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان ایران را مسئله‌ای کم‌اهمیت‌تر قلمداد کرده‌اند؛ در حالی که نمره ۱۴ مربوط به خبرگانی است که مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان ایران را مسئله‌ای کاملاً بااهمیت قلمداد کرده‌اند.

(ب) میانگین کسب‌شده (۱۱/۴۹) شاخص فوق از میانگین مورد انتظار دو گویه (۸) با اختلاف زیادی بیشتر است؛ از این رو در مجموع خبرگان این حوزه «مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان ایران» را مسئله‌ای با اهمیت بالا ارزیابی کرده‌اند.

(ج) انحراف از معیار داده‌ها نیز برابر ۲/۱۶۹ است. بدین معنی که حدود ۶۸ درصد پاسخگویان نمره‌ای بین ۹/۳۲۱ تا ۱۳/۶۵۹ کسب کرده‌اند. این عدد نشان می‌دهد که نمرات حول میانگین، پراکندگی متوسطی دارند.

جدول ۳۱. آماره‌های مربوط به شاخص مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان ایران

انحراف از معیار	واریانس	میانگین	نمره مشاهده شده		نمره مورد انتظار		تعداد گویه	تعداد پاسخگو
			بیشترین	کمترین	بیشترین	کمترین		
۲/۱۶۹	۴/۷۱	۱۱/۴۹	۱۴	۶	۱۴	۲	۲	۴۱

برای بررسی بیشتر شاخص مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان ایران، به بررسی گویه‌های تشکیل‌دهنده این شاخص می‌پردازیم. بررسی گویه‌های شاخص فوق در جدول ۳۲ نشان می‌دهد:

(الف) بیشترین موافقت در شاخص مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان ایران مربوط به گویه «ضعیف‌شدن ساحت معرفتی و اندیشه و تفکر در میان شیعیان مسئله مهمی برای شیعیان ایران است و باید توجه ویژه‌ای به حوزه اندیشه‌ورزی در دین صورت پذیرد» با میانگین ۵/۷۸ بوده است. بدین معنی که ۴۱/۵ درصد خبرگان موافق، ۲۶/۸ درصد کاملاً موافق و ۲۲ درصد تاحدودی موافق هستند که ضعف‌شدن ساحت معرفتی و اندیشه و تفکر در میان شیعیان مسئله مهمی برای شیعیان ایران است و باید توجه ویژه‌ای به حوزه اندیشه‌ورزی در دین صورت پذیرد.

(ب) موافقت کمتر در شاخص مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان ایران مربوط به گویه «مبانی معرفتی و اندیشه شیعی از سوی عالمان این حوزه نیاز به بازنگری و شفافیت دارند» با میانگین ۵/۷۱ بوده است. بدین معنی که ۴۳/۹ درصد موافق، ۲۹/۳ درصد خبرگان کاملاً موافق و ۹/۸ درصد تاحدودی موافق این قضیه هستند که مبانی معرفتی و اندیشه شیعی از سوی عالمان این حوزه نیاز به بازنگری و شفافیت دارند.

(ج) در بین دو گویه مورد بررسی شاخص فوق، پراکندگی پاسخ‌های خبرگان از میانگین در گویه اول با ۱/۱۲۹ به مراتب کمتر از گویه دوم است. بدین معنی که در مورد گویه «ضعیف‌شدن ساحت معرفتی و اندیشه و تفکر در میان شیعیان مسئله مهمی برای شیعیان ایران است و باید توجه ویژه‌ای به حوزه اندیشه‌ورزی در دین صورت پذیرد» خبرگان اتفاق نظر بیشتری داشته‌اند و پراکندگی پاسخ آن‌ها از میانگین به نسبت گویه دوم کمتر بوده است.

جدول ۳۲. بررسی گویه‌های شاخص مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان ایران

ردیف	گویه‌ها	کاملاً موافقم	موافقم	مواقف محدودی	تأیید	مخالقم	تأیید محدودی	مخالقم	میانگین	انحراف معیار
۱	ضعیف‌شدن ساحت معرفتی و اندیشه و تفکر در میان شیعیان مسئله مهمی برای شیعیان ایران است و باید توجه ویژه‌ای به حوزه اندیشه‌ورزی در دین صورت پذیرد.	۲۶/۸	۴۱/۵	۲۲/۰	۴/۹	۲/۴	۱	۱	۵/۷۸	۱/۱۲۹
۲	مبانی معرفتی و اندیشه شیعی از سوی عالمان این حوزه نیاز به بازنگری و شفافیت دارند.	۲۹/۳	۴۳/۹	۹/۸	۷/۳	۴/۹	۲	۲	۵/۷۱	۱/۳۶۵

۱۵-۱- شاخص مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران

در جدول ۳۳ اطلاعات مستخرج از داده‌ها نشان می‌دهد:

الف) کمترین و بیشترین نمره مشاهده‌شده مربوط به مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران، در بین پاسخگویان به ترتیب ۲۸ و ۵۶ بوده است. بدین معنی که در بین خبرگان، نمره ۲۸ مربوط به پاسخگویانی است که مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران را مسئله‌ای کم‌اهمیت‌تر قلمداد کرده‌اند؛ درحالی که نمره ۵۶ مربوط به خبرگانی است که مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران را مسئله‌ای کاملاً بااهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) میانگین کسب‌شده (۴۳/۵۱) شاخص فوق از میانگین مورد انتظار ۸ گویه (۳۲) با اختلاف زیادی بیشتر است؛ از این رو در مجموع خبرگان این حوزه «مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران» را مسئله‌ای با اهمیت خیلی بالا ارزیابی کرده‌اند.

ج) انحراف از معیار داده‌ها نیز برابر ۶/۹۵۴ است. بدین معنی که حدود ۶۸ درصد پاسخگویان نمره‌ای بین ۳۶/۵۵۶ تا ۵۰/۴۶۴ کسب کرده‌اند. این عدد نشان می‌دهد که نمرات حول میانگین، پراکندگی متوسطی دارند.

جدول ۳۳. آماره‌های مربوط به شاخص مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران

انحراف از معیار	واریانس	میانگین	نمره مشاهده‌شده		نمره مورد انتظار		تعداد گویه	تعداد پاسخگو
			بیشترین	کمترین	بیشترین	کمترین		
۶/۹۵۴	۴۸/۳۶	۴۳/۵۱	۵۶	۲۸	۵۶	۸	۸	۴۱

برای بررسی بیشتر شاخص مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران، به بررسی گویه‌های تشکیل‌دهنده این شاخص می‌پردازیم. بررسی گویه‌های شاخص فوق در جدول ۳۴ نشان می‌دهد:

الف) بیشترین موافقت در شاخص مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران مربوط به گویه «مرجعیت شیعه جایگاه سابق خود را ندارد و تضعیف شده است» با میانگین ۶/۲۴ بوده است. بدین معنی که ۴۶/۳ درصد خبرگان موافق، ۳۹ درصد کاملاً موافق و ۱۴/۶ درصد تاحدودی موافق هستند که مرجعیت شیعه جایگاه سابق خود را ندارد و تضعیف شده است. ب) موافقت کمتر و به عبارتی مخالفت بیشتر در شاخص مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران مربوط به گویه «فقه شیعه در مواجهه با نیازهای موجود در جامعه توان پاسخگویی لازم را ندارد» با میانگین ۴/۴۱ بوده است. بدین معنی که ۲۴/۴ درصد مخالف، ۱۹/۵ درصد خبرگان کاملاً موافق و ۱۷/۱ درصد موافق این قضیه هستند که فقه شیعه در مواجهه با نیازهای موجود در جامعه توان پاسخگویی لازم را ندارد.

ج) در بین ۸ گویه مورد بررسی شاخص فوق، پراکندگی پاسخ‌های خبرگان از میانگین به ترتیب در گویه دوم و پنجم با ۰/۶۹۹ و ۰/۹۹۹ به مراتب کمتر از ۶ گویه دیگر بوده است. بدین معنی که در مورد دو گویه مذکور «مرجعیت شیعه جایگاه سابق خود را ندارد و تضعیف شده است» و «مقبولیت اجتماعی روحانیت شیعه به شدت کاهش یافته است» خبرگان اتفاق نظر خیلی بالایی داشته‌اند و پراکندگی پاسخ آن‌ها از میانگین، به نسبت ۶ گویه دیگر کمتر بوده است.

جدول ۳۴. بررسی گویه‌های شاخص مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران

ردیف	گویه‌ها	کامل موافقم	موافقم	موافقم تا حدودی	بی‌تفاوت	مخالفم تا حدودی	مخالفم	کاملاً مخالفم	میانگین	انحراف معیار
۱	فعالیت‌های تبلیغی در حوزه دین دچار شعارزدگی و عدم‌کارایی هستند.	۳۱/۷	۴۶/۳	۹/۸	۴	۹/۸	۰	۰	۵/۹۰	۱/۲۰۰
۲	مرجعیت شیعه جایگاه سابق خود را ندارد و تضعیف شده است.	۳۹/۰	۴۶/۳	۱۴/۶	۶	۰	۰	۰	۶/۲۴	۰/۶۹۹
۳	توان اثرگذاری اجتماعی مرجعیت شیعه کاهش یافته است.	۳۴/۱	۴۶/۳	۱۲/۲	۵	۴/۹	۱	۰	۶/۰۲	۱/۰۳۷
۴	روحانیت شیعه کارکرد خود را از دست داده است.	۴/۹	۲۴/۴	۳۶/۶	۱۵	۱۷/۱	۲	۴	۴/۶۸	۱/۴۲۲
۵	مقبولیت اجتماعی روحانیت شیعه به‌شدت کاهش یافته است.	۱۹/۵	۳۴/۱	۳۴/۱	۱۴	۹/۸	۰	۰	۵/۵۹	۰/۹۹۹
۶	پیوند روحانیت با ساختار قدرت و دور شدن از بدنه مردمی آن مسئله‌ای مهم برای شیعه در ایران است.	۴۸/۸	۳۱/۷	۱۲/۲	۵	۴/۹	۰	۱	۶/۱۷	۱/۰۹۳
۷	فقه شیعه در مواجهه با نیازهای موجود در جامعه توان پاسخگویی لازم را ندارد.	۱۹/۵	۱۷/۱	۱۲/۲	۵	۱۲/۲	۶	۱۰	۴/۴۱	۱/۸۹۷
۸	نگاهی سنتی و تک‌بعدی در فقه شیعه وجود دارد که باعث عدم‌پذیرش تنوع‌ها و کتله‌های موجود می‌شود.	۱۷/۱	۲۲/۰	۱۲/۲	۵	۱۹/۵	۱	۱۰	۴/۴۹	۱/۸۹۹

۱۶-۱- نگاه خبرگان به اهمیت مسائل مطرح‌شده جامعه شیعیان ایران

در جدول ۳۵ درجه اهمیت ۹ مسئله اصلی شیعیان ایران، حاصل از بررسی مصاحبه‌های اولیه را از منظر ۴۱ خبره مورد بررسی قرار داده‌ایم. نتایج حاصل از این بررسی نشان می‌دهد:

الف) مهم‌ترین مسئله به‌لحاظ اهمیت از منظر خبرگان «چالش‌های مربوط به مسئله سیاست و حکومت برای شیعیان» با میانگین اهمیت ۴/۳۹ بوده است. بدین معنی که چالش‌های مربوط به مسئله سیاست و حکومت برای شیعیان از نگاه ۵۸/۵ درصد خبرگان، دارای اهمیت خیلی زیاد، ۲۹/۳ درصد دارای اهمیت زیاد، ۷/۳ واحدی مهم و اهمیت کم و خیلی کم هرکدام با ۲/۴ درصد بوده است.

ب) عادی‌ترین مسئله به‌لحاظ اهمیت از منظر خبرگان «چالش‌های مربوط به مسئله جمعیت برای شیعیان» با میانگین اهمیت ۲/۷۷ بوده است. بدین معنی که چالش‌های مربوط به مسئله جمعیت برای شیعیان از نگاه ۲۳/۱ درصد خبرگان دارای اهمیت خیلی کم، ۲۰/۵ درصد دارای اهمیت کم، ۲۸/۲ واحدی مهم، ۱۲/۸ درصد دارای اهمیت زیاد و ۱۴/۶ درصد دارای اهمیت خیلی زیاد بوده است.

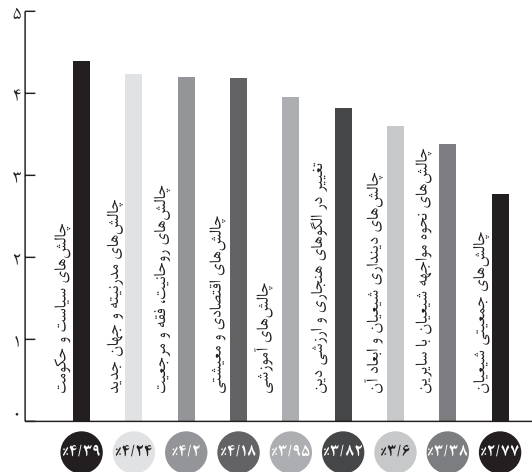
ج) در بین ۹ مسئله مورد بررسی، پراکندگی پاسخ‌های خبرگان از میانگین به‌ترتیب در مسئله هفتم و اول با ۰/۸۳۰ و ۰/۸۵۴ به‌مراتب کمتر از ۷ مسئله دیگر بوده است. بدین معنی که خبرگان اتفاق نظر خیلی بالایی در مورد اهمیت دو مسئله ذکرشده «چالش‌های مدرنیته و جهان جدید برای شیعیان» و «تغییر در الگوهای هنجاری و ارزشی در جامعه ایران در نسبت با دین و تشیع» داشته‌اند و پراکندگی پاسخ آن‌ها از میانگین، به نسبت ۷ گویه دیگر کمتر بوده است.

جدول ۳۵. بررسی نگاه خبرگان به اهمیت مسائل مطرح‌شده شیعیان ایران

ردیف	موضوعها	تعداد پاسخگو	خیلی کم ۱	کم ۲	متوسط ۳	زیاد ۴	خیلی زیاد ۵	میانگین	انحراف معیار
۱	تغییر در الگوهای هنجاری و ارزشی در جامعه ایران در نسبت با دین و تشیع	۳۹	۲/۶	۵/۱	۱۵/۴	۶۱/۵	۱۵/۴	۳/۸۲	۰/۸۵۴
۲	تغییرات هویتی شیعه و نحوه مواجهه شیعه با سایرین	۴۰	۷/۵	۲۲/۵	۲۲/۵	۲۰/۰	۲۷/۵	۳/۳۸	۱/۳۱۴
۳	چالش‌های مربوط به مسئله جمعیت برای شیعیان	۳۹	۲۳/۱	۲۰/۵۵	۲۸/۲	۱۲/۸	۱۵/۴	۲/۷۷	۱/۳۶۶

۰/۹۲۱	۳/۹۵	۱۳ ۳۱/۷	۱۶ ۳۹/۰	۹ ۲۲/۰	۳ ۷/۳	۰ ۰/۰	۴۱	چالش‌های مربوط به مسئله آموزش برای شیعیان	۴
۰/۹۱۹	۴/۳۹	۲۴ ۵۸/۵	۱۲ ۲۹/۳	۳ ۷/۳	۱ ۲/۴	۱ ۲/۴	۴۱	چالش‌های مربوط به مسئله سیاست و حکومت برای شیعیان	۵
۰/۹۰۳	۴/۱۸	۱۹ ۴۷/۵	۱۰ ۲۵/۰	۱۰ ۲۵/۰	۱ ۲/۵	۰ ۰/۰	۴۰	چالش‌های اقتصادی و معیشتی برای شیعیان	۶
۰/۸۳۰	۴/۲۴	۱۹ ۴۶/۳	۱۴ ۳۴/۱	۷ ۱۷/۱	۱ ۲/۴	۰ ۰/۰	۴۱	چالش‌های مدرنیته و جهان جدید برای شیعیان	۷
۰/۹۲۸	۳/۶۰	۸ ۲۰/۰	۱۲ ۳۰/۰	۱۶ ۴۰/۰	۴ ۱۰/۰	۰ ۰/۰	۴۰	مسائل مربوط به حوزه دین‌داری و ابعاد مختلف آن (مناسک، اعتقادات و...)	۸
۰/۸۸۳	۴/۲۰	۲۰ ۴۸/۸	۵ ۲۰/۰	۱۲ ۳۰/۰	۰ ۰/۰	۰ ۰/۰	۴۰	مسائل مربوط به روحانیت، فقه و مرجعیت در جامعه شیعه	۹

باتوجه به مهم‌بودن نگاه خبرگان به مسائل مطرح‌شده، در نمودار زیر، ۹ مسئله اساسی شیعیان ایران به لحاظ میانگین نظرات نخبگان این حوزه اولویت‌بندی شده‌اند.



نمودار ۵. اولویت مسائل مطرح‌شده شیعیان ایران برحسب میانگین نظرات خبرگان

۲- تحلیل و آزمون‌های آماری

در این بخش از پژوهش به بررسی مقایسه میانگین شاخص‌های پژوهش برحسب سه حوزه فعالیت عملیاتی شامل دانشگاهیان، حوزویان و فعالان فرهنگی پرداخته می‌شود. از این رو درصدد هستیم باتوجه به حجم نمونه انتخاب‌شده، تفاوت بین سه حوزه عملیاتی فوق را در هر شاخص بیان کرده و گروه‌های همگن و ناهمگن را از هم مشخص کنیم.

۲-۱- آزمون مقایسه میانگین شاخص ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان برحسب سه حوزه عملیاتی

برحسب جدول ۳۶، آماره‌های توصیفی حاصل از بررسی شاخص ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان برحسب سه حوزه فعالیت عملیاتی نشان می‌دهد:

الف) دانشگاهیان با میانگین ۱۴/۳۷ از ۲۱ به مراتب بیشتر از دو گروه دیگر، ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان را با اهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) برحسب انحراف معیار، حوزویان با ۳/۶۰۴ اجماع نظر بیشتری در مورد ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان داشته‌اند.

ج) براساس فاصله اطمینان و مقادیر حاصل نیز می‌توان نتیجه حدس‌هایی در مورد نابرابری در مقدار ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان در نزد سه حوزه فعالیت عملیاتی فوق مطرح کرد. به نظر می‌رسد که کمترین میزان ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان مربوط به فعالان فرهنگی و بیشترین ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان نیز در اختیار گروه دانشگاهیان قرار گرفته است؛ ولی باتوجه به نمونه تصادفی گرفته شده باید برای اثبات این نظریه، دست به انجام آزمون آماری یا همان تحلیل ANOVA زد.

جدول ۳۶. آماره‌های توصیفی بررسی شاخص ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان برحسب سه حوزه عملیاتی

حداکثر	حداقل	فاصله اطمینان ۹۵ درصد		خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد پاسخگو	حوزه‌های فعالیت
		کران بالا	کران پایین					
۱۹	۶	۱۶/۲۸	۱۲/۴۵	۰/۹۱۲	۳/۹۷۵	۱۴/۳۷	۱۹	دانشگاهی
۱۷	۶	۱۵/۴۸	۱۰/۳۲	۱/۱۴۰	۳/۶۰۴	۱۲/۹۰	۱۰	حوزوی

۲۰	۴	۱۵/۲۳	۸/۷۷	۱/۴۶۷	۵/۰۸۱	۱۲/۰۰	۱۲	فعال فرهنگی
۲۰	۴	۱۴/۶۶	۱۱/۹۷	۰/۶۶۷	۴/۲۶۹	۱۳/۳۲	۴۱	جمع کل

یکی از روش‌های سنجش و انجام آزمون برابری واریانس‌ها، استفاده از آماره لون و آزمون مربوط به آن است. در جدول ۳۷، آزمون مربوط به برابری واریانس‌های صورت‌گرفته در بین گروه، یکسان تلقی شده است. اما با توجه به اینکه مقدار sig به میزان ۰/۸۵۸ بزرگ‌تر از مقدار احتمال خطای نوع اول ($\alpha=0.05$) است. در نتیجه فرض برابری واریانس‌ها (با به شکل دقیق، پراکنندگی‌ها) رد نمی‌شود. از این رو باید برای سنجش این امر از آنالیز واریانس استفاده کرد.

جدول ۳۷. بررسی همگنی واریانس شاخص ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان بر حسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	درجه آزادی ۲	درجه آزادی ۱	آزمون لون
۰/۸۵۸	۳۸	۲	۰/۸۵۴

بخش و قسمت مهم در تحلیل واریانس، جدول آنالیز واریانس یا ANOVA است. در ستون آخر و همچنین ستون F که در جدول ۳۸ دیده می‌شود، مشخص است که فرض صفر یعنی برابری میانگین در بین سه گروه یا تیمار تأیید می‌شود. مقدار sig بیشتر از ۰/۰۵ بوده، در نتیجه بین هیچ‌کدام از گروه‌ها با یکدیگر از لحاظ آماری به‌طور معنی‌دار اختلاف وجود ندارد.

جدول ۳۸. آنالیز واریانس شاخص ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان بر حسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	مقدار آزمون F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۳۱۰	۱/۲۰۸	۲۱/۷۷۸	۲	۴۳/۵۵۷	واریانس بین گروهی
-	-	۱۸/۰۳۵	۳۸	۶۸۵/۳۲۱	واریانس درون گروهی
-	-	-	۴۰	۷۲۸/۸۷۸	جمع

۲-۲- آزمون مقایسه میانگین شاخص هنجارهای زندگی در جامعه شیعی بر حسب سه حوزه عملیاتی

بر حسب جدول ۳۹ آماره‌های توصیفی حاصل از بررسی شاخص قلمداد کردن هنجارهای زندگی در جامعه شیعی بر حسب سه حوزه عملیاتی نشان می‌دهد:

الف) حوزویان با میانگین ۱۵/۲۰ از ۲۱ به مراتب بیشتر از دو گروه دیگر، لزوم پایبند بودن به هنجارهای زندگی در جامعه شیعی را با اهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) بر حسب انحراف معیار، حوزویان با ۲/۷۸۱ اجماع نظر بیشتری در مورد لزوم پایبند بودن به هنجارهای زندگی در جامعه شیعی داشته‌اند.

ج) بر اساس فاصله اطمینان و مقادیر حاصل نیز می‌توان نتیجه حدس‌هایی در مورد نابرابری در مقدار لزوم پایبند بودن به هنجارهای زندگی در جامعه شیعی در نزد سه حوزه عملیاتی فوق مطرح کرد. به نظر می‌رسد که کمترین میزان لزوم پایبند بودن به هنجارهای زندگی در جامعه شیعی، مربوط به دانشجویان و بیشترین لزوم پایبند بودن به هنجارهای زندگی در جامعه شیعی نیز از سوی حوزویان مطرح شده است. ولی با توجه به نمونه تصادفی گرفته شده باید برای اثبات این نظریه، دست به انجام آزمون آماری یا همان تحلیل ANOVA زد.

جدول ۳۹. آماره‌های توصیفی بررسی لزوم پایبندی به هنجارهای زندگی در جامعه شیعی بر حسب سه حوزه فعالیت عملیاتی

حداکثر حدافل	فاصله اطمینان ۹۵ درصد	خطای استاندارد		انحراف استاندارد	میانگین	تعداد پاسخگو	حوزه‌های فعالیت	
		کران بالا	کران پایین					
۱۵	۴	۱۱/۸۲	۸/۸۱	۰/۷۱۸	۳/۱۲۸	۱۰/۳۲	۱۹	دانشگاهی
۲۰	۱۱	۱۷/۱۹	۱۳/۲۱	۰/۸۷۹	۲/۷۸۱	۱۵/۲۰	۱۰	حوزوی
۲۰	۵	۱۶/۹۵	۱۲/۰۵	۱/۱۱۱	۳/۸۴۹	۱۴/۵۰	۱۲	فعال فرهنگی
۲۰	۴	۱۳/۹۷	۱۱/۴۹	۰/۶۱۴	۳/۹۳۱	۱۲/۷۳	۴۱	جمع کل

در جدول ۴۰، آزمون مربوط به برابری واریانس‌ها صورت گرفته در بین گروه یکسان تلقی

شده است. اما با توجه به اینکه مقدار sig به میزان $0/854$ بزرگتر از مقدار احتمال خطای نوع اول ($0,05=\alpha$) است؛ در نتیجه فرض برابری واریانس‌ها (یا به شکل دقیق، پراکندگی‌ها) رد نمی‌شود. از این رو باید برای سنجش این امر از آنالیز واریانس استفاده کرد.

جدول ۴۰. بررسی همگنی واریانس شاخص لزوم پایبندی به هنجارهای زندگی در جامعه شیعی بر حسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	درجه آزادی ۲	درجه آزادی ۱	آزمون لون
۰/۸۵۴	۳۸	۲	۰/۱۵۹

بخش و قسمت مهم در تحلیل واریانس، جدول آنالیز واریانس یا ANOVA است. در ستون آخر و همچنین ستون F که در جدول ۴۱ دیده می‌شود، مشخص است که فرض صفر، یعنی برابری میانگین در بین سه گروه، تأیید نمی‌شود. مقدار sig کمتر از $0/05$ بوده، در نتیجه بین حداقل دو گروه از گروه‌ها با یکدیگر از لحاظ آماری به طور معنی‌دار اختلاف وجود دارد.

جدول ۴۱. آنالیز واریانس شاخص لزوم پایبندی به هنجارهای زندگی در جامعه شیعی بر حسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	مقدار آزمون F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۰۰۰	۹/۷۳۲	۱۰۴/۶۷۲	۲	۲۰۹/۳۴۴	واریانس بین گروهی
-	-	۱۰/۷۵۵	۳۸	۴۰۸/۷۰۵	واریانس درون گروهی
-	-	-	۴۰	۶۱۸/۰۴۹	جمع

روش یا تکنیک «پس‌آزمون توکی (Tukey's b)» یکی از روش‌های مناسب برای اجرای پس‌آزمون است، به طوری که علاوه بر کنترل سطح خطای آزمون‌های هم‌زمان، گروه‌های همسان و متجانس را هم معرفی می‌کند. جدول ۴۲، نشان می‌دهد که گروه حوزویان و گروه فعالان فرهنگی از نظر لزوم پایبندی به هنجارهای زندگی در جامعه شیعی، یکسان هستند؛ ولی گروه دانشگاهیان با دو گروه حوزویان و فعالان فرهنگی، اختلاف معنی‌داری از لحاظ آماری دارند؛ زیرا برای گروه دانشگاهیان و حوزویان مقدار sig برابر با $0/001$ و برای گروه دانشگاهیان و فعالان فرهنگی این مقدار برابر با $0/015$ است. در حالی که از طرفی برای گروه

حوزویان و فعالان فرهنگی مقدار sig. حدود ۰/۹۴۸ بوده که نشانگر یکسان بودن میانگین در بین این دو گروه است.

جدول ۴۲: خروجی پس‌آزمون توکی در تحلیل واریانس شاخص لزوم پایبندی به هنجارهای زندگی در جامعه شیعی برحسب سه حوزه عملیاتی

فاصله اطمینان ۹۵ درصد		سطح معنی‌داری	خطای استاندارد	تفاوت میانگین	سطوح عملیاتی (د)	سطوح عملیاتی (ا)
کران بالا	کران پایین					
- ۱/۹۳۴	- ۷/۸۳۵	۰/۰۰۱	۱/۱۳۵	- ۴/۸۸۴	حوزوی	دانشگاهی
- ۰/۷۳۸	- ۷/۶۳۰	۰/۰۱۵	۱/۳۲۳	- ۴/۱۸۴	فعال فرهنگی	
۷/۸۳۵	۱/۹۳۴	۰/۰۰۱	۱/۱۳۵	۴/۸۸۴	دانشگاهی	حوزوی
۴/۳۹۷	- ۲/۹۹۷	۰/۹۴۸	۱/۴۱۷	۰/۷۰۰	فعال فرهنگی	
۷/۶۳۰	۰/۷۳۸	۰/۰۱۵	۱/۳۲۲	۴/۱۸۴	دانشگاهی	فعال فرهنگی
۲/۹۹۷	- ۴/۳۹۷	۰/۹۴۸	۱/۴۱۷	- ۰/۷۰۰	حوزوی	

همچنین در انتهای این خروجی، گروه‌های همگن مشخص شده است. در جدول ۴۳ مشخص شده است که دو گروه فعالان فرهنگی و حوزوی نظری همسان در مورد لزوم پایبندی به هنجارهای زندگی در جامعه شیعی دارند.

جدول ۴۲: خروجی گروه‌های همسان یا همگن در تحلیل واریانس شاخص لزوم پایبندی به هنجارهای زندگی در جامعه شیعی برحسب سه حوزه عملیاتی

زیرمجموعه‌های آلفای = ۰/۰۵		تعداد پاسخگو	حوزه فعالیت
۲	۱		
-	۱۰/۳۱۶	۱۹	دانشگاهی
۱۴/۵۰	-	۱۲	فعال فرهنگی
۱۵/۲۰	-	۱۰	حوزوی

۳-۲- آزمون مقایسه میانگین شاخص وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه شیعی ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

برحسب جدول ۴۳ آماره‌های توصیفی حاصل از بررسی شاخص وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه شیعی ایران برحسب سه حوزه فعالیت عملیاتی نشان می‌دهد:

الف) دانشگاهیان با میانگین ۲۳/۱۰ از ۲۸ به مراتب بیشتر از دو گروه دیگر، مسائل ناشی از وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه شیعی ایران را با اهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) برحسب انحراف معیار، فعالان فرهنگی با ۲/۵۷۰ اجماع نظر بیشتری در مورد اهمیت مسائل ناشی از وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه شیعی ایران به‌عنوان یکی از مسائل محوری جامعه تشیع داشته‌اند.

ج) براساس فاصله اطمینان و مقادیر حاصل نیز می‌توان نتیجه حدس‌هایی در مورد یکسان نبودن میزان اهمیت مسائل ناشی از وجود تکثر فرهنگی مذهبی در سه حوزه فعالیت عملیاتی فوق مطرح کرد. به نظر می‌رسد که کمترین میزان اهمیت قائل شدن برای مسائل ناشی از وجود تکثر فرهنگی مذهبی مربوط به فعالان فرهنگی و بیشترین میزان اهمیت قائل شده برای مسائل ناشی از وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه شیعی ایران نیز در اختیار گروه حوزویان قرار گرفته است. ولی با توجه به نمونه تصادفی گرفته شده باید برای اثبات این نظریه، دست به انجام آزمون آماری یا همان تحلیل ANOVA زد.

جدول ۴۳. آماره‌های توصیفی بررسی شاخص اهمیت مسائل ناشی از وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه شیعی ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

حداکثر حدائق	حداقل	فاصله اطمینان ۹۵ درصد		خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد پاسخگو	حوزه‌های فعالیت
		کران بالا	کران پایین					
۲۸	۱۵	۲۴/۸۴	۲۱/۳۷	۰/۸۲۷	۳/۶۰۴	۲۳/۱۰	۱۹	دانشگاهی
۲۷	۱۹	۲۴/۹۱	۲۱/۰۹	۰/۸۴۳	۲/۶۶۷	۲۳/۰۰	۱۰	حوزوی
۲۴	۱۷	۲۲/۹۷	۱۹/۷۰	۰/۷۴۲	۲/۵۷۰	۲۱/۳۳	۱۲	فعال فرهنگی
۲۸	۱۵	۲۳/۵۵	۲۱/۵۶	۰/۴۹۱	۳/۱۴۷	۲۲/۵۶	۴۱	جمع کل

در جدول ۴۴، آزمون مربوط به برابری واریانس‌ها صورت گرفته در بین گروه یکسان تلقی شده است. اما با توجه به اینکه مقدار sig به میزان ۰/۳۰۷ بزرگ‌تر از مقدار احتمال خطای نوع اول ($\alpha=0/05$) است. در نتیجه فرض برابری واریانس‌ها (یا به شکل دقیق، پراکندگی‌ها) رد نمی‌شود. از این رو باید برای سنجش این امر از آنالیز واریانس استفاده کرد.

جدول ۴۴. بررسی همگنی واریانس شاخص اهمیت مسائل ناشی از وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه شیعی ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی داری	درجه آزادی ۲	درجه آزادی ۱	آزمون لون
۰/۳۰۷	۳۸	۲	۱/۲۱۷

بخش و قسمت مهم در تحلیل واریانس، جدول آنالیز واریانس یا ANOVA است. در ستون آخر و همچنین ستون F که در جدول ۴۵ دیده می‌شود، مشخص است که فرض صفر، یعنی برابری میانگین در بین سه گروه یا تیمار تأیید می‌شود. مقدار sig بیشتر از ۰/۰۵ بوده، در نتیجه بین هیچ کدام از گروه‌ها با یکدیگر از لحاظ آماری به طور معنی دار اختلاف وجود ندارد.

جدول ۴۵. آنالیز واریانس شاخص اهمیت مسائل ناشی از وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه شیعی ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی داری	مقدار آزمون F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۳۸۰	۱/۳۱۵	۱۲/۸۲۱	۲	۲۵/۶۴۱	واریانس بین گروهی
-	-	۹/۷۴۹	۳۸	۳۷۰/۴۵۶	واریانس درون گروهی
-	-	-	۴۰	۳۹۶/۰۹۸	جمع

۴-۲- آزمون مقایسه میانگین شاخص مسائل هویتی شیعه در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

برحسب جدول ۴۶ آماره‌های توصیفی حاصل از بررسی شاخص مسائل هویتی شیعه در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی نشان می‌دهد:

الف) فعالان فرهنگی با میانگین ۱۷/۵۸ از ۲۱ به مراتب بیشتر از دو گروه دیگر، مسائل هویتی شیعه در ایران را دارای اهمیت بالا قلمداد کرده‌اند.

ب) برحسب انحراف معیار، فعالان فرهنگی با ۲/۹۰۶ اجماع نظر بیشتری در مورد اهمیت یافتن مسائل هویتی شیعه در ایران داشته‌اند.

ج) براساس فاصله اطمینان و مقادیر حاصل نیز می‌توان نتیجه حدس‌هایی در مورد نابرابری در مقدار اهمیت مسائل هویتی شیعه در ایران در سه حوزه عملیاتی فوق مطرح کرد. به نظر می‌رسد که کمترین میزان اهمیت مسائل هویتی شیعه در ایران مربوط به دانشگاهیان و بیشترین اهمیت مسائل هویتی شیعه در ایران نیز از سوی فعالان فرهنگی مطرح شده است. ولی باتوجه به نمونه تصادفی گرفته شده باید برای اثبات این نظریه، دست به انجام آزمون آماری یا همان تحلیل ANOVA زد.

جدول ۴۶. آماره‌های توصیفی بررسی مسائل هویتی شیعه در ایران، برحسب سه حوزه فعالیت عملیاتی

حداکثر حدافل	حداقل	فاصله اطمینان ۹۵ درصد		خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد پاسخگو	حوزه‌های فعالیت
		کران بالا	کران پایین					
۲۰	۴	۱۵/۶۷	۱۱/۲۷	۱/۰۴۷	۴/۵۶۳	۱۳/۴۷	۱۹	دانشگاهی
۲۱	۱۲	۱۹/۲۶	۱۴/۷۴	۱/۰۰۰	۳/۱۶۲	۱۷/۰۰	۱۰	حوزوی
۲۰	۹	۱۹/۴۳	۱۵/۷۴	۰/۸۳۹	۲/۹۰۶	۱۷/۵۸	۱۲	فعال فرهنگی
۲۱	۴	۱۶/۸۷	۱۴/۲۱	۰/۶۵۸	۴/۲۱۴	۱۵/۵۴	۴۱	جمع کل

در جدول ۴۷، آزمون مربوط به برابری واریانس‌ها صورت گرفته در بین گروه یکسان تلقی شده است. اما باتوجه به اینکه مقدار sig به میزان ۰/۰۹۸ بزرگ‌تر از مقدار احتمال خطای نوع اول ($\alpha=0,05$) است؛ در نتیجه فرض برابری واریانس‌ها (یا به شکل دقیق، پراکندگی‌ها) رد نمی‌شود. از این رو باید برای سنجش این امر از آنالیز واریانس استفاده کرد.

جدول ۴۷. بررسی همگنی واریانس شاخص بررسی مسائل هویتی شیعه در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	درجه آزادی ۲	درجه آزادی ۱	آزمون لون
۰/۰۹۸	۳۸	۲	۲/۴۷۱

بخش و قسمت مهم در تحلیل واریانس، جدول آنالیز واریانس یا ANOVA است. در ستون آخر و همچنین ستون F که در جدول ۴۸ دیده می‌شود، مشخص است که فرض صفر، یعنی برابری میانگین در بین سه گروه تأیید نمی‌شود. مقدار sig کمتر از ۰/۰۵ بوده، در نتیجه بین حداقل دو گروه از گروه‌ها با یکدیگر از لحاظ آماری به‌طور معنی‌دار اختلاف وجود دارد.

جدول ۴۸. آنالیز واریانس شاخص بررسی مسائل هویتی شیعه در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	مقدار آزمون F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۰۱۰	۵/۱۹۷	۷۶/۲۷۱	۲	۱۵۲/۵۴۲	واریانس بین‌گروهی
-	-	۱۴/۶۷۵	۳۸	۵۵۷/۶۵۴	واریانس درون‌گروهی
-	-	-	۴۰	۷۱۰/۱۹۵	جمع

روش یا تکنیک «پس‌آزمون توکی (Tukey's b)» یکی از روش‌های مناسب برای اجرای پس‌آزمون است؛ به‌طوری‌که علاوه‌بر کنترل سطح خطای آزمون‌های هم‌زمان، گروه‌های همسان و متجانس را هم معرفی می‌کند. جدول ۴۹ نشان می‌دهد که گروه دانشگاهیان و گروه حوزویان با فعالان فرهنگی از نظر اهمیت‌قائل‌شدن برای مسائل هویتی شیعه در ایران، یکسان هستند؛ ولی گروه دانشگاهیان با گروه فعالان فرهنگی، اختلاف معنی‌داری از لحاظ آماری دارند؛ زیرا برای گروه دانشگاهیان و فعالان فرهنگی مقدار sig برابر با ۰/۰۱۴ است. درحالی‌که از طرفی برای گروه حوزویان و فعالان فرهنگی مقدار sig حدود ۰/۹۶۱، برای حوزویان و دانشگاهیان ۰/۰۶۶ بوده که نشانگر یکسان‌بودن میانگین در بین این دو گروه است.

جدول ۴۹. خروجی پس‌آزمون توکی در تحلیل واریانس بررسی مسائل هویتی شیعه در ایران
برحسب سه حوزه عملیاتی

فاصله اطمینان ۹۵ درصد		سطح معنی‌داری	خطای استاندارد	تفاوت میانگین	سطوح عملیاتی (J)	سطوح عملیاتی (I)
کران بالا	کران پایین					
۰/۱۸	- ۷/۲۳	۰/۰۶۶	۱/۴۴۸	- ۳/۵۲۶	حوزوی	دانشگاهی
- ۰/۷۱	- ۷/۵۱	۰/۰۱۴	۱/۳۴۲	- ۴/۱۱۰	فعال فرهنگی	
۷/۲۳	- ۰/۱۸	۰/۰۶۶	۱/۴۴۸	۳/۵۲۶	دانشگاهی	حوزوی
۲/۸۴	- ۴/۰۱	۰/۹۶۱	۱/۳۰۵	- ۰/۵۸۳	فعال فرهنگی	
۷/۵۱	۰/۷۱	۰/۰۱۴	۱/۳۴۲	۴/۱۱۰	دانشگاهی	فعال فرهنگی
۴/۰۱	- ۲/۸۴	۰/۹۶۱	۱/۳۰۵	۰/۵۸۳	حوزوی	

همچنین در انتهای این خروجی، گروه‌های همگن مشخص شده است. در جدول ۵۰ مشخص شده است که دو گروه حوزویان و فعالان فرهنگی در حوزه بررسی مسائل هویتی شیعه در ایران همسان هستند.

جدول ۵۰. خروجی گروه‌های همسان یا همگن در تحلیل واریانس شاخص بررسی مسائل هویتی شیعه در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

زیرمجموعه‌های الفای = ۰/۰۵		تعداد پاسخگو	حوزه فعالیت
۲	۱		
-	۱۳/۴۷	۱۹	دانشگاهی
۱۷/۰۰	-	۱۰	حوزوی
۱۷/۵۸	-	۱۲	فعال فرهنگی

۵-۲- آزمون مقایسه میانگین شاخص نحوه مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به‌عنوان دیگری برحسب سه حوزه عملیاتی

برحسب جدول ۵۱ آماره‌های توصیفی حاصل از بررسی شاخص نحوه مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به‌عنوان دیگری برحسب سه حوزه فعالیت عملیاتی نشان می‌دهد:

الف) دانشگاهیان با میانگین ۲۸/۸۹ از ۳۵ به‌مراتب بیشتر از دو گروه دیگر، مسائل ناشی از نحوه مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به‌عنوان دیگری را بااهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) برحسب انحراف معیار، دانشگاهیان با ۵/۱۵۲ اجماع نظر بیشتری درمورد اهمیت مسائل ناشی از نحوه مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به‌عنوان دیگری به‌عنوان مسئله محوری داشته‌اند.

ج) براساس فاصله اطمینان و مقادیر حاصل نیز می‌توان نتیجه حدس‌هایی درمورد یکسان‌بودن میزان اهمیت مسائل ناشی از نحوه مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به‌عنوان دیگری در سه حوزه فعالیت عملیاتی فوق مطرح کرد. به‌نظر می‌رسد که کمترین میزان اهمیت‌قائل‌شدن برای مسائل ناشی از نحوه مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به‌عنوان دیگری، مربوط به فعالان فرهنگی و بیشترین میزان اهمیت‌قائل‌شدن برای مسائل ناشی از نحوه مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به‌عنوان دیگری در جامعه شیعی ایران نیز در اختیار گروه حوزویان قرار گرفته است. ولی باتوجه‌به نمونه تصادفی گرفته‌شده باید برای اثبات این نظریه، دست به انجام آزمون آماری یا همان تحلیل ANOVA زد.

جدول ۵۱. آماره‌های توصیفی بررسی شاخص اهمیت مسائل ناشی از نحوه مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به‌عنوان دیگری برحسب سه حوزه عملیاتی

حداکثر حدافل	حدافل	فاصله اطمینان ۹۵ درصد		خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد پاسخگو	حوزه‌های فعالیت
		کران بالا	کران پایین					
۳۴	۱۸	۳۱/۳۸	۲۶/۴۱	۱/۱۸۲	۵/۱۵۲	۲۸/۸۹	۱۹	دانشگاهی
۳۴	۱۳	۳۲/۴۳	۲۲/۷۷	۲/۱۳۵	۶/۷۵۳	۲۷/۶۰	۱۰	حوزوی
۳۳	۱۵	۲۷/۶۸	۲۰/۳۲	۱/۶۷۰	۵/۷۸۴	۲۴/۰۰	۱۲	فعال فرهنگی
۳۴	۱۳	۲۹/۰۴	۲۵/۲۶	۰/۹۳۵	۵/۹۹۰	۲۷/۱۵	۴۱	جمع کل

در جدول ۵۲، آزمون مربوط به برابری واریانس‌ها صورت گرفته در بین گروه یکسان تلقی شده است. اما باتوجه به اینکه مقدار sig به میزان ۰/۵۲۹ بزرگتر از مقدار احتمال خطای نوع اول ($\alpha=0,05$) است. در نتیجه فرض برابری واریانس‌ها (یا به شکل دقیق، پراکندگی‌ها) رد نمی‌شود. از این رو باید برای سنجش این امر از آنالیز واریانس استفاده کرد.

جدول ۵۲: بررسی همگنی واریانس شاخص اهمیت مسائل ناشی از نحوه مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به عنوان دیگری برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی داری	درجه آزادی ۲	درجه آزادی ۱	آزمون لون
۰/۵۲۹	۳۸	۲	۰/۶۴۷

بخش و قسمت مهم در تحلیل واریانس، جدول آنالیز واریانس یا ANOVA است. در ستون آخر و همچنین ستون F که در جدول ۵۳ دیده می‌شود، مشخص است که فرض صفر یعنی برابری میانگین در بین سه گروه یا تیمار تأیید می‌شود. مقدار sig بیشتر از ۰/۰۵ بوده، در نتیجه بین هیچ کدام از گروه‌ها با یکدیگر از لحاظ آماری به طور معنی دار اختلاف وجود ندارد.

جدول ۵۳. آنالیز واریانس شاخص اهمیت مسائل ناشی از نحوه مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به عنوان دیگری برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی داری	مقدار آزمون F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۰۸۰	۲/۷۰۶	۸۹/۴۶۶	۲	۱۷۸/۹۳۲	واریانس بین گروهی
-	-	۳۳/۰۵۸	۳۸	۱۲۵۶/۱۸۹	واریانس درون گروهی
-	-	-	۴۰	۱۴۳۵/۱۲۲	جمع

۶-۲- آزمون مقایسه میانگین شاخص آموزش و تربیت شیعیان در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

برحسب جدول ۵۴ آماره‌های توصیفی حاصل از بررسی شاخص آموزش و تربیت و تربیت شیعیان در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی نشان می‌دهد:

(الف) حوزویان با میانگین ۱۲/۴۰ از ۱۴ به مراتب بیشتر از دو گروه دیگر، مسائل ناشی از آموزش و تربیت و تربیت شیعیان در ایران را دارای اهمیت بالا قلمداد کرده‌اند.

(ب) برحسب انحراف معیار، حوزویان با ۱/۵۰۶ اجماع نظر بیشتری در مورد اهمیت یافتن مسائل ناشی از آموزش و تربیت شیعیان در ایران داشته‌اند.

(ج) براساس فاصله اطمینان و مقادیر حاصل نیز می‌توان حدس‌هایی در مورد نابرابری در مقدار اهمیت آموزش و تربیت شیعیان در ایران در نزد سه حوزه عملیاتی فوق مطرح کرد. به نظر می‌رسد که کمترین میزان اهمیت مسائل ناشی از آموزش و تربیت شیعیان در ایران، مربوط به دانشگاهیان و بیشترین اهمیت مسائل ناشی از آموزش و تربیت شیعیان در ایران نیز از سوی حوزویان مطرح شده است. ولی با توجه به نمونه تصادفی گرفته شده باید برای اثبات این نظریه، دست به انجام آزمون آماری یا همان تحلیل ANOVA زد.

جدول ۵۴. آماره‌های توصیفی بررسی مسائل ناشی از آموزش و تربیت شیعیان در ایران برحسب سه حوزه فعالیت عملیاتی

حداکثر حدافل	فاصله اطمینان ۹۵ درصد		خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد پاسخگو	حوزه‌های فعالیت	
	کران بالا	کران پایین						
۱۴	۲	۱۱/۴۲	۸/۰۵	۰/۸۰۱	۳/۴۹۴	۹/۷۴	۱۹	دانشگاهی
۱۴	۹	۱۳/۴۸	۱۱/۳۲	۰/۴۷۶	۱/۵۰۶	۱۲/۴۰	۱۰	حوزوی
۱۴	۶	۱۳/۱۱	۱۰/۳۹	۰/۶۱۷	۲/۱۳۷	۱۱/۷۵	۱۲	فعال فرهنگی
۱۴	۲	۱۱/۹۱	۱۰/۰۵	۰/۴۶۰	۲/۹۴۵	۱۰/۹۸	۴۱	جمع کل

در جدول ۵۵، آزمون مربوط به برابری واریانس‌ها صورت گرفته در بین گروه یکسان تلقی شده است. اما با توجه به اینکه مقدار sig به میزان ۰/۰۱۰ کوچک‌تر از مقدار احتمال خطای

نوع اول ($\alpha=0.05$) است. در نتیجه فرض برابری واریانس‌ها (یا به شکل دقیق، پراکندگی‌ها) رد می‌شود. از این رو باید برای سنجش این امر از آنالیز واریانس استفاده کرد.

جدول ۵۵. بررسی همگنی واریانس شاخص بررسی مسائل ناشی از آموزش و تعلیم و تربیت شیعیان در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	درجه آزادی ۲	درجه آزادی ۱	آزمون لون
۰/۰۱۰	۳۸	۲	۵/۱۷۳

بخش و قسمت مهم در تحلیل واریانس، جدول آنالیز واریانس یا ANOVA است. در ستون آخر و همچنین ستون F که در جدول ۵۶ دیده می‌شود، مشخص است که فرض صفر یعنی برابری میانگین در بین سه گروه تأیید نمی‌شود. مقدار sig کمتر از ۰/۰۵ بوده، در نتیجه بین حداقل دو گروه از گروه‌ها با یکدیگر از لحاظ آماری به طور معنی‌دار اختلاف وجود دارد.

جدول ۵۶. آنالیز واریانس شاخص بررسی مسائل ناشی از آموزش و تعلیم و تربیت شیعیان در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	مقدار آزمون F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۰۳۴	۳/۷۰۷	۲۸/۳۲۱	۲	۵۶/۶۴۱	واریانس بین گروهی
-	-	۷/۶۴۰	۳۸	۲۹۰/۳۳۴	واریانس درون گروهی
-	-	-	۴۰	۳۴۶/۹۷۶	جمع

داده‌های مندرج در جدول ۵۷، نشان می‌دهد که گروه دانشگاهیان و فعالان فرهنگی و گروه حوزویان با فعالان فرهنگی از نظر اهمیت‌قائل‌شدن برای مسائل ناشی از آموزش و تعلیم و تربیت شیعیان در ایران، یکسان هستند؛ ولی گروه دانشگاهیان با گروه حوزویان، اختلاف معنی‌داری از لحاظ آماری دارند؛ زیرا برای گروه دانشگاهیان و فعالان فرهنگی مقدار sig برابر با ۰/۱۵۹ و برای گروه حوزویان با فعالان فرهنگی برابر ۰/۷۹۹ است. در حالی که از طرفی برای گروه دانشگاهیان و حوزویان مقدار sig حدود ۰/۰۲۵ بوده که نشانگر یکسان‌نبودن میانگین در بین این دو گروه است.

جدول ۵۷. خروجی پس‌آزمون توکی در تحلیل واریانس بررسی مسائل ناشی از آموزش و تعلیم و تربیت شیعیان در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

فاصله اطمینان ۹۵ درصد		سطح معنی داری	خطای استاندارد	تفاوت میانگین	سطوح عملیاتی (د)	سطوح عملیاتی (ا)
کران بالا	کران پایین					
- ۲/۸۷	- ۵/۰۴	۰/۰۲۵	۰/۹۳۲	- ۲/۶۶۳	حوزوی	دانشگاهی
۰/۵۵	- ۴/۵۸	۰/۱۵۹	۱/۰۱۱	- ۲/۰۱۳	فعال فرهنگی	
۵/۰۴	۰/۲۹	۰/۰۲۵	۰/۹۳۲	۲/۶۶۳	دانشگاهی	حوزوی
۲/۶۸	- ۱/۳۸	۰/۷۹۹	۰/۷۷۹	۰/۶۵۰	فعال فرهنگی	
۴/۵۸	- ۰/۵۵	۰/۱۵۹	۱/۰۱۱	۲/۰۱۳	دانشگاهی	فعال فرهنگی
۱/۳۸	- ۲/۶۸	۰/۷۹۹	۰/۷۷۹	- ۰/۶۵۰	حوزوی	

۷-۲- آزمون مقایسه میانگین شاخص پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع برحسب سه حوزه عملیاتی

برحسب جدول ۵۷ آماره‌های توصیفی حاصل از بررسی شاخص پیوند دین و سیاست در جامعه ایران، با تأکید بر تشیع، برحسب سه حوزه فعالیت عملیاتی نشان می‌دهد:

الف) دانشگاهیان با میانگین ۱۷/۲۱ از ۲۱ به مراتب بیشتر از دو گروه دیگر، مسائل ناشی از پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع را با اهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) برحسب انحراف معیار، دانشگاهیان با ۲/۶۹۱ اجماع نظر بیشتری در مورد اهمیت مسائل ناشی از پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع به عنوان مسئله محوری داشته‌اند.

ج) براساس فاصله اطمینان و مقادیر حاصل نیز می‌توان نتیجه حدس‌هایی در مورد یکسان نبودن میزان اهمیت پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع، در سه حوزه فعالیت عملیاتی فوق مطرح کرد. به نظر می‌رسد که کمترین میزان اهمیت‌فائل شدن برای مسائل ناشی از پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع مربوط به حوزویان و بیشترین میزان اهمیت‌فائل شدن برای مسائل ناشی از پیوند دین و سیاست در

جامعه ایران با تأکید بر تشیع نیز در اختیار گروه حوزویان قرار گرفته است. ولی باتوجه به نمونه تصادفی گرفته شده باید برای اثبات این نظریه، دست به انجام آزمون آماری یا همان تحلیل ANOVA زد.

جدول ۵۷. آماره‌های توصیفی بررسی شاخص اهمیت مسائل ناشی از پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع برحسب سه حوزه عملیاتی

حداکثر	حداقل	فاصله اطمینان ۹۵ درصد		خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد پاسخگو	حوزه‌های فعالیت
		کران بالا	کران پایین					
۲۱	۱۲	۱۸/۷۸	۱۵/۶۴	۰/۷۴۸	۳/۲۵۹	۱۷/۲۱	۱۹	دانشگاهی
۲۱	۶	۲۰/۴۴	۱۲/۱۶	۱/۸۳۲	۵/۷۹۳	۱۶/۳۰	۱۰	حوزوی
۲۱	۱۱	۱۸/۵۴	۱۵/۱۲	۰/۷۷۷	۲/۶۹۱	۱۶/۸۳	۱۲	فعال فرهنگی
۲۱	۶	۱۸/۰۸	۱۵/۶۸	۰/۵۹۴	۳/۸۰۳	۱۶/۸۸	۴۱	جمع کل

در جدول ۵۸، آزمون مربوط به برابری واریانس‌ها صورت گرفته در بین گروه یکسان تلقی شده است. اما باتوجه به اینکه مقدار sig به میزان ۰/۵۲۹ بزرگ‌تر از مقدار احتمال خطای نوع اول ($\alpha=0,05$) است؛ در نتیجه فرض برابری واریانس‌ها (یا به شکل دقیق، پراکندگی‌ها) رد نمی‌شود. از این رو باید برای سنجش این امر از آنالیز واریانس استفاده کرد.

جدول ۵۸. بررسی همگنی واریانس شاخص اهمیت مسائل ناشی از پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	درجه آزادی ۲	درجه آزادی ۱	آزمون لون
۰/۰۰۸	۳۸	۲	۵/۵۷۴

بخش و قسمت مهم در تحلیل واریانس، جدول آنالیز واریانس یا ANOVA است. در ستون آخر و همچنین ستون F که در جدول ۵۹ دیده می‌شود، مشخص است که فرض صفر یعنی برابری میانگین در بین سه گروه یا تیمار تأیید می‌شود. مقدار sig بیشتر از ۰/۰۵ بوده، در نتیجه بین هیچ کدام از گروه‌ها با یکدیگر از لحاظ آماری به طور معنی‌دار اختلاف وجود ندارد.

جدول ۵۹. آنالیز واریانس شاخص اهمیت مسائل ناشی از پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	مقدار آزمون F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۸۳۵	۰/۱۸۱	۲/۷۳۳	۲	۵/۴۶۶	واریانس بین گروهی
-	-	۱۵/۰۷۷	۳۸	۵۷۲/۹۲۵	واریانس درون گروهی
-	-	-	۴۰	۵۷۸/۳۹۰	جمع

۸-۲- آزمون مقایسه میانگین شاخص مسائل اقتصادی شیعیان در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

برحسب جدول ۶۰ آماره‌های توصیفی حاصل از شاخص مسائل اقتصادی شیعیان در ایران برحسب سه حوزه فعالیت عملیاتی نشان می‌دهد:

الف) فعالان فرهنگی با میانگین ۱۵/۷۵ از ۲۱ به مراتب بیشتر از دو گروه دیگر، مسائل اقتصادی شیعیان در ایران را با اهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) برحسب انحراف معیار، فعالان فرهنگی با ۳/۱۰۸ در مورد اهمیت مسائل اقتصادی شیعیان در ایران به‌عنوان یکی از مسائل محوری جامعه تشیع اجماع نظر بیشتری داشته‌اند.

ج) براساس فاصله اطمینان و مقادیر حاصل نیز می‌توان نتیجه حدس‌هایی در مورد یکسان بودن میزان اهمیت مسائل اقتصادی شیعیان در ایران در سه حوزه فعالیت عملیاتی فوق مطرح کرد. به نظر می‌رسد که کمترین میزان اهمیت قائل شدن برای مسائل اقتصادی شیعیان در ایران مربوط به حوزویان و بیشترین میزان اهمیت قائل شدن برای مسائل اقتصادی شیعیان در ایران نیز در اختیار گروه حوزویان قرار گرفته است؛ ولی با توجه به نمونه تصادفی گرفته شده باید برای اثبات این نظریه، دست به انجام آزمون آماری یا همان تحلیل ANOVA زد.

جدول ۶۰. آماره‌های توصیفی بررسی شاخص اهمیت مسائل اقتصادی شیعیان در ایران با تأکید بر تشیع برحسب سه حوزه عملیاتی

حداکثر	حداقل	فاصله اطمینان ۹۵ درصد		خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد پاسخگو	حوزه‌های فعالیت
		کران بالا	کران پایین					
۲۱	۹	۱۶/۳۵	۱۳/۲۳	۰/۷۴۴	۳/۲۴۲	۱۴/۷۹	۱۹	دانشگاهی
۲۱	۵	۱۸/۹۶	۱۱/۸۴	۱/۵۷۲	۴/۹۷۱	۱۵/۴۰	۱۰	حوزوی
۲۰	۱۲	۱۷/۷۲	۱۳/۷۷	۰/۸۹۷	۳/۱۰۸	۱۵/۷۵	۱۲	فعال فرهنگی
۲۱	۵	۱۶/۳۶	۱۴/۰۸	۰/۵۶۶	۳/۶۲۳	۱۵/۲۲	۴۱	جمع کل

در جدول ۶۱ آزمون مربوط به برابری واریانس‌ها صورت گرفته در بین گروه یکسان تلقی شده است. اما باتوجه به اینکه مقدار sig به میزان ۰/۳۳۶ بزرگ‌تر از مقدار احتمال خطای نوع اول ($\alpha=0.05$) است؛ در نتیجه فرض برابری واریانس‌ها (یا به شکل دقیق، پراکندگی‌ها) رد نمی‌شود. از این رو باید برای سنجش این امر از آنالیز واریانس استفاده کرد.

جدول ۶۱. بررسی همگنی واریانس شاخص اهمیت مسائل اقتصادی شیعیان در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

آزمون لون	درجه آزادی ۱	درجه آزادی ۲	سطح معنی داری
۱/۱۲۱	۲	۳۸	۰/۳۳۶

بخش و قسمت مهم در تحلیل واریانس، جدول آنالیز واریانس یا ANOVA است. در ستون آخر و همچنین ستون F که در جدول ۶۲ دیده می‌شود، مشخص است که فرض صفر یعنی برابری میانگین در بین سه گروه یا تیمار تأیید می‌شود. مقدار sig بیشتر از ۰/۰۵ بوده، در نتیجه بین هیچ کدام از گروه‌ها با یکدیگر از لحاظ آماری به طور معنی دار اختلاف وجود ندارد.

جدول ۶۲. آنالیز واریانس شاخص اهمیت مسائل اقتصادی شیعیان در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی داری	مقدار آزمون F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۷۶۹	۰/۲۶۵	۳/۶۰۸	۲	۷/۲۱۶	واریانس بین گروهی
-	-	۱۳/۶۲۷	۳۸	۵۱۷/۸۰۸	واریانس درون گروهی
-	-	-	۴۰	۵۲۵/۰۲۴	جمع

۹-۲- آزمون مقایسه میانگین شاخص مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

برحسب جدول ۶۳ آماره‌های توصیفی حاصل از مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران برحسب سه حوزه عملیاتی نشان می‌دهد:

الف) فعالان فرهنگی و حوزویان با میانگین ۱۶/۵۰ از ۲۱ به مراتب بیشتر از گروه دانشگاهیان، مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران را دارای اهمیت بالا قلمداد کرده‌اند. ب) برحسب انحراف معیار، فعالان فرهنگی با ۲/۸۴۴ اجماع نظر بیشتری در مورد اهمیت یافتن مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران داشته‌اند.

ج) براساس فاصله اطمینان و مقادیر حاصل نیز می‌توان حدس‌هایی در مورد نابرابری در مقدار اهمیت مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران در نزد سه حوزه عملیاتی فوق مطرح کرد. به نظر می‌رسد که کمترین میزان اهمیت مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران مربوط به دانشگاهیان و بیشترین اهمیت مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران نیز از سوی حوزویان مطرح شده است. ولی باتوجه به نمونه تصادفی گرفته شده باید برای اثبات این نظریه، دست به انجام آزمون آماری یا همان تحلیل ANOVA زد.

جدول ۶۳. آماره‌های توصیفی بررسی مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران
برحسب سه حوزه فعالیت عملیاتی

حداکثر حدافل	فاصله اطمینان ۹۵ درصد		خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد پاسخگو	حوزه‌های فعالیت	
	کران بالا	کران پایین						
۱۴	۲	۱۱/۴۲	۸/۰۵	۰/۸۰۱	۳/۴۹۴	۹/۷۴	۱۹	دانشگاهی
۱۴	۹	۱۳/۴۸	۱۱/۳۲	۰/۴۷۶	۱/۵۰۶	۱۲/۴۰	۱۰	حوزوی
۱۴	۶	۱۳/۱۱	۱۰/۳۹	۰/۶۱۷	۲/۱۳۷	۱۱/۷۵	۱۲	فعال فرهنگی
۱۴	۲	۱۱/۹۱	۱۰/۰۵	۰/۴۶۰	۲/۹۴۵	۱۰/۹۸	۴۱	جمع کل

در جدول ۶۴، آزمون مربوط به برابری واریانس‌ها صورت گرفته در بین گروه یکسان تلقی شده است. اما با توجه به اینکه مقدار sig به میزان ۰/۳۹۷ بزرگ‌تر از مقدار احتمال خطای نوع اول ($\alpha=0.05$) است. در نتیجه فرض برابری واریانس‌ها (یا به شکل دقیق، پراکندگی‌ها) رد نمی‌شود. از این رو باید برای سنجش این امر از آنالیز واریانس استفاده کرد.

جدول ۶۴. بررسی همگنی واریانس شاخص بررسی مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

آزمون لون	درجه آزادی ۱	درجه آزادی ۲	سطح معنی‌داری
۰/۹۷۴	۲	۳۸	۰/۳۹۷

بخش و قسمت مهم در تحلیل واریانس، جدول آنالیز واریانس یا ANOVA است. در ستون آخر و همچنین ستون F که در جدول ۶۵ دیده می‌شود، مشخص است که فرض صفر یعنی برابری میانگین در بین سه گروه تأیید نمی‌شود. مقدار sig کمتر از ۰/۰۵ بوده، در نتیجه بین حداقل دو گروه از گروه‌ها با یکدیگر از لحاظ آماری به‌طور معنی‌دار اختلاف وجود دارد.

جدول ۶۵. آنالیز واریانس شاخص بررسی مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	مقدار آزمون F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۰۰۰	۲۰/۲۷۵	۲۵۹/۲۵۹	۲	۵۱۸/۵۱۸	واریانس بین گروهی
-	-	۱۲/۷۸۷	۳۸	۴۸۵/۹۲۱	واریانس درون گروهی
-	-	-	۴۰	۱۰۰۴/۴۳۹	جمع

داده‌های مندرج در جدول ۶۶، نشان می‌دهد که گروه حوزویان با گروه فعالان فرهنگی از نظر اهمیت‌قائل شدن برای مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران، یکسان نیستند؛ ولی گروه دانشگاهیان و حوزویان و گروه دانشگاهیان با فعالان فرهنگی، اختلاف معنی‌داری از لحاظ آماری دارند؛ زیرا برای گروه دانشگاهیان و حوزویان مقدار sig. برابر با ۰/۰۰۰ و برای گروه دانشگاهیان با فعالان فرهنگی نیز برابر ۰/۰۰۰ است. درحالی‌که از طرفی برای گروه حوزویان و فعالان فرهنگی مقدار sig. حدود ۱/۰۰۰، بوده که نشانگر یکسان بودن میانگین در بین این دو گروه است.

جدول ۶۶. خروجی پس‌آزمون توکی در تحلیل واریانس بررسی مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

فاصله اطمینان ۹۵ درصد	سطح معنی‌داری		خطای استاندارد	تفاوت میانگین	سطوح عملیاتی (I)	سطوح عملیاتی (J)
	کران پایین	کران بالا				
- ۳/۲۲	- ۱۱/۰۵	۰/۰۰۰	۱/۴۹۳	- ۷/۱۳۲	حوزوی	دانشگاهی
- ۴/۰۷	- ۱۰/۱۹	۰/۰۰۰	۱/۲۰۶	- ۷/۱۳۲	فعال فرهنگی	
۱۱/۰۵	۳/۲۲	۰/۰۰۰	۱/۴۹۳	۷/۱۳۲	دانشگاهی	حوزوی
۳/۸۷	- ۳/۸۷	۱/۰۰۰	۱/۴۵۷	۰/۰۰۰	فعال فرهنگی	
۱۰/۱۹	۴/۰۷	۰/۰۰۰	۱/۲۰۶	۷/۱۳۲	دانشگاهی	فعال فرهنگی
۳/۸۷	- ۳/۸۷	۱/۰۰۰	۱/۴۵۷	۰/۰۰۰	حوزوی	

همچنین در انتهای این خروجی، گروه‌های همگن مشخص شده است. در جدول ۶۷ مشخص شده است که دو گروه حوزویان و فعالان فرهنگی همسان هستند.

جدول ۶۷. خروجی گروه‌های همسان یا همگن در تحلیل واریانس شاخص بررسی مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

زیرمجموعه‌های آلفای = ۰/۰۵		تعداد پاسخگو	حوزه فعالیت
۲	۱		
-	۹/۳۷	۱۹	دانشگاهی
۱۶/۵۰	-	۱۰	حوزوی
۱۶/۵۰	-	۱۲	فعال فرهنگی

۱۰-۲- آزمون مقایسه میانگین شاخص مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

برحسب جدول ۶۸ آماره‌های توصیفی حاصل از مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران برحسب سه حوزه عملیاتی نشان می‌دهد:

الف) فعالان فرهنگی با میانگین ۱۶/۲۵ از ۲۱ به مراتب بیشتر از دو گروه دیگر، مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران را دارای اهمیت بالا قلمداد کرده‌اند.

ب) برحسب انحراف معیار، فعالان فرهنگی با ۲/۰۱ اجماع نظر بیشتری در مورد اهمیت یافتن مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران داشته‌اند.

ج) براساس فاصله اطمینان و مقادیر حاصل نیز می‌توان حدس‌هایی در مورد نابرابری در مقدار اهمیت مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران در نزد سه حوزه عملیاتی فوق مطرح کرد. به نظر می‌رسد که کمترین میزان اهمیت مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران مربوط به دانشگاهیان و بیشترین اهمیت مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران نیز از سوی حوزویان مطرح شده است. ولی با توجه به نمونه تصادفی گرفته شده باید برای اثبات این نظریه، دست به انجام آزمون آماری یا همان تحلیل ANOVA زد.

جدول ۶۸. آماره‌های توصیفی بررسی مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران برحسب سه حوزه فعالیت عملیاتی

حداکثر	حداقل	فاصله اطمینان ۹۵ درصد		خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد پاسخگو	حوزه‌های فعالیت
		کران بالا	کران پایین					
۱۸	۱۱	۱۵/۰۹	۱۳/۱۲	۰/۴۷۱	۲/۰۵۲	۱۴/۱۱	۱۹	دانشگاهی
۲۰	۱۱	۱۷/۹۴	۱۴/۰۶	۰/۸۵۶	۲/۷۰۸	۱۶/۰۰	۱۰	حوزوی
۲۰	۱۳	۱۷/۵۲	۱۴/۹۸	۰/۵۷۹	۲/۰۰۶	۱۶/۲۵	۱۲	فعال فرهنگی
۲۰	۱۱	۱۵/۹۵	۱۴/۴۴	۰/۳۷۳	۲/۳۹۰	۱۵/۲۰	۴۱	جمع کل

در جدول ۶۹ آزمون مربوط به برابری واریانس‌ها صورت گرفته در بین گروه یکسان تلقی شده است. اما باتوجه به اینکه مقدار sig به میزان ۰/۳۹۱ بزرگ‌تر از مقدار احتمال خطای نوع اول ($\alpha=0.05$) است. در نتیجه فرض برابری واریانس‌ها (یا به شکل دقیق، پراکندگی‌ها) رد نمی‌شود؛ از این رو باید برای سنجش این امر از آنالیز واریانس استفاده کرد.

جدول ۶۹. بررسی همگنی واریانس شاخص بررسی مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	درجه آزادی ۲	درجه آزادی ۱	آزمون لون
۰/۳۹۱	۳۸	۲	۰/۹۶۱

بخش و قسمت مهم در تحلیل واریانس، جدول آنالیز واریانس یا ANOVA است. در ستون آخر و همچنین ستون F که در جدول ۷۰ دیده می‌شود، مشخص است که فرض صفر یعنی برابری میانگین در بین سه گروه تأیید نمی‌شود. مقدار sig کمتر از ۰/۰۵ بوده؛ در نتیجه بین حداقل دو گروه از گروه‌ها با یکدیگر از لحاظ آماری به طور معنی‌دار اختلاف وجود دارد.

جدول ۷۰. آنالیز واریانس شاخص بررسی مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	مقدار آزمون F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۰۲۰	۴/۳۳۰	۲۱/۲۰۰	۲	۴۲/۴۰۰	واریانس بین‌گروهی
-	-	۴/۸۹۶	۳۸	۱۸۶/۰۳۹	واریانس درون‌گروهی
-	-	-	۴۰	۲۲۸/۴۳۹	جمع

داده‌های مندرج در جدول ۷۱ نشان می‌دهد که گروه دانشگاهیان با گروه حوزویان و گروه حوزویان با گروه فعالان فرهنگی از نظر اهمیت‌فائل شدن برای مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران، یکسان نیستند؛ ولی گروه دانشگاهیان و فعالان فرهنگی، اختلاف معنی‌داری از لحاظ آماری دارند؛ زیرا برای گروه دانشگاهیان و فعالان فرهنگی مقدار sig برابر با ۰/۰۲۵ است. درحالی‌که از طرفی برای گروه دانشگاهیان و حوزویان مقدار sig حدود ۰/۲۰۱ و حوزویان و فعالان فرهنگی ۰/۹۹۳ بوده که نشانگر یکسان بودن میانگین در بین این دو گروه است.

جدول ۷۱. خروجی پس‌آزمون توکی در تحلیل واریانس بررسی مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

فاصله اطمینان ۹۵ درصد		سطح معنی‌داری	خطای استاندارد	تفاوت میانگین	سطوح عملیاتی (J)	سطوح عملیاتی (I)
کران بالا	کران پایین					
۰/۷۴	- ۴/۵۳	۰/۲۰۱	۰/۹۷۷	- ۱/۸۹۵	حوزوی	دانشگاهی
- ۰/۲۳۰	- ۴/۰۶	۰/۰۲۵	۰/۷۴۶	- ۲/۱۴۵	فعال فرهنگی	
۴/۵۳	- ۰/۷۴	۰/۲۰۱	۰/۹۷۷	- ۱/۸۹۵	دانشگاهی	حوزوی
۲/۵۰	- ۲/۹۹	۰/۹۹۳	۱/۰۳۴	- ۰/۲۵۰	فعال فرهنگی	

۴/۰۶	۰/۲۳۰	۰/۰۲۵	۰/۷۴۶	۲/۱۴۵	دانشگاهی	فعال فرهنگی
۲/۹۹	- ۲/۵۰	۰/۹۹۳	۱/۰۳۴	۰/۲۵۰	حوزوی	

همچنین در انتهای این خروجی، گروه‌های همگن مشخص شده است. در جدول ۷۲ مشخص شده است که دو گروه دانشگاهیان و حوزویان و حوزویان و فعالان فرهنگی همسان هستند.

جدول ۷۱. خروجی گروه‌های همسان یا همگن در تحلیل واریانس شاخص بررسی مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در شیعیان ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

زیرمجموعه‌های آلفای = ۰/۰۵		تعداد پاسخگو	حوزه فعالیت
۲	۱		
-	۱۴/۱۱	۱۹	دانشگاهی
۱۶/۰۰	۱۶/۰۰	۱۰	حوزوی
۱۶/۲۵	-	۱۲	فعال فرهنگی

۱۱-۲- آزمون مقایسه میانگین شاخص مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با

مدرنیته برحسب سه حوزه عملیاتی

برحسب جدول ۷۲ آماره‌های توصیفی حاصل از مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته برحسب سه حوزه عملیاتی نشان می‌دهد:

(الف) فعالان فرهنگی با میانگین ۱۲/۶۷ از ۱۴ به‌مراتب بیشتر از دو گروه دیگر، مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته را دارای اهمیت بالا قلمداد کرده‌اند.

(ب) برحسب انحراف معیار، نیز فعالان فرهنگی با ۰/۹۸۵ اجماع نظر بیشتری در مورد اهمیت یافتن مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته داشته‌اند.

(ج) براساس فاصله اطمینان و مقادیر حاصل نیز می‌توان حدس‌هایی در مورد نابرابری در مقدار اهمیت مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته در نزد سه حوزه عملیاتی فوق مطرح کرد. به‌نظر می‌رسد که کمترین میزان اهمیت مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته مربوط به دانشگاهیان و بیشترین اهمیت مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با

مدرنیته نیز از سوی فعالان فرهنگی مطرح شده است. ولی باتوجه به نمونه تصادفی گرفته شده باید برای اثبات این نظریه، دست به انجام آزمون آماری یا همان تحلیل ANOVA زد.

جدول ۷۲. آماره‌های توصیفی بررسی مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته برحسب سه حوزه فعالیت عملیاتی

حداکثر	حداقل	فاصله اطمینان ۹۵ درصد		خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد پاسخگو	حوزه‌های فعالیت
		کران بالا	کران پایین					
۱۴	۴	۱۱/۷۵	۹/۶۲	۰/۵۰۸	۲/۲۱۲	۱۰/۶۸	۱۹	دانشگاهی
۱۴	۱۰	۱۲/۸۹	۱۱/۱۱	۰/۳۹۴	۱/۲۴۷	۱۲/۰۰	۱۰	حوزوی
۱۴	۱۱	۱۳/۲۹	۱۲/۰۴	۰/۲۸۴	۰/۹۸۵	۱۲/۶۷	۱۲	فعال فرهنگی
۱۴	۴	۱۲/۱۸	۱۰/۹۹	۰/۲۹۶	۱/۸۹۷	۱۱/۵۹	۴۱	جمع کل

در جدول ۷۳ آزمون مربوط به برابری واریانس‌ها صورت گرفته در بین گروه یکسان تلقی شده است. اما باتوجه به اینکه مقدار sig به میزان ۰/۱۸۹ بزرگ‌تر از مقدار احتمال خطای نوع اول ($\alpha=0.05$) است؛ در نتیجه فرض برابری واریانس‌ها (یا به شکل دقیق، پراکندگی‌ها) رد نمی‌شود. از این رو باید برای سنجش این امر از آنالیز واریانس استفاده کرد.

جدول ۷۳. بررسی همگنی واریانس شاخص بررسی مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	درجه آزادی ۲	درجه آزادی ۱	آزمون لون
۰/۱۸۹	۳۸	۲	۱/۷۳۹

بخش و قسمت مهم در تحلیل واریانس، جدول آنالیز واریانس یا ANOVA است. در ستون آخر و همچنین ستون F که در جدول ۷۴ دیده می‌شود، مشخص است که فرض صفر، یعنی برابری میانگین در بین سه گروه، تأیید نمی‌شود. مقدار sig کمتر از ۰/۰۵ بوده؛ در نتیجه بین حداقل دو گروه از گروه‌ها با یکدیگر از لحاظ آماری به طور معنی‌دار اختلاف وجود دارد.

جدول ۷۴. آنالیز واریانس شاخص بررسی مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	مقدار آزمون F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۰۱۰	۵/۲۵۳	۱۵/۵۹۰	۲	۳۱/۱۷۶	واریانس بین‌گروهی
-	-	۲/۹۶۸	۳۸	۱۱۲/۷۷۲	واریانس درون‌گروهی
-	-	-	۴۰	۱۴۳/۹۵۱	جمع

داده‌های مندرج در جدول ۷۴ نشان می‌دهد که گروه دانشگاهیان با گروه حوزویان و گروه حوزویان با گروه فعالان فرهنگی از نظر اهمیت‌فائل شدن برای مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته، یکسان نیستند؛ ولی گروه دانشگاهیان و فعالان فرهنگی، اختلاف معنی‌داری از لحاظ آماری دارند؛ زیرا برای گروه دانشگاهیان و فعالان فرهنگی مقدار sig برابر با ۰/۰۰۶ است. درحالی‌که از طرفی برای گروه دانشگاهیان و حوزویان مقدار sig حدود ۰/۱۴۴ و حوزویان و فعالان فرهنگی ۰/۴۶۵ بوده که نشانگر یکسان بودن میانگین در بین این دو گروه است.

جدول ۷۴. خروجی پس‌آزمون توکی در تحلیل واریانس بررسی مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته برحسب سه حوزه عملیاتی

فاصله اطمینان ۹۵ درصد		سطح معنی‌داری	خطای استاندارد	تفاوت میانگین	سطوح عملیاتی (J)	سطوح عملیاتی (I)
کران بالا	کران پایین					
۰/۳۲	- ۲/۹۵	۰/۱۴۴	۰/۶۴۳	- ۱/۳۱۶	حوزوی	دانشگاهی
-۰/۵۰	- ۳/۴۶	۰/۰۰۶	۰/۵۸۲	- ۱/۹۸۲	فعال فرهنگی	
۲/۹۵	- ۰/۳۲۱	۰/۱۴۴	۰/۶۴۳	۱/۳۱۶	دانشگاهی	حوزوی
۰/۶۲	- ۱/۹۵۳	۰/۴۶۵	۰/۴۸۶	- ۰/۶۶۷	فعال فرهنگی	
۳/۴۶	۰/۵۰۱	۰/۰۰۶	۰/۵۸۱	۱/۹۸۲	دانشگاهی	فعال فرهنگی
۱/۹۵	- ۰/۶۲۰	۰/۴۶۵	۰/۴۸۶	۰/۶۶۷	حوزوی	

همچنین در انتهای این خروجی، گروه‌های همگن مشخص شده است. در جدول ۷۵ مشخص شده است که دو گروه دانشگاهیان و حوزویان و حوزویان و فعالان فرهنگی همسان هستند.

جدول ۷۵. خروجی گروه‌های همسان یا همگن در تحلیل واریانس شاخص بررسی مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته برحسب سه حوزه عملیاتی

زیرمجموعه‌های آلفای = ۰/۰۵		تعداد پاسخگو	حوزه فعالیت
۲	۱		
-	۱۰/۶۸	۱۹	دانشگاهی
۱۲/۰۰	۱۲/۰۰	۱۰	حوزوی
۱۲/۶۷	-	۱۲	فعال فرهنگی

۱۲-۲- آزمون مقایسه میانگین شاخص مسائل ناشی از مناسک شیعی برحسب سه حوزه عملیاتی

برحسب جدول ۷۶ آماره‌های توصیفی حاصل از بررسی شاخص مسائل ناشی از مناسک شیعی برحسب سه حوزه فعالیت عملیاتی نشان می‌دهد:

الف) حوزویان با میانگین ۱۷/۱۰ از ۲۱ به مراتب بیشتر از دو گروه دیگر، مسائل ناشی از مناسک شیعی را با اهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) برحسب انحراف معیار، دانشگاهیان با ۳/۴۳۵ اجماع نظر بیشتری در مورد اهمیت مسائل ناشی از مناسک شیعی به‌عنوان مسئله محوری داشته‌اند.

ج) براساس فاصله اطمینان و مقادیر حاصل نیز می‌توان نتیجه حدس‌هایی در مورد یکسان نبودن میزان اهمیت مسائل ناشی از مناسک شیعی در سه حوزه فعالیت عملیاتی فوق مطرح کرد.

به نظر می‌رسد که کمترین میزان اهمیت قائل شدن برای مسائل ناشی از مناسک شیعی مربوط به فعالان فرهنگی و بیشترین اهمیت قائل شده برای مسائل ناشی از مناسک شیعی نیز در اختیار گروه حوزویان قرار گرفته است. ولی باتوجه به نمونه تصادفی گرفته شده باید برای اثبات این نظریه، دست به انجام آزمون آماری یا همان تحلیل ANOVA زد.

جدول ۷۷. آماره‌های توصیفی بررسی شاخص اهمیت مسائل ناشی از مناسک شیعی برحسب سه حوزه عملیاتی

حداکثر	حداقل	فاصله اطمینان ۹۵ درصد		خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد پاسخگو	حوزه‌های فعالیت
		کران بالا	کران پایین					
۲۱	۱۰	۱۸/۰۲	۱۴/۷۱	۰/۷۸۸	۳/۴۳۵	۱۶/۳۷	۱۹	دانشگاهی
۲۱	۸	۲۰/۲۴	۱۳/۹۶	۱/۳۸۶	۴/۳۸۳	۱۷/۱۰	۱۰	حوزوی
۲۱	۸	۱۶/۷۶	۱۱/۹۱	۱/۱۰۳	۳/۸۲۲	۱۴/۳۳	۱۲	فعال فرهنگی
۲۱	۸	۱۷/۱۷	۱۴/۷۴	۰/۶۰۲	۳/۸۵۳	۱۵/۹۵	۴۱	جمع کل

در جدول ۷۸ آزمون مربوط به برابری واریانس‌ها صورت گرفته در بین گروه یکسان تلقی شده است. اما باتوجه به اینکه مقدار sig به میزان $0/803$ بزرگ‌تر از مقدار احتمال خطای نوع اول ($0,05 = \alpha$) است؛ در نتیجه فرض برابری واریانس‌ها (یا به شکل دقیق، پراکندگی‌ها) رد نمی‌شود. از این رو باید برای سنجش این امر از آنالیز واریانس استفاده کرد.

جدول ۷۸. بررسی همگنی واریانس شاخص اهمیت مسائل ناشی از مناسک شیعی برحسب سه حوزه عملیاتی

آزمون لون	درجه آزادی ۱	درجه آزادی ۲	سطح معنی‌داری
۰/۲۲۰	۲	۳۸	۰/۸۰۳

بخش و قسمت مهم در تحلیل واریانس، جدول آنالیز واریانس یا ANOVA است. در ستون آخر و همچنین ستون F که در جدول ۷۹ دیده می‌شود، مشخص است که فرض صفر، یعنی برابری میانگین در بین سه گروه یا تیمار تأیید می‌شود. مقدار sig بیشتر از $0/05$ بوده؛ در نتیجه بین هیچ‌کدام از گروه‌ها با یکدیگر از لحاظ آماری به‌طور معنی‌دار اختلاف وجود ندارد.

جدول ۷۹. آنالیز واریانس شاخص اهمیت مسائل ناشی از مناسک شیعی برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی داری	مقدار آزمون F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۲۰۲	۱/۶۶۷	۲۳/۹۵۷	۲	۴۷/۹۱۵	واریانس بین گروهی
-	-	۱۴/۳۶۸	۳۸	۵۴۵/۹۸۸	واریانس درون گروهی
-	-	-	۴۰	۵۹۳/۹۰۲	جمع

۱۳-۲- آزمون مقایسه میانگین شاخص مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان برحسب سه حوزه عملیاتی

برحسب جدول ۸۰ آماره‌های توصیفی حاصل از بررسی شاخص مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان برحسب سه حوزه فعالیت عملیاتی نشان می‌دهد:

(الف) حوزویان با میانگین ۱۱/۹۰ از ۱۴ به مراتب بیشتر از دو گروه دیگر، مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان را با اهمیت قلمداد کرده‌اند.

(ب) برحسب انحراف معیار، حوزویان با ۱/۷۹۲ اجماع نظر بیشتری در مورد اهمیت مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان به عنوان مسئله محوری داشته‌اند.

(ج) براساس فاصله اطمینان و مقادیر حاصل نیز می‌توان نتیجه حدس‌هایی در مورد یکسان نبودن میزان اهمیت مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان در سه حوزه فعالیت عملیاتی فوق مطرح کرد. به نظر می‌رسد که کمترین میزان اهمیت قائل شدن برای مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان مربوط به فعالان فرهنگی و بیشترین اهمیت قائل شده برای مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان نیز در اختیار گروه حوزویان قرار گرفته است. ولی با توجه به نمونه تصادفی گرفته شده باید برای اثبات این نظریه، دست به انجام آزمون آماری یا همان تحلیل ANOVA زد.

جدول ۸۰. آماره‌های توصیفی بررسی شاخص اهمیت مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان برحسب سه حوزه عملیاتی

حداکثر	حداقل	فاصله اطمینان ۹۵ درصد		خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد پاسخگو	حوزه‌های فعالیت
		کران بالا	کران پایین					
۱۴	۸	۱۲/۷۸	۱۰/۹۰	۰/۴۴۸	۱/۹۵۱	۱۱/۸۴	۱۹	دانشگاهی
۱۴	۹	۱۳/۱۸	۱۰/۶۲	۰/۵۶۷	۱/۷۹۲	۱۱/۹۰	۱۰	حوزوی
۱۴	۶	۱۲/۲۶	۸/۹۰	۰/۷۶۳	۲/۶۴۴	۱۰/۵۸	۱۲	فعال فرهنگی
۱۴	۶	۱۲/۱۷	۱۰/۸۰	۰/۳۳۹	۲/۱۶۹	۱۱/۴۹	۴۱	جمع کل

در جدول ۸۱ آزمون مربوط به برابری واریانس‌ها صورت گرفته در بین گروه یکسان تلقی شده است. اما باتوجه به اینکه مقدار sig به میزان ۰/۸۶۴ بزرگ‌تر از مقدار احتمال خطای نوع اول ($\alpha=0.05$) است؛ در نتیجه فرض برابری واریانس‌ها (یا به شکل دقیق، پراکندگی‌ها) رد نمی‌شود. از این رو باید برای سنجش این امر از آنالیز واریانس استفاده کرد.

جدول ۸۱. بررسی همگنی واریانس شاخص اهمیت مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	درجه آزادی ۲	درجه آزادی ۱	آزمون لون
۰/۴۲۹	۳۸	۲	۰/۸۶۴

بخش و قسمت مهم در تحلیل واریانس، جدول آنالیز واریانس یا ANOVA است. در ستون آخر و همچنین ستون F که در جدول ۸۲ دیده می‌شود، مشخص است که فرض صفر یعنی برابری میانگین در بین سه گروه یا تیمار تأیید نمی‌شود. مقدار sig بیشتر از ۰/۰۵ بوده؛ در نتیجه بین هیچ‌کدام از گروه‌ها با یکدیگر از لحاظ آماری به‌طور معنی‌دار اختلاف وجود ندارد.

جدول ۸۲. آنالیز واریانس شاخص اهمیت مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی‌داری	مقدار آزمون F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۲۲۳	۱/۵۱۵	۶/۹۵۰	۲	۱۳/۹۰۱	واریانس بین گروهی
-	-	۴/۵۸۸	۳۸	۱۷۴/۳۴۳	واریانس درون گروهی
-	-	-	۴۰	۱۸۸/۲۴۴	جمع

۱۴-۲- آزمون مقایسه میانگین شاخص مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

برحسب جدول ۸۳ آماره‌های توصیفی حاصل از بررسی شاخص مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران برحسب سه حوزه فعالیت عملیاتی نشان می‌دهد:

الف) حوزویان با میانگین ۴۴/۶۰ از ۵۶ به مراتب بیشتر از دو گروه دیگر، مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران را با اهمیت قلمداد کرده‌اند.

ب) برحسب انحراف معیار، فعالان فرهنگی با ۵/۹۴۴ درمورد اهمیت مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران به‌عنوان مسئله محوری، اجماع نظر بیشتری داشته‌اند. ج) براساس فاصله اطمینان و مقادیر حاصل نیز می‌توان نتیجه حدس‌هایی درمورد یکسان‌بودن میزان اهمیت مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران در سه حوزه فعالیت عملیاتی فوق مطرح کرد. به‌نظر می‌رسد که کمترین میزان اهمیت قائل‌شدن برای مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران مربوط به فعالان فرهنگی و بیشترین اهمیت قائل‌شده برای مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران نیز در اختیار گروه حوزویان قرار گرفته است. ولی باتوجه به نمونه تصادفی گرفته‌شده باید برای اثبات این نظریه، دست به انجام آزمون آماری یا همان تحلیل ANOVA زد.

جدول ۸۳. آماره‌های توصیفی بررسی شاخص اهمیت مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران شیعیان برحسب سه حوزه عملیاتی

حداکثر	حداقل	فاصله اطمینان ۹۵ درصد		خطای استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد پاسخگو	حوزه‌های فعالیت
		کران بالا	کران پایین					
۵۳	۲۸	۴۷/۰۵	۴۰/۳۲	۱/۶۰۱	۶/۹۷۷	۴۳/۶۸	۱۹	دانشگاهی
۵۶	۲۸	۵۰/۶۳	۳۸/۵۷	۲/۶۶۸	۸/۴۳۵	۴۴/۶۰	۱۰	حوزوی
۵۴	۳۳	۴۶/۱۱	۳۸/۵۶	۱/۷۱۶	۵/۹۴۴	۴۲/۳۳	۱۲	فعال فرهنگی
۵۶	۵۴	۴۵/۷۱	۴۱/۳۲	۱/۰۸۶	۶/۹۵۳	۴۳/۵۱	۴۱	جمع کل

در جدول ۸۴ آزمون مربوط به برابری واریانس‌ها صورت گرفته در بین گروه یکسان تلقی شده است. اما باتوجه به اینکه مقدار sig به میزان ۰/۴۶۲ بزرگ‌تر از مقدار احتمال خطای نوع اول ($\alpha=0,05$) است؛ در نتیجه فرض برابری واریانس‌ها (یا به شکل دقیق، پراکندگی‌ها) رد نمی‌شود. از این رو باید برای سنجش این امر از آنالیز واریانس استفاده کرد.

جدول ۸۴. بررسی همگنی واریانس شاخص اهمیت مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

آزمون لون	درجه آزادی ۱	درجه آزادی ۲	سطح معنی‌داری
۰/۷۸۸	۲	۳۸	۰/۴۶۲

بخش و قسمت مهم در تحلیل واریانس، جدول آنالیز واریانس یا ANOVA است. در ستون آخر و همچنین ستون F که در جدول ۸۵ دیده می‌شود، مشخص است که فرض صفر، یعنی برابری میانگین در بین سه گروه یا تیمار تأیید نمی‌شود. مقدار sig بیشتر از ۰/۰۵ بوده؛ در نتیجه بین هیچ‌کدام از گروه‌ها با یکدیگر از لحاظ آماری به‌طور معنی‌دار اختلاف وجود ندارد.

جدول ۸۵. آنالیز واریانس شاخص اهمیت مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران برحسب سه حوزه عملیاتی

سطح معنی داری	مقدار آزمون F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۷۵۰	۰/۲۹۰	۱۴/۵۳۶	۲	۲۹/۰۷۲	واریانس بین گروهی
-	-	۵۰/۱۳۶	۳۸	۱۹۰۵/۱۷۲	واریانس درون گروهی
-	-	-	۴۰	۱۹۳۴/۲۴۴	جمع

۱۵-۲- جمع بندی تحلیل میانگین شاخص ها بر حسب سطوح عملیاتی (دانشگاهی، حوزوی و فعال فرهنگی)

ردیف	شاخص	وجود تفاوت بین گروهها
۱	مسئله قلمداد کردن ارتباط بین مسائل ایران و شیعیان	عدم وجود تفاوت آماری بین سه حوزه عملیاتی (دانشگاهی، حوزوی و فعال فرهنگی)
۲	مسائل ناشی از هنجارهای زندگی در جامعه شیعی	وجود تفاوت آماری بین گروه دانشگاهیان و حوزویان و همچنین بین دانشگاهیان و فعالان فرهنگی
۳	مسائل ناشی از وجود تکثر فرهنگی مذهبی در جامعه ایران	عدم وجود تفاوت آماری بین سه حوزه عملیاتی ذکر شده
۴	مسائل هویتی شیعه در ایران	وجود تفاوت آماری بین گروه دانشگاهیان و فعالان فرهنگی
۵	مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با اهل سنت به عنوان دیگری	عدم وجود تفاوت آماری بین سه حوزه عملیاتی ذکر شده
۶	مسائل ناشی از آموزش و تعلیم و تربیت شیعیان در ایران	وجود تفاوت آماری بین گروه دانشگاهیان و حوزویان
۷	مسائل ناشی از پیوند دین و سیاست در جامعه ایران با تأکید بر تشیع	عدم وجود تفاوت آماری بین سه حوزه عملیاتی ذکر شده

عدم‌وجود تفاوت آماری بین سه حوزه عملیاتی ذکرشده	مسائل اقتصادی شیعیان در ایران	۸
وجود تفاوت آماری بین گروه دانشگاهیان و حوزویان و همچنین بین دانشگاهیان و فعالان فرهنگی	مسائل جمعیتی و تحرکات آن در جامعه شیعیان ایران	۹
وجود تفاوت آماری بین گروه دانشگاهیان و فعالان فرهنگی	مسائل ناشی از تفاوت‌های نسلی در بین شیعیان ایران	۱۰
وجود تفاوت آماری بین گروه دانشگاهیان و فعالان فرهنگی	مسائل ناشی از مواجهه شیعیان ایران با مدرنیته	۱۱
عدم‌وجود تفاوت آماری بین سه حوزه عملیاتی ذکرشده	مسائل ناشی از مناسک شیعی	۱۲
عدم‌وجود تفاوت آماری بین سه حوزه عملیاتی ذکرشده	مسائل ناشی از جنبه‌های معرفتی، اعتقادی و... شیعیان ایران	۱۳
عدم‌وجود تفاوت آماری بین سه حوزه عملیاتی ذکرشده	مسائل ناشی از حوزه روحانیت تشیع و نهاد دین در ایران	۱۴

بخش سوم: مرور آثار پژوهشی

مقدمه

آنچه تا این بخش به آن پرداخته شد، مجموعه‌ای بود از آثار و مطالب موجود در حیطه‌های موضوعی مسائل اجتماعی و فرهنگی ایران. چنان‌که پیش از این نیز اشاره شد، معیار انتخاب موضوعات در این کار محورهایی است که از مصاحبه با خبرگان به‌عنوان مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان ایران استخراج شده است. بدیهی است قید شیعیان در این عنوان در پژوهش‌های مورد بررسی به‌صورت مستقیم یافت نمی‌شود. از این‌رو باتوجه به آنچه مورد نظر خبرگان بوده است، پژوهش‌هایی را مورد بررسی قرار داده‌ایم که به‌نحوی با موضوع نقشه مسائل شیعیان در ارتباط باشد. همچنین سعی شد تا جای ممکن، از پژوهش‌های جدید و به‌روز در این حوزه آورده شود. لازم به ذکر است که برخی از عناوین پژوهشی در بیش از یک محور موضوعی ذکر شده‌اند؛ چراکه مطالب موجود در این پژوهش‌ها به ابعاد موضوعی مختلفی اشاره داشته است و از این‌رو ناظر به بیش از یک محور موضوعی بوده‌اند. در ادامه، ذیل سرفصل‌های جداگانه به مرور اجمالی آثار خواهیم پرداخت.

آسیب‌های ناشی از مدرنیته و جهانی‌شدن در حوزه دین

■ چالش‌های دین و معنویت در تمدن مدرن، خاکی قراملکی، ۱۳۹۴

این پژوهش در ابتدا به توضیح درباره ویژگی‌های جهان مدرن می‌پردازد و در ادامه به دو چالش کلی می‌پردازد. چالش اول بحران در منزلت و جایگاه دین است که خود به پنج قسمت تقسیم می‌شود: ۱. حذف دین در زندگی فردی و اجتماعی؛ ۲. بحران در مرجعیت دینی؛ ۳. تکثرگرایی دینی؛ ۴. فروکاهش دین و دین‌داری به تجربه قلبی و شخصی؛ ۵. سکولاریزه‌شدن ماهیت و جوهره دین.

گونه دوم چالش به‌عنوان بحران‌ها و چالش‌های اخلاقی و معنوی مورد بررسی قرار می‌گیرند که عبارتند از: ۱. حاکمیت منطق ماشین و ظهور بحران‌های عاطفی و احساسی؛ ۲. حاکمیت منطق سودانگاری و ظهور بحران‌های عاطفی و احساسی؛ ۳. اخلاق مادی و بحران اضطراب و ناامنی؛ ۴. بحران معنا و هویت.

به‌طور کلی این پژوهش در محورهای یادشده مشکلات مدرن‌شدن را بررسی می‌کند؛ البته راهکار قابل توجهی برای مقابله با مشکلات ارائه نمی‌کند.

■ رابطه دین‌داری و گرایش به جهانی‌شدن در میان کارکنان منطقه ویژه انرژی پارس،

نویخت، ۱۳۸۷

هدف از این تحقیق، بررسی رابطه دین‌داری و گرایش به جهانی‌شدن می‌باشد که به روش پیمایش صورت گرفته است. چارچوب نظری به‌کاررفته در این تحقیق، نظریه‌های آنتونی گیدنز می‌باشد. نمونه مورد تحقیق، مشتمل بر تعداد ۵۳۶ نفر از کارکنان زن و مرد منطقه ویژه انرژی پارس می‌باشند که داده‌های آن از طریق پرسشنامه، جمع‌آوری شده و اعتبار آن به روش صوری و پایایی آن به کمک آماره آلفای کرونباخ سنجیده شده است. سنجش میزان دین‌داری افراد براساس مدل چندبعدی گلاک و استارک صورت پذیرفته و گرایش به جهانی‌شدن نیز به‌عنوان پدیده‌ای نوظهور و در حال شدن، به‌دلیل پیچیدگی ابعاد آن، در چهار بُعد ارتباطات، فرهنگ، اقتصاد و سیاست، مورد سنجش واقع شده است. نتایج تحلیل دومتغیره حاکی از وجود رابطه معنادار میان متغیرهای ابعاد چهارگانه دین‌داری (اعتقادی، عاطفی، مناسکی و پیامدی) و میزان کل دین‌داری با جهانی‌شدن می‌باشد. همچنین نتایج معادله رگرسیون بیانگر وجود رابطه مثبت و مستقیم بین دین‌داری و جهانی‌شدن می‌باشد.

■ تحلیل جامعه‌شناختی شکاف نسلی در ایران، دانش، نصرآبادی و عبدالهی، ۱۳۹۳

این پژوهش که یک تحلیل ثانویه محسوب می‌شود، به بررسی مفهوم شکاف نسلی پرداخته است و برای این منظور به پیمایش‌های ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان در موج دوم آن مراجعه کرده است. دو مفهوم شکاف نسلی و وفاق نسلی در مقابل یکدیگر تعریف می‌شوند و به میزان همگرایی یا واگرایی دو یا چند نسل در زمینه ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی اشاره دارند. به‌طور کلی پژوهش موجود با بررسی مجدد داده‌های حاصل از پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان درصدد بیان این موضوع است که شکاف نسلی در ایران را می‌توان در دو حوزه بررسی نمود. از منظر نگارنده پژوهش و براساس داده‌های مذکور در حوزه ارزش‌ها و باورها، نه تنها شاهد شکاف نسلی نیستیم، بلکه حد قابل توجهی از وفاق نسلی نیز قابل مشاهده است و میزان تغییرات موجود باتوجه به تغییرات زمانی و محیطی امری طبیعی و قابل توجیه است. اما در حوزه هنجارها و رفتارها می‌توان شکاف نسلی را به‌وضوح مشاهده کرد و شاهد تغییری معنادار در این زمینه هستیم. در این پژوهش به این موضوع اشاره می‌شود که درخصوص موضوع شکاف نسلی به‌طور عمده با سه نوع نگاه مواجه هستیم. نگاهی شکاف نسلی را به‌شدت عمیق و جدی تلقی می‌کند و قائل به تفاوت اساسی میان نسل‌هاست. دوم نگاهی که شکاف نسلی را امری بی‌اساس تلقی می‌کند و آن را زائیده بازنمایی‌های رسانه‌ای می‌داند و سوم نگاهی که قائل به پیوستگی و تفاضل‌گزینشی میان نسل‌هاست و تفاوت‌ها را موجود ولی اندک می‌پندارد. در این پژوهش، با تفکیک فرهنگ به چهار سطح شامل باورها و عقاید، ارزش‌ها، هنجارها و رفتارها و در آخر نمادها و تکنولوژی این‌طور ادعا می‌شود که در جامعه ایران، شکاف نسلی در دو سطح اخیر قابل مشاهده است و دو سطح اولیه را نمی‌توان عرصه تحقق شکاف نسلی به حساب آورد. این پژوهش‌ها به بررسی این دو حوزه در چهار زمینه دینی، سیاسی، خانوادگی و اجتماعی نیز پرداخته است و مفهوم شکاف نسلی را در این چهار زمینه مورد بررسی قرار داده است. با مقایسه مقادیر عددی در امتیازدهی به ارزش‌ها و نگرش‌ها از سوی سه نسل با فاصله متوسط ۲۵ سال، این امر به‌خوبی قابل مشاهده است که در تمامی این چهار زمینه، می‌توان شاهد وفاق نسبی در حیطه ارزش‌ها و عقاید بود؛ درحالی‌که شکاف در حیطه هنجارها و نمادها به‌خوبی قابل مشاهده است و این شکاف در نسل سوم از مقدار بالاتری برخوردار است.

■ رابطه خانواده، دین و دولت و نقش آن در شکاف نسلی ایران امروز، مقتدائی، ۱۳۹۷

پژوهشگر در این تحقیق با استفاده از روش توصیفی تحلیلی در پی بررسی روابط سه نهاد اساسی خانواده، دین و دولت و پیوند آن با مفهوم شکاف نسلی برآمده است. نقطه تمرکز این پژوهش بر ایران پس از انقلاب اسلامی است و با مبنا قراردادن انقلاب اسلامی به‌عنوان یک منشأ تحولی بررسی نهادهای مذکور در دستور کار قرار گرفته است. سؤال اصلی پژوهش این است که رابطه دین، دولت و خانواده در ایران پس از انقلاب اسلامی به چه نحو است و این گونه خاص از رابطه چه تأثیری بر مقوله شکاف نسلی داشته است؟ شکاف نسلی در این پژوهش، به‌عنوان دورشدن تدریجی دو یا سه نسل پیاپی از لحاظ فیزیکی، عاطفی، فکری و ارزشی تعریف شده است. همچنین بر این مفهوم تأکید شده است که تفاوت‌های میان‌نسلی که از دیرباز امری شایع و رایج بوده است، در دوران مدرن با تحولات اساسی و عمیق شدن تفاوت‌ها تبدیل به یک مفهوم درخور توجه گردیده است. در ادامه این پژوهش و در بررسی رابطه سه نهاد مذکور، به‌طور کلی به وضعیت تزاومی میان این نهادها اشاره می‌شود. به بیان دیگر نگاهی آسیب‌شناسانه نسبت به حیطة کارکردی نهادهای سه‌گانه پس از انقلاب اسلامی در ایران قابل مشاهده است و از منظر نگارنده این پژوهش، تداوم این وضعیت به افزایش هرچه بیشتر شکاف نسلی در آینده ایران منجر خواهد شد. از این‌رو در پایان‌بندی مقاله، نگارنده به‌عنوان راه‌حلی برای برون‌رفت از این وضعیت چنین بیان می‌کند: «دین‌داران و روحانیون در کنار والدین و فرزندان و سیاستمداران و تکنوکرات‌ها و بوروکرات‌ها نیروهای اصلی جامعه ایرانی هستند. نوع آرایشی که بین این نیروها در ایران وجود دارد، سامان‌دهنده جریان‌های اجتماعی و فرهنگی است. هر نوع اختلال در ایجاد پیوند و رابطه بین نیروهای سه‌گانه در سه نهاد مزبور، به بروز بحران‌ها و مشکلات خاص در جامعه منتهی می‌گردد. لذا در صورت داشتن رابطه تابعی و تزاومی بین نهاد خانواده، دین و دولت، ضمن اینکه شکاف بین نسل‌ها مدیریت نمی‌شود، بلکه در آینده تبدیل به گسست نسلی می‌شود که داشتن این نوع رابطه می‌تواند به‌عنوان یکی از مهم‌ترین موانع توسعه کشور باشد؛ ولی در صورت داشتن رابطه تعاملی، ضمن مدیریت شکاف نسلی، از تبدیل آن به گسست نسلی ممانعت به عمل خواهد آمد. ضمن اینکه بحران مشروعیت و مشارکت که از جمله پیامدهای شکاف نسلی می‌تواند باشد تا حدی تعدیل می‌شود.»

■ بررسی رابطه نوع دین‌داری دانشجویان و میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی، هاشمی و زارع، ۱۳۹۵

این پژوهش به بررسی رابطه نوع دین‌داری و میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی دانشجویان شهر قم می‌پردازد. برای سنجش نوع دین‌داری از ترکیب نظریات انواع دین‌داری بهره برده و در نهایت هفت نوع دین‌داری (عامیانه، شریعتمدارانه، رسمی حکومتی، متجددانه، سکولار، لائیک و ترکیبی) را مناسب جامعه آماری برگزیده است. نظریه‌هایی که از آن‌ها متغیرهای مستقل این تحقیق استخراج شدند، عبارتند از: نظریه سکولارزدایی پیتز برگر و نظریه کاشت گرنبر. در این تحقیق از روش پیمایش استفاده گردیده است. جامعه آماری تحقیق، دانشجویان دانشگاه‌های شهر قم می‌باشد که در سال تحصیلی ۱۳۸۹-۱۳۹۰ در دانشگاه‌های استان قم مشغول به تحصیل بودند. حجم نمونه ۳۵۴ نفر بوده و از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای استفاده شده است. یافته‌های تحقیق بیانگر آن است که میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی داخلی با نوع دین‌داری افراد ارتباط داشته است و افرادی که دین عامیانه داشته‌اند از این وسایل بیشتر استفاده می‌کرده‌اند. همچنین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی خارجی نیز با نوع دین‌داری افراد ارتباط داشته است؛ به گونه‌ای که میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی خارجی، در دین‌داری عامیانه، نسبت به انواع دیگر دین‌داری، کمتر بوده است.

■ میزان دین‌داری و ارتباط آن با استفاده از شبکه‌های اجتماعی اینترنتی، میرفردی و همکاران، ۱۳۹۶

پژوهش حاضر، با هدف مطالعه میزان دین‌داری و ارتباط آن با میزان و نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی اینترنتی براساس نظریه گلوله جادویی و مدل دین‌داری گلاک و استارک انجام شده است. روش پژوهش، روش پیمایشی است. براساس فرمول لین، حجم نمونه ۴۰۰ نفر محاسبه شده که با روش نمونه‌گیری تصادفی از نوع طبقه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب شده است. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه‌ای با ۳۲ پرسش، ترکیبی محقق‌ساخته و دیگران ساخته است که اعتبار آن‌ها را صاحب‌نظران تأیید کرده‌اند. پایایی پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ (۰/۹۳۹) محاسبه شده است. نتایج نشان داده بین میزان دین‌داری دانشجویان باتوجه به وضعیت عضویت و نوع فعالیت آن‌ها در شبکه‌ها، تفاوتی معنادار وجود داشته

است و بین سابقه عضویت در شبکه‌ها و میزان دین‌داری آنان نیز رابطه‌ای معنادار وجود داشته است؛ ولی بین میزان استفاده (فعالیت) از شبکه‌های اجتماعی و میزان دین‌داری، رابطه معناداری دیده نشده است. نتایج، همچنین گویای تفاوتی معنادار بین میزان دین‌داری دانشجویان باتوجه‌به جنسیت و گروه تحصیلی آن‌ها بود. در مواردی که ارتباط معناداری وجود داشته، با افزایش فعالیت، با کاهش دین‌داری روبه‌رو بوده‌ایم. البته این کاهش می‌تواند مبتنی بر عوامل گوناگونی باشد و در نتیجه نویسنده به این نتیجه می‌رسد که نمی‌توان نتیجه گرفت که ابزار اینترنت به تنهایی باعث کاهش دین‌داری شده باشد.

■ اسلام و جهانی‌شدن، نکوئی سامانی، ۱۳۸۹

هدف اصلی این پژوهش بررسی نسبت فرایند جهانی‌شدن با جهانی‌شدن اسلام و یافتن پاسخ این پرسش است: آیا اسلام با جهانی‌شدن، تقابل دارد یا تعامل؟ و بر فرض تقابلی این پدیده با فرهنگ اسلام، مسلمانان در مواجهه با فرایند جهانی‌شدن، چه راهبردها و راه‌کارهایی می‌توانند اتخاذ نمایند؟ نویسنده با رویکرد نظری و بررسی اسنادی و تحلیل داده‌ها و نقد و بررسی یافته‌های پژوهشی، به پرسش‌های فوق پاسخ داده و چنین معلوم داشته است که ماهیت جهانی‌شدن با جهانی‌سازی مترادف نیست. برای شناخت دقیق این پدیده، باید به همه ابعاد، عوامل و پیامدهای آن توجه داشت. جهانی‌شدن به لحاظ ماهیت، اهداف و مشخصه‌ها و پیامدهایی که دارد، با آموزه‌های اسلام در تعارض است. در پایان نیز راهکارهایی برای برون‌رفت جهان اسلام از چالش‌های این فرایند ارائه شده است.

■ نشست چالش‌های داخلی ایران و سیاست‌های محلی، اندیشکده شورای روابط خارجی (CFR)، ۲۰۱۹

در نشستی که با حضور متخصصان خاورمیانه و مسائل ایران در اندیشکده شورای روابط خارجی آمریکا برگزار شده است، سخنرانان به موضوعات مختلفی در خصوص چالش‌های ایران و سیاست‌های داخلی آن اشاره کرده‌اند. در این میان یکی از موضوعاتی که در این نشست به آن پرداخته می‌شود، مقوله تأثیرپذیری نسل جوان ایرانی از فضای مدرن و جهانی است. در این محور، به موضوع شکاف نسلی و تبعیت نسل جوان از استانداردهای جهانی اشاره می‌شود و همچنین این موضوع به‌عنوان یکی از چالش‌های اساسی نهاد دین و

حاکمیت در ایران برای جذب و نگهداشت نسل جوان در چارچوب‌های ارزشی اسلامی به حساب می‌آید.

هنجارهای اجتماعی و سبک زندگی در نسبت با دین

■ فراتحلیل مطالعات دین‌داری و سبک زندگی در ایران، نیازی و همکاران، ۱۳۹۶

پژوهش حاضر با به کارگیری روش فراتحلیل به منظور تحلیل و ترکیب نتایج مطالعات صورت گرفته پیرامون ارتباط میان دین‌داری و سبک زندگی، به بررسی نسبت دین‌داری و سبک زندگی در ایران می‌پردازد. بدین منظور ۱۴ پژوهش انجام شده در بین سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۹۰ در زمینه ارزیابی ارتباط میان دین‌داری و سبک زندگی که در فصلنامه‌های معتبر علمی به چاپ رسیده‌اند، جهت بررسی انتخاب شده‌اند. پژوهش‌های منتخب به روش پیمایشی و با به کارگیری ابزار پیمایش در جوامع آماری متفاوت و برحسب سنجه‌های پایا به انجام رسیده‌اند. در گام نخست، ارزیابی پژوهش‌های منتخب، مفروضات همگنی و خطای انتشار مورد بررسی قرار گرفتند؛ بر این اساس، یافته‌ها حکایت از ناهمگنی اندازه اثر و عدم سوگیری انتشار مطالعات مورد بررسی داشتند. در مرحله دوم، ضریب اندازه اثر و نقش تعدیل‌کنندگی متغیر جنسیت، نوع جامعه و سطح تحصیلات با به کارگیری نسخه دوم نرم‌افزار CMA مورد ارزیابی قرار گرفتند. نتایج حاصله نشان دادند که اندازه اثر یا ضریب تأثیر دین‌داری بر سبک زندگی معادل ۰/۳۱۴ است که برحسب نظام تفسیری کوهن، در حد متوسطی ارزیابی می‌شود. همچنین دین‌داری زنان نسبت به مردان، افراد جوان نسبت به افراد بزرگسال و افراد با تحصیلات فوق‌دیپلم و بالاتر نسبت به افراد با تحصیلات دیپلم و پایین‌تر، تأثیر بیشتری بر سبک زندگی آنان دارد.

■ بررسی رابطه بین میزان دین‌داری و سبک زندگی، یعقوبی‌دوست، ۱۳۹۵

هدف از انجام این پژوهش، بررسی رابطه بین میزان دین‌داری و سبک زندگی است. روش تحقیق، پیمایشی و جامعه آماری پژوهش حاضر، شامل کلیه زنان شهر اهواز بوده که تعداد ۳۸۳ نفر براساس فرمول کوکران و به شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب شده‌اند. برای سنجش از پرسشنامه استاندارد گلاک و استارک و پرسشنامه محقق‌ساخته استفاده کرده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که بین نمره کل دین‌داری، رابطه منفی و معنادار

و نمرهٔ دین‌داری در ابعاد خود (اعتقادی، عاطفی) با ابعاد سبک زندگی (مدیریت بدن، مصرف فرهنگی، فعالیت‌های فراغت) رابطهٔ مثبت وجود دارد. اما در بررسی رابطهٔ بین بُعد پیامدی با مدیریت بدن و مصرف فرهنگی، رابطهٔ معناداری دیده نشد. همچنین بین بعد مناسکی با فعالیت‌های فراغت زنان رابطهٔ معناداری مشاهده نگردید. در نهایت نتایج تحلیل رگرسیونی چندمتغیرهٔ گام‌به‌گام نشان می‌دهد که بُعد اعتقادی دین‌داری، بیشترین تأثیر را در تبیین سبک زندگی زنان شهر اهواز داشته است و در مجموع، متغیرهای مستقل توانسته‌اند ۳۸/۲۵ درصد تغییرات متغیر سبک زندگی را تبیین نمایند.

■ تأثیر دین‌داری بر اعتماد، فراتحلیل پژوهش‌های ده سال اخیر در ایران، طالبی، ۱۳۹۲

در این پژوهش، بررسی رابطهٔ دین‌داری و اعتماد در ایران از طریق فراتحلیل پژوهش‌ها انجام گرفته است. به همین منظور، از بین سندهای پژوهشی موجود در دانشگاه‌های تهران، شهید بهشتی، علامه طباطبایی و تربیت مدرس که در بازهٔ زمانی ده سال اخیر انجام گرفته است، از هجده سند پژوهشی به‌دست‌آمده، شانزده مورد شرایط ورود به فراتحلیل را یافتند. بر این اساس، جامعهٔ آماری تحقیق ۸۲۴۵ نفر از گروه‌های مختلف مردم ایران هستند. نتایج حاصل از ترکیب، یافته‌های مطالعات و بررسی ضرایب اثر نشان می‌دهد بین «دین‌داری و اعتماد» رابطهٔ معناداری وجود دارد و شدت این رابطه به‌طور متوسط حدود ۰/۴ گزارش شده است. این یافته فرضیهٔ اصلی تحقیق را تأیید می‌کند. همچنین، فرضیهٔ دیگر این مقاله، تأثیر به‌کارگیری «آزمون‌های آماری» متفاوت بر نتایج به‌دست‌آمده از «هم‌بستگی دین‌داری و اعتماد» است. نتایج گویای این است که به‌کارگیری آزمون‌های آماری متفاوت بر مقدار هم‌بستگی به‌دست‌آمده از «دین‌داری و اعتماد» تأثیری ندارد. فرضیهٔ «گروه‌های نمونه» بر مقدار «هم‌بستگی دین‌داری و اعتماد» در نتیجهٔ تحلیل واریانس غیرمعنادار بود و فرضیه رد شد. فرضیهٔ تأثیر «میدان مطالعاتی» بر «هم‌بستگی اعتماد و دین‌داری» به‌دست‌آمده، در نتیجهٔ تحلیل واریانس نیز غیرمعنادار بود. بنابراین، دین‌داری، صرف‌نظر از عوامل زمینه‌ای تحقیق، مانند گروه‌های نمونه، میدان مطالعاتی و آزمون‌های آماری به‌کاررفته در تحقیقات، بر چگونگی اعتماد افراد تأثیر مستقیم دارد.

■ شکاف فرهنگی در ایران و نیاز به سازش در سطح ملی، هانتر، ۲۰۱۸

در این مقاله، شیرین هانتر به توصیف و بررسی موضوع شکاف فرهنگی در بستر جامعه ایرانی می‌پردازد. شکافی که از منظر وی برخاسته از دوگانه‌هایی است که حاکمیت دینی در ایران به وجود آورده است. یکی از موارد قابل توجه در این مقاله، اشاره به موضوع بروز و شدت شکاف فرهنگی در جامعه ایران مبتنی بر موضوع هنجارهای دینی است. از منظر نویسندگان، مقوله هنجارهای دینی در ایران و در سطح عمومی جامعه، پدیدآورنده شکافی فرهنگی است که در حوزه‌های مختلفی چون سبک زندگی خود را نمایان می‌سازد. همچنین ادعا می‌شود این شکاف نسبت به گذشته در حال افزایش است و می‌توان روند افزایشی آن را در آینده نیز مشاهده نمود.

■ آسیب‌شناسی سیستم آموزشی دینی

■ آسیب‌شناسی سیستمی آموزش و پرورش و ارائه راهکارها، افتخاری و آرام، ۱۳۹۶

این پژوهش با تکیه بر نظریه سیستم‌ها به بررسی نظام آموزش و پرورش در کشور پرداخته است و میزان تناسب ورودی‌ها و خروجی‌های این نظام را به‌عنوان یک سیستم مورد توجه قرار داده است. سؤال اصلی پژوهش این است که نظام آموزش و پرورش چه آسیب‌های درون‌سیستمی و برون‌سیستمی (در نسبت با سایر سیستم‌ها) ایجاد می‌کند و راه برون‌رفت از این آسیب‌ها چیست؟ آورده‌های این پژوهش بر ناکارآمدی و ناپایداری مواد آموزشی در نظام آموزش و پرورش تأکید دارند. از منظر این پژوهش، آسیب‌های اجتماعی بسیاری تحت‌الشعاع نظام آموزشی کشور پدید آمده‌اند. مهم‌ترین پیشنهاد کاربردی این پژوهش، مبتنی بر تغییرات در محتوای نظام آموزشی و تقلیل سنوات تحصیل به مقدار شش سال است که از قبل آن دستاوردهایی چون افزایش درآمد ناخالص ملی و افزایش رضایت عمومی از نظام سیاسی حاصل می‌شود.

■ آسیب‌شناسی نهاد آموزش و پرورش و تأثیر آن بر ثبات سیاسی و اجتماعی کشور، ۱۳۹۷

این مطلب ثمره نشست تخصصی با همین عنوان است که با حضور اعضای شورای عالی آموزش و پرورش کشور و با تکیه بر مفهوم پیوند میان آموزش و پرورش و امنیت ملی و ثبات

اجتماعی‌سیاسی برگزار شده است. در این نشست، بر آسیب‌های کلان نظام آموزش و پرورش در قالب عناوین مجزا اشاره می‌شود که عبارت است از: کوچک‌انگاری آموزش و پرورش، بی‌ثباتی مدیریت در سطوح عالی و میانی آموزش و پرورش، تعدد مراجع تصمیم‌گیر و عدم انسجام سیاست‌گذاری در آموزش و پرورش، افزایش سهم رقبا، کاستی در همگرایی فرهنگی نهاد خانواده و آموزش، عدم توجه به تنوعات فرهنگی در نظام آموزشی، به‌روزی نبودن و عدم همراهی با تحولات محیطی، غلبه رویکرد سیاسی بر رویکرد فرهنگی در نظام آموزشی، عدم توانایی در نگهداشت سرمایه انسانی و اقتصاد معیوب آموزش و پرورش. در بخش نقد و تحلیل نشست به نکاتی تکمیلی در این زمینه اشاره شده است. عدم تناسب محتویات نظام آموزشی با نیازهای روز، فقدان استمرار نسلی و ایجاد شکاف نسلی در جامعه و سیاست‌زدگی افراطی از جمله این آسیب‌ها محسوب می‌شود.

■ آسیب‌شناسی گفتمان تربیت دینی در نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران، نیک‌نشان،

۱۳۹۵

پژوهش حاضر با روش تحلیلی و نیز با تکیه بر منابع تاریخی و شواهد مبتنی بر شرایط نظام آموزش و پرورش کنونی و با تعقیب بنیان‌های نظام تعلیم و تربیت، با پاسخ به پرسش‌های زیر، در پی شناخت روشن‌گرانه نظام آموزش و پرورش ایران است: ۱. سیاست‌های آموزشی و برنامه‌درسی پس از انقلاب اسلامی براساس کدام گفتمان محقق شده است؟ ۲. آسیب‌های آموزش‌های مذهبی در ایران پس از انقلاب، به‌تبع گفتمان موجود کدام‌اند؟ پس از استقرار جمهوری اسلامی و تلاش برای ایجاد مدینه فاضله، گفتمان اسلامی‌سازی و گفتمان تربیتی انقلاب اسلامی در کشور حاکم شد؛ اما پیش از پرداختن به این گفتمان لازم است به دو مفهوم کلیدی (اسلام و حکومت اسلامی) اشاره شود که محور تمام آموزش‌ها در کتاب‌های درسی طی چهار دهه گذشته بوده و سپس به نحوه ورود گفتمان اسلامی‌سازی در سیاست‌های خرد و کلان آموزشی پرداخته می‌شود. اما آنچه لازم است در پایان به آن اشاره نمایم آنکه همان‌گونه که در قسمت آسیب‌ها اشاره شد، دخالت فعال و مؤثر مبانی ارزشی اسلام در هنگام تصمیم‌گیری‌های تربیتی، به‌عنوان محور جهت‌دهنده تمام فعالیت‌های تربیتی مورد توافق متخصصان تعلیم و تربیت است و همین امر وجود گفتمان اسلامی‌سازی را ضروری

می‌نماید؛ اما اگر پیاده‌سازی این گفتمان و ارزش‌های اسلامی از طریق سیستم القای عقیده صورت گیرد، نتیجه‌ای جز صورت‌گرایی به‌همراه نخواهد داشت و به‌تبع آن سبب می‌گردد تا حق افراد برای «بودن» از آن‌ها سلب شود.

■ تحلیل تطبیقی راهنمای برنامه‌درسی دین و زندگی دوره متوسطه دوم با مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی ایرانی، حیدرپور، ۱۳۹۷

این پژوهش تحلیل تطبیقی راهنمای برنامه‌درسی دین و زندگی دوره متوسطه دوم با مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی ایرانی است. روش پژوهش توصیفی تحلیلی از نوع تحلیل محتوای کیفی استفاده شده است. جامعه پژوهش شامل راهنمای برنامه‌درسی دین و زندگی دوره متوسطه دوم است که رویکردها، اصول، اهداف و مفاهیم آن بررسی و با مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی ایرانی مورد مقایسه قرار گرفت. یافته‌های حاصل حاکی از این است که در راهنمای برنامه‌درسی دین و زندگی دوره متوسطه دوم، بیشتر به نگرش‌ها و ارزش‌های اسلامی پرداخته شده است؛ اما بُعد عینی و کاربردی سبک زندگی اسلامی ایرانی مورد غفلت قرار گرفته است. علاوه بر این، راهنمای برنامه‌درسی دین و زندگی، بیشترین تناسب را با ویژگی الگویی و فرهنگی سبک زندگی اسلامی ایرانی دارد. همین‌طور این راهنمای برنامه، کمترین تناسب را با ویژگی‌های انطباق‌پذیری، فرایندی و مرحله‌ای بودن و وظایف مالی و اقتصادی داشته است.

چالش‌های دین‌داری و ابعاد آن

■ دین‌داری در نسل‌های مختلف- کلانتری و کلانتری-۱۳۹۱

در این مقاله به بررسی تطبیقی میزان دین‌داری، در سه نسل از افراد در شهر ساری، براساس ابعاد دین‌داری گلاین و استارک، مبادرت شده است: نسل اول، نسل قبل از انقلاب (متولدین ۱۳۲۰ تا ۱۳۴۰)؛ نسل دوم، نسل انقلاب (متولدین ۱۳۴۱ تا ۱۳۵۵)؛ و نسل سوم نسل بعد از انقلاب (متولدین ۱۳۵۶ تا ۱۳۷۰) و تعداد جمعیت نمونه ۳۸۰ نفر است. براساس نتایج حاصله، سلسله‌مراتب ابعاد دین‌داری عبارتند از: تجربه دینی، آگاهی دینی، ارزش‌های دینی، اخلاق دینی و در نهایت انجام مناسک دین‌داری. همچنین برای بررسی معنی‌داری تفاوت‌های بین‌نسلی، از روش آماری آنوا استفاده شده است که نتایج پژوهش حکایت از آن دارد که

میزان دین‌داری نسل اول، در دو بعد باور دینی و مناسک دینی، به‌صورت معنی‌داری بیشتر از دو نسل بعدی است. بنابراین نتایج به‌دست‌آمده تاحدودی تأییدکننده دیدگاه اینگلههارت است مبنی بر تفاوت نسلی مبنی‌بر چرخه زندگی و پیشرفت جوامع. همچنین در سنجش ارزش‌های عرفی‌گرا در سه نسل مشخص شد که اگرچه به‌طور کلی میزان تمایل به ارزش‌های عرفی‌گرا در جامعه کم است، نسل سوم نسبت به دو نسل قبل از خود تمایلات عرفی‌گرایانه بیشتری دارد. بنابراین در این مقاله، از طرف دیگر درصدد برآمده‌ایم تا وضعیت دین‌داری افراد را در ابعاد مختلف مقایسه کنیم تا مشاهده کنیم آیا تئوری جیمز، مبنی بر شخصی‌شدن دین در جوامع جدید، و نظریه برگر، مبنی بر سکولاریسم اجتماعی و فردی در این جامعه آماری، توضیح‌پذیر است؟ نتیجه گویا این است که این تحولات در ایران نیز در حال وقوع است و انسان‌ها زندگی دینی‌ای را دنبال می‌کنند که حول محور حال شخصی می‌چرخد که به‌تعبیر جیمز، حیات دینی دست اول است و مطابق دیدگاه برگر مبنی بر سکولاریسم اجتماعی تاحدودی قابل توضیح است.

■ رفتارها و باورهای ایرانیان: تحلیلی جامعه‌شناختی از چهار دهه دین‌داری در جامعه ایران، غیاثوند، ۱۳۹۵

مطالعه حاضر به روش تحلیل ثانویه انجام پذیرفته و سعی دارد یافته‌های حاصل از پیمایش‌های ملی مختلف طی سال‌های ۱۳۵۳ تا ۱۳۹۰ را مورد تحلیل قرار دهد. بنابراین با عنایت به داده‌های پژوهش‌های قبلی موجود، دو بُعد رفتار و باور دینی در چهار سطح فردی، جمعی، سیاسی و اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است. در این مطالعه برای تحلیل رفتار و باور مردم ایران از دو رویکرد سکولارشدن جامعه با تکیه بر نظرات پیتز برگر و نیز تعبیر کارکردی و عملکردی دین از نظریه لوهمان استفاده شده است. در مجموع، یافته‌های حاصل نشان می‌دهد که چندان تفاوتی مبنی بر افزایش یا کاهش چشمگیر در رفتارها و احساسات دینی فردی مردم ایران مشاهده نمی‌گردد. به‌عبارتی، جامعه دچار نوعی «تثبیت کارکردی» شده و از این حیث افراد جامعه همان قدر مذهبی‌اند که در گذشته بوده‌اند. بنابراین تلقی سکولارشدن جامعه، قضاوتی ناصحیح است. البته تفاوت در میزان دین‌داری جوانان با بزرگسالان و مسن‌ترها را می‌توان ناشی از اقتضائات سنی آن‌ها دانست. در سطح باورها و رفتارهای جمعی، علی‌رغم عدم وجود داده‌هایی مبنی بر مقایسه آن با دهه‌های

گذشته، ولی درمقایسه با آنچه در اوایل انقلاب و دوران بعد از آن ملاحظه می‌گردد، نوعی «تغییر کارکردی در حوزه رفتارها و باورهای دینی جمعی» را می‌توان استنباط نمود. در واقع، کاهش در رفتارهای دینی جمعی، آن هم از نوع رسمی، بیشتر بازتاب تغییرات دوران و کارکردهای خاص خود، به‌ویژه در زمان انقلاب و دوران جنگ است که نوعی نمونه آرمانی «دین دوران» را بر اذهان و آرمان‌های مذهبی به‌یاد می‌آورد. درنهایت، مقایسه رفتارها و باورهای دینی، سیاسی و اجتماعی نوعی «قطبی‌شدن عملکرد دین» را در دو حوزه سیاسی و اجتماعی نشان می‌دهد. به عبارتی نوعی «سیاست‌زدایی از دین» یا «سیاسی‌شدن دین» و نیز «اخلاق‌زدایی دینی» یا «اخلاقی‌کردن دینی» را شاهدیم. از این‌رو تعبیر سکولارشدن در این دو حوزه برداشتی دوگانه است.

■ بررسی رابطه تفکر انتقادی و ابعاد اصلی دین‌داری در بین دانشجویان کارشناسی‌ارشد،

سفیری و همکاران، ۱۳۹۵

این پژوهش رابطه تفکر انتقادی و ابعاد اصلی دین‌داری (بعد باور، مناسک و تجربه) دانشجویان را بررسی می‌کند. پژوهش حاضر با استفاده از روش کمی پیمایش و با ابراز پرسشنامه انجام گرفته است. از مجموع دانشگاه‌های دولتی تهران، جامعه آماری را دانشجویان کارشناسی‌ارشد دانشگاه‌های الزهراء(ع)، امام‌صادق(ع) و شهیدبهبشتی تشکیل می‌دهند. تعداد نمونه تحقیق از طریق فرمول کوکران و با روش نمونه‌گیری متناسب با حجم ۳۷۰ نفر تعیین شده است. نتایج نشان می‌دهد بین میزان تفکر انتقادی و ابعاد دین‌داری (باور، مناسک و تجربه) رابطه معنادار و مثبت وجود دارد. همچنین، از بین خرده‌مقیاس‌های تفکر انتقادی، خرده‌مقیاس ذهن باز با هیچ‌یک از ابعاد رابطه معناداری ندارد. درمورد بعد باور، علاوه بر ذهن باز، کنجکاو نیز رابطه معناداری با این بعد ندارد. از دیگر نتایج این پژوهش بالابودن میزان ابعاد باور و تجربه در بین دانشجویان و پایین‌بودن میزان بعد مناسک در بین آنان است. از نظر میزان تفکر انتقادی نیز ۲۰ درصد از دانشجویان در سطح بالایی از تفکر انتقادی قرار دارند.

■ گونه‌شناسی دین‌داری جوانان شهر اصفهان، حسن‌پور و شجاعی‌زند، ۱۳۹۳

این مطالعه با پذیرفتن این پیش‌فرض که دین‌داری به‌مثابه امری متنوع، متکثر و متلون، خارج از دوگانه دین‌دار یا بی‌دین بودن افراد است، به گونه‌شناسی دین‌داری جوانان شهر

اصفهان پرداخته است. بدین‌منظور، با استفاده از روش ترکیبی (کیفی و کمی) داده‌های پژوهش جمع‌آوری گردیده است. نتایج یافته‌های کیفی پژوهش، به شناسایی انواع هشت‌گانه دین‌داری منجر شده است. نتایج این مطالعه بیانگر آن است که با تأکید بر معیار «توجه تام بر ابعاد دین‌داری» می‌توان به انواع «عبادی»، «مناسکی»، «فقهی» و «توسلی» و با تأکید بر معیار «خودتشخیصی» فرد نیز می‌توان به انواع «خودمرجع»، «ترکیبی»، «قلب پاک» و «اخلاق‌گرا» اشاره نمود. همچنین، یافته‌های کمی پژوهش نشان می‌دهد که انواع «مناسکی»، «عبادی»، «فقهی»، «اخلاق‌گرا»، «قلب پاک»، «توسلی»، «خودمرجع» و «ترکیبی»، به ترتیب، برجسته‌ترین انواع دین‌داری را در بین جوانان شهر اصفهان تشکیل می‌دهند. علاوه‌براین استفاده از تکنیک تحلیل خوشه‌ای و رسیدن به دو نوع دین‌داری کلی (دین‌داری تام و دین‌داری خودتشخیصی) و انواع ذیل آن، الگوی گونه‌شناسی کیفی پژوهش را تأیید می‌کند. گونه‌های خودتشخیصی که در این جا بیان می‌شود بر تعقل خود اهمیت قائل هستند تا تفقه دیگران. و همچنین گونه‌های مختلفی از عقلانیت در هر کدام از گونه‌ها شناسایی می‌شود.

■ شناسایی ابعاد دین‌داری و تأثیرگذاری آن بر پایبندی جوانان تهرانی از دو بُعد اعتقادی و

تجربی، موسوی و همکاران، ۱۳۹۸

این پژوهش در قالب یک پیمایش کمی به بررسی میزان پایبندی دینی جوانان تهرانی در دو بعد اعتقادی و عملی پرداخته است. جامعه آماری این تحقیق جوانان ساکن در تهران از هر دو جنس زن و مرد بوده‌اند و بازه سنی مورد نظر نیز ۱۸ تا ۳۳ سال در نظر گرفته شده است و نمونه مورد مطالعه از لحاظ تحصیلات بین دیپلم تا دکتری قرار دارند. همچنین این تحقیق ب دنبال آزمون فرضیه‌ای است که چهار متغیر مستقل را در نسبت با متغیر وابسته تحقیق (میزان پایبندی دینی) از طریق آزمون هم‌بستگی پیرسون بسنجد. متغیرهای مستقل مورد نظر در این پژوهش عبارتند از رضایت از زندگی، آموزش‌های دینی، علمی و عقلانی بودن مستندات دینی و رشته تحصیلی جوانان. نتایج حاصل از پژوهش در عرصه میزان پایبندی دینی جوانان تهرانی در مقایسه با پژوهش مشابهی که در سال ۱۳۷۷ توسط گروه دیگری از پژوهشگران انجام شده است نشانگر افت میزان پایبندی در هر دو بعد اعتقادی و تجربی می‌باشد. به‌نحوی که میزان افت در این بازه تقریباً بیست‌ساله در بعد اعتقادی معادل ۱۳ درصد و در بعد تجربی معادل

۱۵ درصد است. از سوی دیگر در زمینه آزمون فرضیه‌های تحقیق، دو مورد از فرضیه‌ها شامل رضایت از زندگی و آموزش‌های دینی دارای هم‌بستگی مثبت و معنادار با میزان پایبندی به دین هستند؛ اما علمی و عقلانی بودن مستندات دینی و همین‌طور رشته تحصیلی جوانان فاقد رابطه هم‌بستگی معنادار با میزان پایبندی دینی ایشان می‌باشد.

■ انواع دین‌داری ویژگی‌ها، آسیب‌ها و اقتضات، موحدیان عطار، ۱۳۹۷

این پژوهش که با رویکردی نظری تألیف شده است، در درجه اول به دنبال ارائه نوعی گونه‌شناسی از تدین است. منظور از تدین یا دین‌داری در این پژوهش، بنا به گفته مؤلف، منحصر به گونه خاصی از کنش‌های دینی نمی‌شود و به بیان دیگر، انحصارگرا نیست. در ابتدای این پژوهش با ارائه تعاریف گوناگون، مؤلف تصویری عام از مفهوم دین‌داری را ترسیم می‌کند، سپس با رجوع به نظرات اندیشمندان داخلی و خارجی، گونه‌شناسی‌های مختلفی از مفهوم دین‌داری (فارغ از اینکه کدام دین مدنظر است) ارائه می‌کند. در این گونه‌شناسی، دسته‌بندی‌های متنوعی از انواع دین‌داری ارائه شده است که برخی مبتنی بر مفاهیم روان‌شناختی بر ابعاد روانی و فردی دین‌داری تمرکز دارند و برخی نیز از منظری جامعه‌شناختی و سیاسی، گونه‌های مختلف دین‌داری و بروز و ظهور آن در عرصه اجتماعی را تقسیم‌بندی کرده‌اند. برخی از تقسیم‌بندی‌های ارائه‌شده مبتنی بر جامعه ایران یا جوامع اسلامی شکل گرفته‌اند که در این پژوهش به این موارد نیز اشاره می‌شود. پس از گونه‌های دین‌داری به مفهوم ابعاد دین اشاره می‌شود که در این بخش نیز آرای اندیشمندان مختلفی مورد اشاره قرار می‌گیرد، من جمله تقسیم‌بندی جامعه‌شناسان کلاسیک همچون کنت و دورکیم و اشاره به ابعاد عاطفی، اعتقادی، عملی یا ابعاد عقیدتی، مناسکی و معاشرتی. اما آنچه به‌طور ویژه در این پژوهش مورد اشاره قرار می‌گیرد، ارائه یک گونه‌شناسی از دین‌داری برپایه مفهوم «انحاء نیاز به دین» است. در این گونه‌شناسی براساس مفهوم نیازهای به دین، پنج نوع از نیاز احصا شده است که شامل فلسفه و جهان‌بینی، اخلاق و تربیت، عرفان و شهود، تکالیف و مناسک و شعائر و درنهایت الگو و شاخص می‌شود. در مقابل این پنج نیاز، به تناظر پنج الگوی دین‌داری نیز تعریف می‌شود که عبارتند از عقل‌گرا، اخلاق‌گرا، شهودگرا، تکلیف‌گرا و عاطفه‌گرا. پس از این مرحله، مؤلف به ذکر ویژگی‌های هریک از انواع مذکور دین‌داری می‌پردازد و ابعاد آن را تشریح می‌کند. گام بعد مربوط به

نگاه آسیب‌شناسانه نسبت به انواع دین‌داری می‌شود. در این قسمت می‌توان شاهد نوعی نگاه انتقادی و همین‌طور تجویزگر در خصوص وضعیت فعلی نگاه به مقوله دین‌داری در ایران بود. از نظر نگارنده، این پژوهش عطف توجه به یکی از گونه‌های ذکرشده دین‌داری به معنای عدم توجه به منظومه نیازهای مبتنی بر دین است که باعث می‌شود الگویی ناقص و ناهمگون از دین به دست آید. به بیان دیگر می‌توان بخشی از دغدغه این پژوهش را بر موضوع تکثر در نگاه به مقوله دین و دین‌داری مشاهده کرد. موضوعی که به نظر می‌رسد در حال حاضر و جامعه فعلی ایران توجه کافی به آن اختصاص نمی‌یابد و اغلب نگاه‌های تک‌منظری و محدودکننده در مواجهه با این عرصه رواج دارند.

■ سیالیت و مناسک دینی، شریعتی و غلامرضا کاشی، ۱۳۹۴

این پژوهش که به صورت موردپژوهی به انجام رسیده است، بر مفهوم تکثر و سیالیت مناسک در ایران متمرکز است. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که مفهوم مناسک در ایران به سمت متکثرشدن و حتی بسط به حوزه‌های غیردینی نیز پیش رفته است. از ویژگی‌های این جریان می‌توان به غیرسیاسی بودن آن و شکل‌گیری فرم‌های جدید مناسک متأثر از آیین‌های دینی اشاره کرد.

نحوه مواجهه با تکثر و تنوعات فکری، عقیدتی، سیاسی و... در جامعه شیعی

■ بررسی رابطه میزان دین‌داری و انواع آن با مدارای اجتماعی، شریعتی و همکاران، ۱۳۸۳

در این پژوهش براساس یک نمونه ۳۳۵ نفره از دانشجویان، رابطه میزان و انواع دین‌داری با مدارای اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که تأثیر میزان دین‌داری بر ابعاد و مؤلفه‌های مختلف مدارا متفاوت است. هرچه افراد دین‌دارتر باشند، مدارای آنان نسبت به موضوعاتی مثل مسائل جنسی، جرم، و ارتباط با غیرمسلمانان کمتر است. اما دین‌داری بر مدارای سیاسی، مدارای ملیتی و مدارای قومی تأثیر چندانی ندارد. از طرف دیگر، اثر نوع دین‌داری که در این پژوهش به کثرت‌گرا، شمول‌گرا، و انحصارگرا تقسیم شده است، بر انواع مدارا بیش از میزان دین‌داری است. در مجموع براساس یافته‌های این پژوهش، نمی‌توان از رابطه یک‌بعدی بین دین‌داری و مدارا صحبت کرد؛ بلکه برای رسیدن به یک رابطه واقعی و دقیق درباره دین‌داری و مدارا، لازم است هم ابعاد و موضوع مورد مدارا

و هم نوع دین‌داری مشخص شود. در موضوعاتی که هنجارها و قواعد دینی مشخص و صریح هستند، مدارای دین‌داران نیز کمتر می‌شود. همچنین، درمقایسه با سایر متغیرهای مورد بررسی، نوع دین‌داری اصلی‌ترین متغیر برای تبیین تغییرات مدارای اجتماعی است. لازم به ذکر است که نمونه‌های مورد مطالعه اغلب شیعه بوده‌اند.

■ دین‌داری: مدارای اجتماعی یا فاصله اجتماعی، قاضی‌نژاد و اکبرنیا، ۱۳۹۶

پژوهش حاضر، با هدف بررسی رابطه دین‌داری با فاصله اجتماعی در میان مسلمانان و مسیحیان شهر تهران، با تأکید بر مدارای اجتماعی به انجام رسیده است. چارچوب نظری، برابندی از نظریات دورکیم، رابرتز و آلپورت است. جامعه آماری، شامل مسلمانان و مسیحیان ۱۸ سال به بالای شهر تهران است. روش تحقیق، پیمایش است و داده‌ها از میان ۲۰۴ نفر نمونه به صورت خوشه‌ای، در شهر تهران جمع‌آوری شده است. نتایج رابطه‌سنجی میان متغیرهای تحقیق و متغیر وابسته نشان داد که بین میزان دین‌داری و فاصله اجتماعی مسلمانان و مسیحیان، رابطه مستقیم، و میان مدارای اجتماعی و فاصله اجتماعی، رابطه معکوس برقرار است. مطابق نتایج آزمون رگرسیون نیز متغیر (واسط) مدارای اجتماعی بیشترین تأثیر را بر فاصله اجتماعی دارد و پس از آن، دین‌داری و نوع دین، متغیرهای تأثیرگذار بر فاصله اجتماعی هستند. در مجموع، متغیرهای وارد شده در معادله رگرسیون (نوع دین، دین‌داری، مدارای اجتماعی)، ۴۹ درصد تغییرات متغیر فاصله اجتماعی را تبیین می‌کنند.

■ بررسی جامعه‌شناختی رابطه الگوهای دین‌داری با انواع مدارای اجتماعی در بین دانشجویان

دانشگاه شیراز، ایمان و همکاران، ۱۳۹۵

این پژوهش بررسی جامعه‌شناختی رابطه الگوهای دین‌داری و انواع مدارای اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه شیراز در سال تحصیلی ۱۳۹۴-۱۳۹۳ بوده است. روش این پژوهش، کمی از نوع پیمایش و ابزار بررسی، پرسشنامه براساس مقیاس پنج‌درجه‌ای لیکرت است. با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه ۳۷۶ نفر معین شد. برای تبیین مدارا از نظریه اینگلههارت

به‌عنوان چارچوب نظری استفاده شد. پایایی سازه‌ها با استفاده از آلفای کرونباخ بالای ۰/۷۰ برآورد شد و همچنین اعتبار آن نیز از طریق کارشناسان مورد تأیید قرار گرفت. تجزیه و تحلیل داده‌ها در سطح آمار استنباطی (تفاوت میانگین، هم‌بستگی پیرسون و رگرسیون) با استفاده از نرم‌افزار آماری اس.پی.اس.اس. انجام گرفت. نتایج نشان می‌دهد که مدارا با سن، جنس، مدت حضور در دانشگاه و گروه تحصیلی رابطه معناداری دارد. همچنین تحلیل رگرسیونی بیانگر آن است که کسانی که بُعد مناسکی دین‌داری در آن‌ها قوی‌تر است، مدارای کمتری دارند. اما در مقابل، کسانی که الگوی اخلاق‌گرایی در آن‌ها برجسته‌تر است، از مدارای بالاتری برخوردارند. در نهایت، با ورود هشت متغیر، واریانس تبیین‌شده به ۱۰/۳ درصد رسید. نتیجه اینکه با توجه به افزایش مدارا با افزایش میزان گرایش به الگوهای اخلاق‌گرا و عرفان‌گرای دینی، پیشنهاد می‌شود روی الگوی اخلاق‌گرای دینی بیش‌ازپیش سرمایه‌گذاری شود؛ زیرا این الگو نه تنها به مدارای اجتماعی بیشتر منجر شده، بلکه واجد پیامدهای اخلاقی مثبت دیگری نیز خواهد بود.

آسیب‌شناسی حوزه فقه و نظام حوزوی

■ بررسی منزلت روحانیون در میان جوانان، اشتریان، ۱۳۸۸

این پژوهش با تکیه بر نظریه نخبه‌گرایی در پی تبیین رابطه میان تصور از کارآمدی و منزلت است. در این پژوهش، میان دو مفهوم کارکرد و منزلت ارتباط برقرار می‌شود و کسب منزلت در گرو بهره‌مندی از کارکرد مثبت تعریف می‌شود. با توجه به این موضوع و مدنظر قراردادن ایران پس از انقلاب اسلامی به این موضوع اشاره می‌شود که به دلیل پیوند گسترده دین و ساختار حاکمیت در ایران و آسیب‌های کارکردی متوجه به این ساختار، روحانیت که نهاد مرتبط با دین شناخته می‌شود، اعتبار خود را در نسبت با اعتبار حاکمیت کسب می‌کند. نتیجه این وضعیت کاهش منزلت روحانیت به‌ویژه در نگاه جوانان است. آسیب‌های کارکردی نظام حاکمیتی و پیوند آن با روحانیت موجب کاهش منزلت روحانیت گشته است.

■ کاهش نفوذ اجتماعی روحانیت در ایران، شجاعی‌زند، ۱۳۹۱

در این پژوهش در درجه اول، به مفهوم نفوذ اجتماعی و تعریف و ابعاد آن اشاره می‌شود. پس از ارائه این تعریف، به بررسی این مفهوم در سه سطح مردم، ساختار اجتماعی و روحانیت پرداخته می‌شود و همچنین به این سؤال پاسخ گفته می‌شود: کاهش میان نفوذ اجتماعی روحانیت را می‌توان با تشکیل حکومت دینی تبیین نمود یا خیر؟ در ابتدای این پژوهش، به سابقه تاریخی نفوذ اجتماعی روحانیت در ایران پرداخته می‌شود و با ارائه شواهد تاریخی از حضور روحانیت در حرکت‌ها و جنبش‌های اجتماعی سیاسی در ۱۵۰ سال اخیر ایران، بر این امر تأکید می‌شود که روحانیت از حیث نفوذ اجتماعی دارای جایگاهی ویژه بوده است. عصر صفوی و دوره جمهوری اسلامی به‌عنوان دو بازه زمانی شاخص که در آن روحانیت در ساختار قدرت جایگاهی مستحکم کسب کرده، مورد توجه است. از سویی دیگر به ادعای نویسنده در دوره جمهوری اسلامی با بسط ید گسترده روحانیت در ساختار قدرت مواجه هستیم که پیش‌از این در ایران سابقه نداشته است و حتی مرزبندی‌های موجود در دوران صفویه را نیز دگرگون ساخته است. یکی از فرض‌های مورد بررسی در این پژوهش رابطه معکوس نفوذ اجتماعی و بهره‌مندی از قدرت سیاسی است. در این زمینه به تفاوت‌های مفهومی میان زور، قدرت، اقتدار و نفوذ نیز اشاره می‌شود. در ادامه به پنج عامل مؤثر در نفوذ اجتماعی روحانیت در ایران اشاره می‌شود که شامل این موارد است: انتساب به دین، امتثال به اعتقادات و ارزش‌های مورد قبول مردم، ویژگی‌های شخصیتی روحانیان، امکانات موقعیتی و نقشی ایشان و عملکرد و پیشینه تاریخی روحانیت. از میان عواملی که بر شمرده شد، تأثیر برخی بر نفوذ روحانیت به‌صورت مستقیم است و تأثیر برخی نیز غیرمستقیم اعمال می‌شود. اما در تبیین موضوع کاهش نفوذ روحانیت به سه عامل اشاره می‌شود: اول تغییرات حاصل شده در سطح مردمی به‌عنوان پذیرنده این نفوذ. دوم تغییرات ساختار اجتماعی به‌عنوان بستر وقوع نفوذ و سوم تغییرات روحانیت به‌عنوان طرف مورد اقبال در مقوله نفوذ اجتماعی. در سطح اول (مردم) عرفی شدن به‌عنوان عامل کاهش نفوذ مطرح می‌شود. به بیان دیگر، کاهش اهتمامات دینی مردم به کاهش نفوذ روحانیت می‌انجامد. همچنین تغییر در نوع دین‌داری مردم نیاز به مراجعه به روحانیت را کاسته است که این امر نیز موجب کاهش نفوذ ایشان می‌گردد. اما در سطح اجتماعی، پیوند میان حاکمیت و روحانیت به‌عنوان عامل کاهش نفوذ مطرح شده است. به این معنا که به‌دلیل انتساب ساختار حاکمیت به روحانیت و

همین‌طور ارزیابی نامطلوب جامعه از ساختار حاکمیتی نفوذ روحانیت که در نسبت با این ساختار شناخته شده است نیز کاهش می‌یابد. فضا سازی مخالفان ساختار حاکمیتی نیز در این منظومه به‌عنوان عاملی اثرگذار بر کاهش نفوذ روحانیت شناخته شده است. ظهور و تقویت گروه‌های مرجع جدید در کنار روحانیت نیز در بستر اجتماعی این تحلیل مورد توجه است. اما در سوی روحانیت و در پیوند با عامل برپایی حکومت دینی به این موضوع اشاره می‌شود که روحانیت در این شرایط، به دلیل ترک موقعیت‌ها و نقش‌های اجتماعی پیشین خود، دچار تغییر کارکردی و تغییر در نوع روابط شده است؛ از این‌رو کاهش نفوذ اجتماعی روحانیت برون‌داد این وضعیت است. آسیب‌های قرارگرفتن در ساختن قدرت از جمله تغییر ویژگی‌های شخصیتی نیز در این عرصه مورد توجه است که در کنار افزایش انتظار جامعه نسبت به روحانیت مستقر در ساختار قدرت، منجر به کاهش بیشتر نفوذ اجتماعی این گروه شده است. در پایان و با ارائه مدلی جامع از سطوح یادشده و ترسیم روابط عوامل مذکور در کاهش نفوذ اجتماعی روحانیت به این موضوع نیز اشاره می‌شود که در حال حاضر داده‌های تجربی و میدانی کافی برای اثبات این مدعا موجود نیست؛ اما می‌توان با مدنظر قراردادن شاخص‌هایی همچون قدرت روحانیت در بسیج مردمی و رهبری جریان‌های اجتماعی به مقایسه میزان نفوذ ایشان در مقایسه با گذشته پرداخت.

■ موج سوم ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۹۴

در این پیمایش ملی، در سؤالات جداگانه‌ای به موضوع نگرش جامعه نسبت به روحانیت پرداخته شده است که نتایج حاصل از آن شامل این موارد می‌شود: کمترین میزان اعتماد به روحانیون حکومتی از آغاز انقلاب اسلامی تا کنون، اعتماد ۴۰ درصدی به روحانیون اعم از حکومتی و غیرحکومتی، عدم اعتماد ۲۴ درصدی به هیچ‌یک از گروه‌های حکومتی و غیرحکومتی روحانیت، کاهش میزان اعتماد کلی به روحانیون در گروه‌های سنی پایین‌تر، کاهش میزان اعتماد کلی به روحانیون با افزایش سطح سواد.

■ تحلیل و بررسی پیشران‌های آنتی‌تز انقلاب اسلامی در حوزه‌های علمیه، درودی و همکاران، ۱۳۹۹

در این پژوهش با مصاحبه از صاحب‌نظران حوزوی و روش تحلیل مضامین، پیشران‌های آنتی‌تز انقلاب اسلامی در حوزه‌های علمیه سنجیده شده‌اند. پیشران‌های آنتی‌تز انقلاب

اسلامی در حوزه‌های علمیه که در این پژوهش شناسائی و مورد تحلیل قرار گرفته‌اند عبارتند از: تضعیف منزلت اجتماعی، استحاله ارزش‌ها و مبانی انقلاب اسلامی، ناکارآمدسازی حوزه‌های علمیه در مدیریت مسائل اجتماعی، تقویت جبهه‌ها و جریان‌های مخالف در حوزه‌های علمیه، ابهام‌افزایی، فقدان هوش راهبردی و گسترش و ترویج واپس‌گرایی در حوزه‌های علمیه.

آسیب‌شناسی حاکمیت دینی در ایران پس از انقلاب اسلامی

(این محور در برخی از پژوهش‌های ذکرشده به‌عنوان موضوعات جانبی مورد توجه بوده است.)

■ آینده‌دین‌داری در ایران، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۷

این پژوهش که با تکیه بر نظرات خبرگان و از طریق روش مصاحبه انجام شده است، حاوی فصول موضوعی مختلفی است که یکی از آن‌ها به موضوع چالش‌زاشدن حاکمیت دینی در آینده‌کشور اشاره می‌کند. پیش‌بینی می‌شود که در آینده فضای دین و دین‌داری به سمت حاکمیت‌زدایی و مردمی‌شدن هرچه بیشتر حرکت کند. هرچند که در این پژوهش به این نکته اشاره می‌شود که به دلیل ماهیت دینی نظام جمهوری اسلامی هرگز جدایی کامل دین از نظام حاکمیتی حاصل نمی‌شود و نهادهای دینی همچون حوزه علمیه همواره پیوند خود را با ساختار حاکمیت حفظ خواهد کرد. ولو اینکه در آینده، حوزه‌های علمیه به سوی مردمی‌شدن هرچه بیشتر حرکت کنند.

■ حکمرانی در ایران، آسیب‌شناسی و ارائه راهبردها، سردارنیا، ۱۳۹۶

در این پژوهش نویسنده قصد دارد که براساس مفهوم حکمرانی خوب به آسیب‌شناسی حکمرانی در ایران بپردازد. حکمرانی خوب ناظر بر نحوه اعمال قدرت و حاکمیت است که بر مبنای شاخص‌های مهمی همچون حاکمیت قانون، پاسخگویی، شفافیت در تصمیم‌گیری‌ها و کنش‌ها، مسئولیت‌پذیری، نظارت قاعده‌مند و مستمر، نظارت‌پذیری، عدم تبعیض، عدم فساد و التزام و تعهد عمومی به اخلاق مدنی تعریف می‌شود. در جوامع پیچیده‌شونده امروز، حکمرانی بایستی مقوله‌ای ناظر به روابط دوسویه، همکاری‌جویانه و اعتمادآميز بین حکومت و نهادهای مدنی و شهروندان تلقی شود، نه مقوله‌ای صرفاً حکومتی. در این نوشتار، نگارنده درصدد است که نخست، نگاهی آسیب‌شناسانه نسبت به فرایند حکمرانی و نحوه ارتباط

حکومت و نهادهای مدنی در ایران داشته باشد. سپس با استفاده از مباحث نظری، راهبردهایی در خصوص ایجاد و گسترش حکمرانی خوب بر مبنای تعامل، همکاری جویی و مسئولیت‌پذیری دوسویه بین حکومت و نیروهای اجتماعی و نهادهای مدنی ارائه کند.

■ نشست سیاست یا فرهنگ؟ دموکراسی در ایران، مؤسسه کارنگی، ۲۰۱۲

در این نشست که با حضور کارشناسان مسائل ایران برگزار شده، موضوع دین در عرصه اجتماعی و رویکرد حاکمیت نسبت به آن به‌عنوان یکی از موضوعات مورد توجه بوده است. در این محور به این نکته اشاره می‌شود که هرچند مقوله دین در عرصه سیاسی و اجتماعی ایران پابرجا خواهد بود، اما روندهای موجود حاکی از آن است که در آینده ایران، دین به‌صورت عمده به حوزه فردی محدود خواهد شد و بروز و ظهور آن در حوزه اجتماعی و سیاسی نسبت به گذشته کمرنگ‌تر می‌شود.

آسیب‌های ناشی از مسائل اقتصادی بر حوزه دین

■ موج سوم ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۹۴

آنچه از موج سوم پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان در بخش ادراک از عدالت اقتصادی وجود دارد، نشانگر سنگین‌تر بودن کفه ادراک به‌سمت نابرابری اقتصادی است. از بین پاسخگویان ۴۰ درصد معتقد به فقدان عدالت اقتصادی در کشور هستند، ۳۵ درصد بدون نظر و تنها ۱۵ درصد قائل به وجود عدالت اقتصادی در کشور هستند. اهمیت مقوله ادراک از عدالت اقتصادی بسیار بالا است؛ چه اینکه جنبه ذهنی و ادراکی از یک موضوع نقش بسیار مؤثرتری از واقعیت‌های بیرونی در کنش‌های افراد در زمینه مورد نظر دارد و از این‌رو ادراک پایین از عدالت اقتصادی عامل گسترش نارضایتی و عدم‌اعتماد به سیستم موجود می‌گردد.

■ بررسی رابطه بین پایگاه اقتصادی اجتماعی و میزان دین‌داری، ادیبی و همکاران، ۱۳۹۲

مهم‌ترین هدف این تحقیق، شناخت رابطه بین پایگاه اقتصادی اجتماعی دانشجویان و میزان دین‌داری آنان بوده است. جامعه آماری این تحقیق کل دانشجویان مشغول به تحصیل در دانشگاه کاشان در سال تحصیلی ۱۳۹۰-۱۳۹۱ بوده است که تعداد آن‌ها ۵۷۸۸ دانشجوی است. این تحقیق به روش پیمایش انجام شده و تکنیک گردآوری اطلاعات پرسشنامه بوده است.

در این تحقیق براساس فرمول کوکران ۳۶۲ نفر به‌عنوان حجم نمونه انتخاب شده‌اند و برای انتخاب نمونه، از روش نمونه‌گیری سهمیه‌ای استفاده شده است. نتایج فرضیات این تحقیق نشان می‌دهد که بین پایگاه اقتصادی-اجتماعی دانشجویان و میزان دین‌داری آنان رابطه وجود دارد. میانگین میزان پایبندی دانشجویان نسبت به هر یک از ابعاد چهارگانه دین‌داری (اعتقادی، تجربی، پیامدی و مناسکی)، براساس پایگاه اقتصادی-اجتماعی‌شان متفاوت است، بین منزلت شغلی پدر، درآمد سرانه خانوار و تحصیلات والدین با میزان دین‌داری دانشجویان رابطه معناداری وجود دارد و بین متغیرهای زمینه‌ای جنس و سن با میزان دین‌داری دانشجویان رابطه معناداری وجود دارد؛ درحالی که این رابطه بین متغیر زمینه‌ای وضعیت تأهل و میزان دین‌داری دانشجویان مشاهده نگردیده است.

■ نشست جمهوری اسلامی ایران پس از چهار دهه، اندیشکده بروکینگز، ۲۰۱۹

در این نشست به موضوع چالش‌های اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یکی از عوامل اساسی تولید بحران پرداخته می‌شود. کارشناسان حاضر در این نشست معتقدند آنچه در حال حاضر به‌عنوان یکی از عوامل اساسی بر دیدگاه و نقطه‌نظر جامعه ایرانی نسبت به حاکمیت نقش ایفا می‌کند، مقوله مشکلات اقتصادی و تنگناهای معیشتی است که بخش قابل توجهی از جامعه ایران با آن مواجه هستند. از این منظر عدم توجه به مسئله اقتصاد و معیشت می‌تواند به‌عنوان عاملی اثربخش منجر به اعتراضات اجتماعی و سلب اعتماد عمومی از حاکمیت شود.

سیر تحول و آینده جمعیت شیعه در ایران

■ بررسی تحولات جمعیتی ایران با استفاده از رویکرد پویایی سیستم، کلانتری، آذر، عباسی، ۱۳۹۶

این پژوهش با بررسی آمارهای موجود در حوزه جمعیت و باروری در سه دهه گذشته، تحولات این حوزه و علی‌الخصوص کاهش نرخ باروری از حدود ۶ فرزند برای هر زن به ۲ فرزند را نشان می‌دهد. همچنین با استفاده از شبیه‌سازی مدل جمعیتی بر مبنای داده‌های پیشین، دو سناریوی جمعیتی برای ایران تا سال ۱۴۲۵ طراحی شده است که در هر دو این سناریوها میزان نرخ باروری تا سال مذکور کمتر از ۱.۷ نخواهد شد. همچنین تأثیر سیاست‌های جمعیتی

با مرور زمان کاهش می‌یابد و از این رو سیاست‌های مذکور نیازمند به‌روزرسانی هستند.

■ تعیین اندازه بهینه و پایدار شهر در یک الگوی اقتصاد محلی (مطالعه موردی: کلان‌شهرهای ایران)، یارمحمدیان و همکاران، ۱۳۹۳

در این پژوهش، اندازه بهینه و پایدار شهر برای کلان‌شهرهای ایران برآورد شده است. کلان‌شهرهای مورد بررسی به دلیل عدم وجود اطلاعات آماری، فقط شامل شهرهای تهران، اصفهان، مشهد، شیراز و اهواز در بین سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۱ می‌باشند. روش تحقیق، مبتنی بر یک الگوی اقتصاد محلی بوده که دارای سه بازیگر اقتصادی است: بنگاه، خانوار و دولت محلی. نتایج نشان دادند کلان‌شهر تهران از اندازه بهینه و پایدار خود عبور کرده است و کلان‌شهرهای اصفهان، مشهد، شیراز و اهواز، از حد بهینه خود عبور کرده، اما با اندازه پایدار خود فاصله دارند.

■ مطالعه تحولات ساختار سنی جمعیت ایران و دلالت‌های اقتصادی اجتماعی آن طی سال‌های ۱۴۳۰ - ۱۳۳۵، مه‌ری و همکاران، ۱۳۹۳

در این پژوهش با بررسی روند رشد و تحولات جمعیت در ایران، به پیدایش پنجره جمعیتی در ایران با قرار گرفتن موج جمعیتی دهه ۶۰ در سنین کار و فعالیت اقتصادی و لزوم بهره‌گیری از این ظرفیت اشاره می‌شود. همچنین لزوم تنظیم سیاست‌های صحیح و کارآمد در عرصه اشتغال‌زایی و تأمین اجتماعی برای موج جمعیتی مذکور و تبدیل تهدید به فرصت برای توسعه اقتصادی از پیشنهاد‌های اساسی این پژوهش است.

■ انتقال سنی در ایران، مشفق و میرزایی، ۱۳۸۹

در این پژوهش گذار سنی جمعیت ایران در بازه ۱۳۳۵ تا ۱۴۳۰ مورد بررسی قرار می‌گیرد. باتوجه به وضعیت فعلی در حوزه جمعیت پیش‌بینی می‌شود که تا سال ۱۴۲۵ جمعیت ایران حدود ۹۵ میلیون نفر باشد. در این پژوهش به لزوم اتخاذ سیاست‌های جمعیتی مبتنی بر گذار سنی تأکید می‌شود و همچنین دستیابی به توازن سنی در آینده ایران در صورت وقوع نرخ باروری به مقدار اندکی بیشتر از حد جانشینی در آینده ایران پیش‌بینی می‌شود.

پیشنهادهای پژوهشی

بدیهی است که برای تحقق سیاست‌های صحیح در عرصه مسائل مورد بحث، دستیابی به اطلاعات کامل و تخصصی در هریک از حیطه‌های مطرح‌شده، ضروری است. آنچه در پروژه نقشه مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان ایران مدنظر بوده است، ترسیم تصویری کلی و اجمالی از وضعیت مسائل مورد بحث است تا خطوط اصلی به‌همراه میزان اهمیت آن از منظر خبرگان این حوزه مشخص گردد. در ادامه و به‌منظور ورود به هریک از عرصه‌های مسائل طرح‌شده، به طراحی پژوهش‌های جدید و گردآوری داده‌های جزئی و انضمامی‌تر نیاز است. درعین حال می‌توان مشاهده کرد که از میان موضوعات مطرح‌شده، فعالیت‌های پژوهشی در برخی محورها بیشتر و در برخی دیگر کمتر است. البته برخی از موضوعات طرح‌شده در منظومه مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان، فاقد پژوهش‌های مستقل و اختصاصی در این زمینه می‌باشند و از این جهت به فعالیت‌های پژوهشی مستقل نیازمندند.

در این زمینه با دو دسته عمده از موضوعات مواجهیم:

۱. موضوعاتی که مورد توجه خبرگان بوده است؛ اما گاه فقط به برخی ابعاد آن‌ها پرداخته شده است یا صرفاً به‌عنوان مسائل جانبی مورد توجه قرار گرفته‌اند. بسط و گسترش فعالیت‌های پژوهشی مستقل در این موضوعات، ضروری به‌نظر می‌رسد:

■ آسیب‌های ناشی از مدرنیته و جهانی‌شدن در حوزه دین؛

■ هنجارهای اجتماعی و سبک زندگی در نسبت با دین؛

■ آسیب‌شناسی سیستم آموزشی دینی؛

■ جایگاه اندیشه و رویکرد عقلانی در دین‌داری ایرانیان؛

■ پیوند رسانه‌های نوین با مقوله دین؛

■ نحوه مواجهه با تکثر و تنوعات فکری، عقیدتی، سیاسی و... در میان شیعیان ایران؛

■ آسیب‌شناسی حوزه فقه و نظام حوزوی.

۲. موضوعاتی که در مصاحبه با خبرگان به‌عنوان یک حیطه موضوعی اصلی در مسائل اجتماعی فرهنگی شیعه در ایران به آن‌ها اشاره شده است؛ اما در بررسی پژوهش‌های انجام‌شده، عناوینی که به‌طور مستقیم و خاص به آن اشاره کند، یافت نشده است. گفتنی است که این امر به‌معنای فقدان کامل اطلاعات در این زمینه نیست؛ بلکه صرفاً از عدم اختصاص یک فعالیت پژوهشی مستقل و رسمی به این حیطه‌ها نشان دارد:

- آسیب‌شناسی حاکمیت دینی در ایران پس از انقلاب اسلامی (این محور در برخی از پژوهش‌های ذکرشده به‌عنوان موضوعات جانبی مورد توجه بوده است)؛
- وضعیت‌شناسی هویت شیعی و تحولات آن در ایران؛
- آسیب‌های ناشی از مسائل اقتصادی بر حوزه دین؛
- سیر تحول و آینده جمعیت شیعه در ایران.

جمع‌بندی

مرور آثار در حوزه مسائل اجتماعی‌فرهنگی شیعیان ایران نشانگر وجود فعالیت‌های پژوهشی در طیف موضوعی گسترده در این زمینه است. آثار پژوهشی مرتبط در برخی محورهای موضوعی موجود است و نشانگر توجه پژوهشگران و دغدغه‌مندان این حوزه نسبت به مسائل مذکور است. درعین حال فقدان پژوهش‌های تخصصی و مستقل در برخی حوزه‌های موضوعی، حکایت از خلأ و نیاز پژوهشی به گردآوری و تحلیل داده در این زمینه‌های موضوعی است. آنچه از مرور آثار این حوزه می‌توان نتیجه گرفت، هم‌راستایی نسبی آرای خبرگان با خروجی‌های پژوهشی است به‌نحوی که اهمیت موضوعات مورد اشاره ایشان از طریق پژوهش‌های پیشین نیز قابل‌استنباط است. در انتها، توجه به این نکته ضروری است که پژوهش‌های جامعی که در پی دستیابی به منظومه و نقشه موضوعات مورد بحث باشند، بسیار کم‌تعداد هستند و تقریباً هیچ پژوهش مستقلی با قید شیعی در این حیطه یافت نمی‌شود. از این منظر، توجه به این‌گونه پژوهش‌ها از سوی دغدغه‌مندان جامعه شیعه بسیار ضروری و راهبردی محسوب می‌شود. امید است که با تکمیل این مسیر پژوهشی، امکان سیاست‌گذاری‌های کاربردی، علمی و صحیح برای متولیان این حوزه فراهم گردد.

منابع:

- احمدی، حبیب (۱۳۸۴). جامعه‌شناسی انحرافات. تهران: سمت
- ادیبی سده، مهدی؛ بحری‌پور، عباس؛ بحری‌پور، مجتبی (۱۳۹۲). «بررسی رابطه بین پایگاه اقتصادی اجتماعی و میزان دین‌داری». پژوهشنامه جامعه‌شناسی جوانان. دوره ۲ شماره ۳.
- ازکیا، مصطفی (۱۳۸۲). روش‌های کاربردی تحقیق. تهران: کیهان.
- اشتریان، کیومرث (۱۳۸۸). «بررسی منزلت روحانیون در میان جوانان». فصلنامه سیاست. دوره ۳۹ شماره ۳. صص ۳۷-۵۱.
- افتخاری، اصغر؛ آرام، محمدرضا (۱۳۹۶). «آسیب‌شناسی سیستمی آموزش و پرورش و ارائه راهکارها». اسلام و پژوهش‌های تربیتی. سال ۹ شماره ۱.
- امین‌فرد، محمد (۱۳۹۸). «پیروزی انقلاب اسلامی ایران سرآغاز جدیدی برای فقه شیعه». فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی. سال ۲۳. شماره ۱. صص ۱۶۱-۱۷۸.
- اوه، فلیک (۱۳۹۱). درآمدی بر روش تحقیق کیفی. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نی.
- ایمان، محمدتقی؛ مؤمنی، مریم؛ رجبی، ماهرخ (۱۳۹۵). «بررسی جامعه‌شناختی رابطه الگوهای دین‌داری با انواع مدارای اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه شیراز». فرهنگ در دانشگاه اسلامی. سال ۶ شماره ۳.
- پروین، ستار؛ درویشی‌فرد، علی‌اصغر؛ کاظمی، قباد (۱۳۹۵). «پی‌سازمانی اجتماعی و آسیب‌های پنهان شهری». مطالعات جامعه‌شناختی. دوره ۲۳ شماره ۱. صص ۹۲-۱۲۳.
- پورحیدر، حسن (۱۳۹۷). «تحلیل تطبیقی راهنمای برنامه‌دینی و زندگی دوره متوسطه دوم با مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی ایرانی». مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی. دوره ۳ شماره ۴. صص ۳۵-۶۶.
- پیشگاهی‌فرد، زهرا؛ نصرتی، شهریار؛ بازدار، شهناز (۱۳۹۴). «ژئوپولیتیک شیعه و قلمروخواهی ایران در شرق مدیترانه». شیعه‌شناسی. شماره ۴۹. صص ۷-۲۹.
- جعفریان، رسول (۱۳۶۵). تحقیقی کوتاه پیرامون رابطه تشیع و ایران. اصفهان: جهاد دانشگاهی دانشگاه اصفهان.
- حسن‌پور، آرش؛ شجاعی‌زند، علیرضا (۱۳۹۳). «گونه‌شناسی دین‌داری جوانان شهر اصفهان». جامعه‌شناسی کاربردی. دوره ۲۵ شماره ۴. صص ۱۷-۳۹.
- دانش، پروانه؛ ذاکری نصرآبادی، زهرا؛ عبدالهی، عظیمه‌سادات (۱۳۹۳). «تحلیل جامعه‌شناختی

- شکاف نسلی در ایران». جامعه‌پژوهی فرهنگی. دوره ۵ شماره ۳. صص ۱-۳۰.
- درودی، مجتبی؛ ابروش، رضا؛ معتمد، عزت‌الله (۱۳۹۹). «تحلیل و بررسی پیشران‌های آنتی‌تزن انقلاب اسلامی در حوزه‌های علمیه». مطالعات انقلاب اسلامی. جلد ۱۷ شماره ۶۰. صص ۱۱۳-۱۳۶.
- دفتر تبلیغات اسلامی (۱۳۹۷). آینده دین‌داری در ایران.
- رابینگتون، ارل؛ واینبرگ، مارتین (۱۳۹۷). رویکردهای نظری هفتگانه در بررسی مسائل اجتماعی. ترجمه رحمت‌اله صدیق سروسستانی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رضائی، محمد (۱۳۹۵). «بازشناسی تشیع و هویت ایرانی در اندیشه فرهیختگان ایرانی پیش از سقوط خلافت عباسی». مجله شیعه‌پژوهی. شماره ۸. صص ۵-۲۵.
- سراج‌زاده، سیدحسین؛ گیلانی، اشرف (۱۳۸۹). «بی‌سازمانی اجتماعی و ترس از جرم». فصلنامه رفاه اجتماعی. شماره ۳۴. صص ۲۲۳-۲۵۵.
- سفیری، خدیجه؛ میرسندسی، سیدمحمد؛ عموعبداله‌هی، فاطمه (۱۳۹۵). «بررسی رابطه تفکر انتقادی و ابعاد اصلی دین‌داری در بین دانشجویان کارشناسی‌ارشد». مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران. دوره ۵ شماره ۳. صص ۴۵۷-۴۸۴.
- شجاعی‌زند، علیرضا (۱۳۹۱). «کاهش نفوذ اجتماعی روحانیت در ایران». شیعه‌شناسی. شماره ۳۸. صص ۷۵-۱۰۶.
- شریعتی، سارا؛ سراج‌زاده، سیدحسین؛ صابری، سیروس (۱۳۸۳). «بررسی رابطه میزان دین‌داری و انواع آن با مدارای اجتماعی». مجله علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد. دوره ۱ شماره ۴. صص ۱۴۲-۱۹۰.
- شریعتی، سارا؛ غلامرضا کاشی، شیما (۱۳۹۴). «سیالیت و مناسک دینی». تحقیقات فرهنگی ایران. دوره ۸ شماره ۳. صص ۶۱-۹۷.
- شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۷). نشست آسیب‌شناسی نهاد آموزش و پرورش و تأثیر آن بر ثبات سیاسی و اجتماعی کشور.
- طالبی، ابوتراب (۱۳۹۲). «تأثیر دین‌داری بر اعتماد؛ فراتحلیل پژوهش‌های ده سال اخیر در ایران». جامعه‌شناسی تاریخی. دوره ۵ شماره ۱. صص ۱۰۹-۱۳۷.
- عابدی جعفری، حسن و همکاران (۱۳۹۰). «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی». اندیشه مدیریت راهبردی. شماره ۵. صص ۱۵۱-۱۹۸.
- قاضی‌نژاد، مریم؛ الهه‌سادات، اکبرنیا (۱۳۹۶). «دین‌داری: مدارای اجتماعی یا فاصله اجتماعی».

- مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران. دوره ۶ شماره ۱. ص ۲۱-۴۰.
- قبادی، علیرضا؛ علیپور، پروین (۱۳۹۱). «تحلیل کارکردی مراسم و مناسک دینی». اسلام و علوم اجتماعی. شماره ۸. صص ۷۴-۹۲.
- قراملکی، محمدرضا (۱۳۹۴). «چالش‌های دین و معنویت در تمدن مدرن». کلام اسلامی. دوره ۲۴ شماره ۹۶. صص ۱۱۱-۱۳۲.
- کدی، نیکی آر. (۱۳۶۹). ریشه‌های انقلاب ایران. ترجمه عبدالرحیم گواهی. تهران: قلم.
- کلانتری بنادکی، سیده‌زهرا؛ آذر، عادل؛ عباسی شوازی، محمدجلال (۱۳۹۶). «بررسی تحولات جمعیتی ایران با استفاده از رویکرد پویایی سیستم». نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران. دوره ۱۲ شماره ۲۴. صص ۷-۴۱.
- محمدی اصل، عباس (۱۳۸۵). بزهکاری نوجوانان و نظریه‌های انحراف اجتماعی. تهران: علم.
- مشفق، محمود؛ محمودی، محمدجواد؛ مطیع حق‌شناس، نادر (۱۳۹۱). «چشم‌انداز تحولات جمعیتی ایران: لزوم تجدیدنظر در سیاست‌های جمعیتی». مطالعات راهبردی زنان. دوره ۱۴ شماره ۵۵. صص ۱۵۱-۱۷۲.
- مشفق، محمود؛ میرزایی، محمد (۱۳۸۹). «انتقال سنی در ایران: تحولات سنی جمعیت و سیاست‌گذاری‌های اجتماعی جمعیتی». کنفرانس تحلیل یافته‌های سرشماری ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۷. مطلبی، مسعود؛ نادری، محمدمهدی؛ هدایت‌منش، محسن (۱۳۹۱). «انقلاب اسلامی ایران و بسط فقه سیاسی شیعه». فصلنامه مطالعات سیاسی. شماره ۱۶. صص ۱۱۵-۱۴۸.
- مقتدایی، مرتضی (۱۳۹۷). «رابطه خانواده، دین و دولت و نقش آن در شکاف نسلی ایران امروز». مطالعات سیاسی. دوره ۱۱ شماره ۴۲. صص ۹۳-۱۱۲.
- موحیدیان عطار، علی (۱۳۹۷). «انواع دین‌داری ویژگی‌ها، آسیب‌ها و اقتضائات». مطالعات معنوی. شماره ۲۵. صص ۷-۳۶.
- موسوی، سیده‌صفا؛ کاشانی‌ها، زهرا؛ عزیزآبادی فراهانی، فاطمه (۱۳۹۸). «شناسایی ابعاد دین‌داری و تأثیرگذاری آن بر پابندی جوانان تهرانی از دو بُعد اعتقادی و تجربی». مدیریت فرهنگی. دوره ۱۳ شماره ۴۴. صص ۴۷-۶۵.
- مهری، نادر؛ ودادهیر، ابوعلی؛ عینی زیناب، حسن؛ قاضی طباطبایی، محمود (۱۳۹۳). «مطالعه تحولات ساختار سنی جمعیت ایران و دلالت‌های اقتصادی-اجتماعی آن طی سال‌های ۱۴۳۰ - ۱۳۳۵ (۲۰۵۰ - ۱۹۵۵ میلادی) با تأکید بر مفهوم پنجره فرصت جمعیتی بر نیروی انسانی و اشتغال. کار

- و جامعه. شماره ۱۶۹. صص ۴-۱۱.
- نیازی، محسن؛ حسینی‌زاده، سیدسعید؛ سخایی، ایوب؛ یعقوبی، فاطمه؛ حسینی، ماشالله (۱۳۹۶). «فراتحلیل مطالعات دین‌داری و سبک زندگی در ایران» (پژوهش‌های منتشرشده در سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۵). برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی. دوره ۹ شماره ۳۳. صص ۳۷-۷۶.
- نیک‌نشان، شقایق (۱۳۹۵). «آسیب‌شناسی گفتمان تربیت دینی در نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران». فلسفه تربیت. دوره ۱ شماره ۱. صص ۱۴۱-۱۶۴.
- وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۹۴). موج سوم ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- یارمحمدیان، ناصر؛ اکبری، نعمت‌الله؛ عسگری، علی؛ موحدی‌نیا، ناصر (۱۳۹۳). «تعیین اندازه بهینه و پایدار شهر در یک الگوی اقتصاد محلی (مطالعه موردی: کلان‌شهرهای ایران)». اقتصاد و مدیریت شهری. دوره ۳ شماره ۹. صص ۵۹-۷۲.
- یعقوبی‌دوست، محمود (۱۳۹۵). «بررسی رابطه بین میزان دین‌داری و سبک زندگی». جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی. دوره ۳ شماره ۷. صص ۲۰۵-۲۴۰.
- Brookings(2019). The Islamic Republic of Iran four decades on: The 2017/18 protests amid a triple crisis/ <https://www.brookings.edu/research/the-islamic-republic-of-iran-four-decades-on-the-2017-18-protests-amid-a-triple-crisis/>
- Carnegie endowment for international peace(2012). Politics or Culture? Iran's Main Obstacles to Democracy/ <https://carnegieendowment.org/2012/04/19/politics-or-culture-iran-s-main-obstacles-to-democracy-pub-47927>
- CFR(2019). Iran's Internal Challenges and Domestic Politics/<https://www.cfr.org/event/irans-internal-challenges-and-domestic-politics>
- Hunter. Shirin(2018). Iran's Cultural Cleavages And The Need For National Compromise <https://lobelog.com/irans-cultural-cleavages-and-the-need-for-national-compromise/>
- Stewart, J. (2009). Value Conflict and Policy Change. Public policy values. Pp 33-46.
- Tacher, D. Rein, M. (2004). Managing Value Conflict in Public Policy. Governance Journal. Volume 17. Issue 4.Pp 487-486.



گروه بررسی های راهبردی میراث
Miras Strategic Studies Unit
لجنة میراث للدراسات الاستراتيجية

www.mssinst.com | Contact@mssint.com

